

कै. राजवाडे यांनी लिहून ठेवलेली प्रस्तावना

“ लक्ष्यताम्:—

[१] पुढील भाषांतरांत ज्ञानेश्वरीतील ओव्यांतील मराठी शब्दांचें संस्कृत प्रतिशब्दशः भाषांतर दिलें आहे.

[२] मजपुढें दोन पोथ्या अति जुन्या होत्या; (१) मी छापिलेली व (२) चांदोरकरांची पृष्ठमात्रांची.

[३] दृष्टि केवळ भाषाशास्त्रीय आहे.

छ[४] पंचायशी ओव्यांचें (१) संस्कृत भाषान्तर (२) व अर्थाचीन मराठी भाषान्तर परिस्फुटतेकरितां व मोडणी कळण्याकरितां दिलें आहे. पुढील सर्व राहिलेल्या ओव्यांचें केवळ संस्कृत भाषान्तर तेवढें दिलें आहे.

[५] मराठी शब्दांचें संस्कृत भाषान्तर अड्याकरतां दिलें आहे कीं त्या शब्दांचें मूळ संस्कृत रूप काय होतें तें अभ्यासकांच्या ध्यानांत यावें. फालिदासादि व पंचतंत्रादि सामान्य खेळकांच्या भाषेंत जे शब्द येतात त्याहून या भाषान्तरांत निराळे संस्कृत शब्द (नामे, घातु व अव्ययें) येतात हें अभ्यासकांच्या लक्षांत येईल.

[६] हें भाषान्तर अभ्यासितांना (१) ज्ञानेश्वरी व्याकरण (२) सुयंत विचार (३) तिळत विचार व (४) मराठी भाषेवरील माझे सर्व लेख, टिपणें व व्युत्पत्त्या यांशीं अभ्यासकाचा परिचय असणें अवश्य आहे. अन्यथा हें भाषान्तर नीट समजणार नाहीं व ८५ ओव्यांवर ज्या निर्वचक टीपा दिल्या आहेत त्यांतील विशेष कळण्यास भडचण पडेल.

[७] ८६ पासून ५३० पर्यंतच्या ओव्यांचें अर्थाचीन मराठी मुद्दाम केलें नाहीं. केवळ संस्कृत भाषान्तर केलें आहे अशाकरितां कीं ८५ ओव्यांची मोडणी कळल्यावर याकींच्या ओव्यांचा अर्थ संस्कृत भाषान्तरावरून अभ्यासकाला करतां येईल व याया.

वि. का. राजवाडे ”

छ टीप:—ग्रंथाची उपयुक्तता वाढविण्याच्या दृष्टीनें ८६ पासून ५३० पर्यंतच्या मराठी ओव्या आम्हीं मुद्दाम या ग्रंथांत दिल्या आहेत. सदरच्या ओव्या कै. राजवाडे यांनीं व छापविलेल्या ज्ञानेश्वरीच्या प्रतींत जशा छापल्या आहेत तशा व येथें उद्धृत केल्या आहेत.

चिठणीस, रा. सं. मं. पुढें

संपादकीय निवेदन

कै. वि. का. राजवाडे यांनी लिहून ठेवलेल्या या भाषान्तराचें महत्त्व ज्ञानेश्वरीच्या व त्याहीपेक्षां भाषाशास्त्राच्या अभ्यासकांना विशेष आहे हें जाणून राजवाडे-संशोधन-मंडळानें या भाषान्तराची प्रसिद्धी, मंडळामार्फत प्रकाशित होणाऱ्या 'संशोधन' त्रैमासिकांतून क्रमशः करण्यास सुद्धात केली व सर्व भाषान्तर त्रैमासिकांतून प्रसिद्ध झाल्यावर तें आतां या ग्रंथाच्या स्वरूपांत अभ्यासकांच्या हार्ती देण्यांत येत आहे. या संस्कृत भाषान्तरांतोळ कांहीं रूपें व कांहीं व्युत्पत्त्या अशास्त्रीय आहेत असें कित्येक संस्कृतज्ञांत घाटलें व तीं रूपें व त्या व्युत्पत्त्या तशा च छापण्या कीं काम असा प्रश्न उत्पन्न झाला, परंतु कै. राजवाडे यांनी स्वतःच या भाषान्तराच्या प्रस्तावनेत म्हटल्याप्रमाणें त्यांचे भाषाशास्त्रविषयक लेख उत्तम प्रकारें अभ्यासिल्याशिवाय या भाषान्तराचें मर्म नीट ध्यानांत घेण्यासारखें नसल्यामुळें व तसा खोल अभ्यास आमचा किंवाहना उपरिनिर्दिष्ट आक्षेपकांचाही पण नसल्यामुळें कै. राजवाड्यांच्या लिखाणांत दृढळादृढळ न कारितां तें आहे त्या च स्वरूपांत विद्वान् व अभ्यासू सज्जनांच्या स्वाधीन करणें हें च योग्य होईल असें ठरवून हें भाषान्तर जसेंच्या तसें च प्रकाशित केलें आहे. अर्थात् च सुद्धितें काळजीपूर्वक तपासण्यापलिकडे या ग्रंथांत संपादकाला विशेष कांहीं च वर्तव्य उरलेलें नव्हतें. हीं सुद्धितें तपासण्याचें काम राजवाडे संशोधन मंडळाच्या इच्छेवरून मीं केलें असून तें निर्दोष रीतीनें पार पाडण्याचा शक्य तो प्रयत्न यथाशक्ति केला आहे. सुद्धिपत्रांत नमूद केलेल्या सुद्धणदोषांखेरीज अधिक सुद्धणदोष या ग्रंथांत दिसून आल्यास त्याबद्दलची जबाबदारी केवळ माझ्यावर च आहे. या भाषान्तराच्या चयार्थतेबद्दल क्वचित् प्रसंगीं मतभेद होणें शक्य असलें तरी देखील तें भाषांतर व त्यासंबंधीं होणारी चर्चा ही भाषाशास्त्राच्या अभ्यासकांना अनेक दृष्टींनीं मार्गदर्शक होण्यासारखी आहे अशी मंडळाची दृढ श्रद्धा असल्यामुळें व मंडळानें कै. राजवाड्यांचें हें लिखाण जसेंच्या तसें च तज्ञ जनतेला सादर केलें आहे.

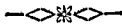
धुळें मित्ती पीप शु॥ १ }
शके १८५६ }

अध्यक्ष व्यंकटेश कुळकर्णी
सभासद, रा. सं. मं. धुळें

शुद्धिपत्र * ।

पान	ओळ	अशुद्ध		आधिक्य
१७	१४	अधिक्य		आधिक्य
”	१७	अभ्यासानें		अभ्यासान्ती
१८	२	घोलिला		घोलिलां
”	५	(मया) मया		(मया)
”	७	मी		मीं
”	१९	वाल्हितः		वल्हितः
१९	४	चपनें		चपने
”	१६	किंमा		किंवा
”	१८	वाहाणें		वाहाणें
२०	१	आधिजवावें		भोधिजवावें
२१	१४	पडियन्ता		पडियन्ता
२२	४	मनोरथा		मनोरथां
२३	६	उन्मेपः		उन्मेपः
”	१४	लागळें		लागळे
”	१७	चारः = किंवा		चारः किंवा
२४	८	घार्ती		घार्ता
”	९	वेत्ति		वेति
”	२०	(परंतु) झोता दुश्चितः		(परंतु), झोता दुश्चितः

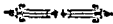
* टीपः—तिसऱ्या फऱ्यावें उपाऱ्य मुद्रित (प्रूफ) च अखेरचें मुद्रित सऱजून छापळें गेल्यामुळें त्या फऱ्यांत घरीक अशुद्धें राहिल्लें आऱेत.

श्री

ज्ञानेश्वरीच्या नवव्या अध्यायांतील

मराठी ओव्यांचें

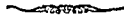
संस्कृत प्रतिशब्दशः भाषान्तर

ज्ञानेश्वरी

अध्याय नववा

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

(१)

तरि अवधान एकलें देइजे । मग सर्व सुखांसि पत्र घेइजे ।
हें प्रतिज्ञोत्तर माझे । उघड आइकां ॥

तरि = तन्दि.

त-हें = तन्दि + अपि.

एकल = एक + ल (स्वार्थक) (ला-ली-लें).

देइजे = कर्तारि विधिलिह् किंवा कर्मणि विधिलिह् दद्यात् किंवा दयित.

देइजे = दीजे.

मग = माह्.

सर्वसुखां = चतुर्थी बहुवचन.

सि = सं.

पत्र = राजपत्र; सनद.

घेइजे = गृह्णीयाम् किंवा गृह्येयम् (कर्तारि किंवा कर्मणि विधिलिह्)

हें = एतद्, इदम् प षदस् पासून तीन ह निघतात. पढिले दोन ह

सधिकृष्ट अर्थ दाखवितात प तिसरा ह विग्रहृष्ट अर्थ दाखवितो.

प्रकृत स्थळीं सधिकृष्टार्थक ह भाटे. तेन्हां ती एतद् किंवा इदम्

पासून निघाळेला समजाया. हा, ही, हें.

प्रतिज्ञोत्तर = प्रतिज्ञया युक्त उत्तरं. निश्चून उत्तर.

संविदागूः प्रतिज्ञानं (अमर-प्रथमकांड-धीवर्ग-५).

प्रतिज्ञा पक्षोक्तिः प्रथितांगिकारश्च (क्षीरस्वामी).

उत्तर = मन्त्रः चोद्यधिया पृच्छा तस्य भंजनमुत्तरं, प्रतिवाक्यं.
माझ = मदीय. षा - झी - झें.

मम = मज्ज = मज हें तिन्ही लिंगीं सारखें.

महा = मज्ज = माझ. एका कार्ती सं. पद्यी मज्ज अशी होती.
(प्रांतिक किंवा पूर्ववैदिक.)

उघड = उद्घट = उगघट = ऊघड = उघड.

आइकां = आकर्णयत (कर्तरि आज्ञायां छेद् द्वितीय पुरुष बहुवचन).

संस्कृत

तन्हि एकलं (एकाग्रं) अवधानं दद्यात् ।

माझ सर्वसुखानां अहं पत्रं संगृह्णीयाम् ।

एतद् मदीयं उद्घटं प्रतिज्ञोत्तरं (यूयं) आकर्णयत ।

अर्वाचीन मराठी

तरी एकाग्र अवधान तुम्ही या; (म्हणजे) मग मी सर्व सुखांची राजपत्र
ऊर्फ सदन घेईन. हें माझे उघड प्रतिज्ञोत्तर एका, म्हणजे प्रतिज्ञापूर्वक प्रतिवाक्य
आइका. प्रतिज्ञापूर्वक म्हणजे पक्षोक्तिपूर्वक.

भावार्थ

आपण माझे बोलणें एकाग्र चितानें ऐका; म्हणजे मला सर्व सुखांची सनद च
मिळाली असें मी समजेन; आपलें होकारार्थी वाक्य आलें म्हणजे तत्संबंधानें मी
प्रतिज्ञेचें असें उघड उक्ता करितों कीं, सर्व सुखांची म्हणजे सुखातिशयाची मला
प्राप्तात् आपणाकडून जणूं काय सनद च मिळाली.

(पाठनेद चांदोरकाप्रतः—यात्र होईजे म्हणून अर्वाचीन शुद्धि कोणी केली आहे.
पण हा पाठ अनर्थक आहे.)

(२)

परि प्रौढि न योल्ले हो जी । तुम्हां सर्वज्ञाचां समार्जी ।

देयां अवधान म्हणे हे माझी । विनवणी सलगी ॥

परि = परं अपि = परं मि = परं हि = परं इ = परिं = परि. पर = परं

प्रौढि = वृत्तीया किंवा द्वितीया. प्रौढि म्हणजे वृद्धवत् उक्ति.

न = न.

योल = यल्ल = यल्ल = यल्ल = योल

अ चा ओ. वल्हामि = योल्लं (लट् परस्मै अनिट्)

हो = हो.

जी = आर्याः ।

तुम्हां = युष्माकं = तुम्हें = तुम्हें = तुम्हें = तुम्हें.

सर्वज्ञा = पछी बहुवचन. ज्ञ मधील अनुनासिकामुळे बहुवचनाची अनुस्वार कादला नाहीं.

चां = च या सर्वनामाची सप्तमी एकवचन.

त्यत् = एचअ = च (चा, ची, चें)

समाजो = सप्तमी एकवचन. देयां = लोट् द्वितीय पुरुष बहुवचन.

अवधान = द्वितीया एकवचन. म्हणे = (मण् = म्हण्) लट् उत्तम पुरुष एकवचन. परस्मै अनिट्.

(किंवा) म्हणे ! = निपात्, मध्ये = म्हणे !

हे = एतद्, अद्स्, इद्स् ह्या तीन सर्वनामांपासून खिलिंगी रूप, प्रथमा एकवचन. ही हें रूप अर्वाचीन आहे.

माझी = मदीया.

विनवणी = विज्ञापना किंवा विनमनी किंवा विज्ञपन

विज्ञापना = विनावणी. विनमनी = विनवणी.

विज्ञपना = विनवणी

तेव्हां दुसरी व्युत्पत्ति रूपावरून पद्ये ग्राह्य वाटते.

सलगी = संलग्ना किंवा त्याहून उत्तम सहलगना.

संलगना = सलगी.

सहलगना = सलगी.

सं चा अनुस्वार मराठीत उहून जातो, हें लक्षात ठेवण्यासारखें आहे. तं सं ताडयति - त्यास मारतो, पछी किंवा तृतीया.

सलगी = संलग्ना किंवा सहलग्ना विशेषण विनवणीच.

संस्कृत

परं अपि प्रौढ्या किंवा प्रौढिं न वल्हामि अहो आर्याः

युष्माकं सर्वज्ञानां त्यस्मिन् समाजे ।

अवधानं दत्त (इति) भणामि ।

इयं मदीया संलग्ना विज्ञापना किंवा विनमनी । किंवा

इयं मदीया विज्ञपना संलग्ना (अस्ति) ।

अर्वाचीन मराठी

परंतु, अहो आर्यजन हो ! मी प्रौढी किंवा प्रौढीने तुम्हां सर्वज्ञान्या समाजात योल्लत नाहीं. अवधान या म्हणतो, ही माझी सलगीची विनवणी आहे. किंवा ही माझी विनवणी (आपल्या चरणाशी) सलग आहे.

भाषार्थ

१ प्रौढी म्हणजे वृद्ध पुरुषा सारखे बोलणे चालणे, लहान तोंडी मोठ घास घेणे.

२ पाठभेद चांदोरकरप्रतः—परि × तरि; × चां × ०; समाजी × समक्षि. पैकीं परि व समाजी हे पाठ सरस. समज म्हणजे पर्युचा यवा असा संस्कृतांत अर्थ आहे. नंतर समाक्षि अशा पाठ फिरविला आहे. परंतु झि हून जि किंवा जी उच्चार सरस, चांदोरकर प्रतीत सप्तमीचा अनुनासिक नाही.)

३ झणे हा निपात समजला नाही तर कंसवाक्य समजतां येईल.

(३)

कां जे ललेयाचे लले सरति । मनोरथाचे मनौरे पुरति ।
जरि माझे श्रीमंतें होति । तुझा ऐसीं ॥

कांजे = किंच,

ललेया = लला शब्दाचे पष्ठीचे एकवचन

ललक = ललभ = लला (ली-लें). ललक = लडक (का-की-कें)

लला म्हणजे मूल किंवा ललक म्हणजे लाड.

चे = च या सर्वनामाचे प्रथमेचे बहुवचन.

लले = (ललः = लला) बहुवचन. लला म्हणजे लाड. •

सरति = लट् प्रथम पुरुष बहुवचन, परस्मैपद, अकर्मक सर् म्हणजे प्राप्त होणे. सर् = सर् To finish.

मनोरथा = पष्ठी एकवचन.

मनश्चासौ रथश्च मनोरथः । मन एव रथः । मनरूपी रथ.

चे = च चे प्रथमेचे बहुवचन.

मनौरे = मनौरा शब्दाचे प्रथमेचे बहुवचन.

मनस्कार = मनोआरा = मनौरा.

चित्ताभोगो मनस्कारः । (अमर-प्रथमकांड-धीचर्गः—२)

पुनः पुनः मनसि करणं मनस्कारः चर्चा विचारणा ।

पुरति-प्रथमपुरुष बहुवचन, परस्मैपद, अकर्मक.

पृ = पुर.

जरि = जग्हि.

जन्हें = जग्हि अदि,

माझेरे = प्रथमा बहुवचन.

मातृगृहाणि = माझेरे.

माश्रीयकाणि = माझेरे (मामा) मातरा (Parents)

Vaidik = मातरा माझेरे - Parents.

श्रीमंतें = बहुवचन माझेरे या शब्दाचे.

श्रीमंत-श्रीमंतें.

हॉति—लट् प्रथमपुरुष बहुवचन.

भू = हो.

तुम्हा—पष्ठी.

पेसीं = इदृशानि किंवा पुतादृशानि.

(किंवा) तुम्हापेसीं = युष्मादृशाणि. युष्मादृश = तुम्हापेस
युष्मादृश या तद्वित शब्दाचा च अपभ्रंश तुम्हापेस असा होतो.

संस्कृत

किंच ललकानां त्ये ललाः सरंति ।

मनोरथस्य त्ये मनस्काराः पूर्यन्ते

यद्दि युष्मादृशाणि श्रीमन्ति मातापितरौ भवतः

(मातृगृहाणि भवंति)

अर्वाचीन मराठी

भाणीक, मुलांचे ते ते लाड सिद्ध होतात, किंवा लळ्यांचे लळे सरतात, भागविले जातात. (व) मनाचे ते ते संकल्प पुरविले जातात, जेव्हा तुम्हा सारखी श्रीमंत आईबापे असतात.

भावार्थ

येथे चंचल मुले व मन यांचे लाड प्रेमळ मातापितरें पुरवितात, हा दृष्टान्त घेतला आहे.

(४)

तुमचेया दीठिवेयाचिये खोले । सांसिनले प्रसन्नतेचे मले ।

ते साउली देखौनि लोले । थ्रांतु जी मी ॥

तुमचेया = युष्मदीयस्य पुलिंगी तुमचा या शब्दाची पष्ठी.

तुम्हेचअ = तुमच (चा-ची-चें)

दीठिवेया = दृष्टिपात = दीठियाअ = दीठिवा. पष्ठी दीठिवेया.

चिये = ची ह्या खोलिंगी सर्वनामाची सप्तमी एकवचन.

खोले = श्रोडा = कोला = सोला सप्तमी एकवचन खोले.

सांसिनले = निष्ठा बहुवचन.

सांसिन्व म्हणजे चांगलें भिजणें.

सांसिन्वित = सांसिन्नअ + ल = सांसिन्नल, सांसिनल.

सांसिनले म्हणजे चांगले भिजलेले.

प्रसन्नते = पष्ठी प्रसन्नतायाः (किंवा) प्रसन्नतीयाः = प्रसन्नतेचे.

चे = प्रथमा बहुवचन.

मले = मालाः = मले-प्रथमा बहुवचन.

ते = द्वितीया एकवचन स्त्रीलिङ्ग त या सर्वनामाचें.

साउली = शामा + ली = साँवली (छाया) = साउली किंवा छाया + ली
(स्वार्थक) = साभली = सावली = सावली.

देखौनि देखौनु = दृष्ट्वा.

लोले = लोलामि. लट् उत्तमपुरुष एकवचन.

लोलेँ = लोळें (अर्वाचीन).

श्रांतु = श्रांत.

जी = आर्याः

मी = अहं.

संस्कृत

युष्मदीयस्व दृष्टिपातस्य त्यस्यां क्रोढायां
प्रसन्नतायाः त्ये मालाः संसिन्विताः ।

तां छायां दृष्ट्वा, हे आर्याः अहं

श्रांतः (सन्) लोळामि ।

अर्वाचीन मराठी

तुमच्या दृष्टिगता स्या खोळीत प्रसन्नतेचे मळे भिजले आहेत. ती सावली पाहून दमलेली मी, हे आर्य हो ! लोळतो.

भावार्थ

१ चांदोरकरप्रतीत देखौनु असा पाठ आहे. ज्ञानेश्वरानें मूळ देखौनि ह्या लिहिलें कीं देखौनु ह्या लिहिलें, हा निश्चय करवत नाही. दोग्दी रूपें त्या कारी सरहा सर्वत्र प्रचलित होती. नकळकारांपैकीं एकां देखौनु व दुसऱ्यां देखौनि ह्या लिहिलें आहे. ज्ञानेश्वरानें दोहोंतून कोणतें तरी एक च रूप लिहिलें असलें पाहिजे. उचव आहे कीं, दोहोंतून कोणत्या तरी एका नकळकारानें यदृच्छेला जें सहज रूप आलें तें लिहिलें आहे. म्हणजे नकळकार फार पुरातन कारी म्हणजे ज्ञानेश्वराच्या हयातीत किंवा लवकर च नंतर जशीं ज्ञानेश्वरानें मूळांत रूपें लिहिलीं असतील तशींच रूपें लिहीत नसत, हें निश्चित आहे.

२ सिन्व् धातू अधिक संस्कृतांत दृष्टीस पडत नाही, तो मराठी रूपानें ज्ञानेश्वरीत घाशात योजिलेला आहे. त्यावरून व इतर अशा च उदाहरणांवरून दिसतें कीं पाणिनीय धातुपाठांतली सिन्व् धगेरे घातु फात्वनिक नाहीत, पाणिनिकाळीन लोकांच्या नित्य परिचयांतली आहेत.

३ चांदोरकरप्रतीत मि वर अनुनासिक आहे. प्रस्तुत प्रतीत नाही. अर्यांत अनुनासिक वैकल्पिक आहे.

४ चांदोरकरप्रतीत खोटेवद्दल ॐ ले हा पाठ आहे. त्याहून खोले हा पाठ सरस व अर्थाला अनुरूप. ओलावा म्हणजे आद्रता व सांसिनले म्हणजे आद्र झाले. द्विदक्षि एका च अर्थाची टाळण्याकरितां खाले हा पाठ स्वीकारावा हें धेयस्कर. ख मधील व घेऊन ॐ ले, बोले, हा पाठ शिहिलेरा दिवतो.

(५)

तुम्हीं सुखामृताचे डोहो । म्हणौनि आपुलिया सवें बोल्हावों लाहों ।
आणि एथ ही सळगि करुं जरि वीहों । तरि निवों कें पां ॥

तुम्हीं - यूयं. सुखामृता = पृष्ठी. चे = बहुवचन.

डोहो = द्रुह = डोह, डोहो. बहुवचन; द्रुह म्हणजे तडाग.

म्हणौनि = मत्वा. आपुलिया = आत्मीयायाः (आत्म्यायाः) पृष्ठी.

सवें = समता = सवभा = सवा; सवें-सप्तमी एकवचन स्त्रीलिंग.

बोल्हावों = आद्रायितुं. आद्र = ओल्ल. उद् To wet उत्त + ल = ओल नामधात्.

लाहों = श्लाघानि. लोद् उत्तमपुरुष एकवचन.

श्लाघ् = लाह् (अत्युत्कट इच्छा करणें.)

आणि = अन्यत्. एथ = अत्र. ही = अपि.

सळगि = सहलग्नता. करुं श्वा धातुसाधित नामाचे कर्म.

करुं = कर्तुं. करु या नामाची द्वितीया एकवचन. विहों या क्रियापदाचें कर्म.

जरि = जन्दि. वीहों = विभयानि - लोद् उत्तम पुरुष एकवचन.

तरि = तन्दि. निवों = निर्वाणि. लोद् उत्तमपुरुष एकवचन.

कें = क सर्वनामाची तृतीया एकवचन. पां=वै = प्तइ=पैं, पां (निपात)

संस्कृत

यूयं सुखामृतस्य द्रुहाः ।

(इति) मत्वा आत्मीयायाः समतायां आद्रायितुं श्लाघानि ? ।

अन्यच्च अत्र अपि सहलग्नतां कर्तुं यन्दि विभयानि ।

तन्दि केन (प्रकारेण) त्वै निर्वाणि ? ।

अर्वाचीन मराठी

तुम्ही सुखामृताचे डोह, म्हणून आपल्या सवें (अथवा संगतीत) ओलावूं इच्छूं कां ? आणि एथे हि घर सळगि करण्यास भिजे, तर कोणत्या प्रकारानें (मी) निवूं वरें ?

भावार्थ

१ संतप्तानि निवण्याची कल्पना येथे आहे व सर्वत्र ओर्षीत आत्रार्थ (प्रथार्थ ? सं.) आहे. सुखाश्रुताच्या डोहांत मज्जन करून शांत होण्याची परवानगी ज्ञानेश्वर संतांभार्शी मागत आहे.

२. आपुलिया सर्वे ह्या पाठाचा अर्थ न कळल्यामुळे आदि स्वच्छा, आपुलिया स्वच्छा, असे सहज समजण्यासारखे पाठ अवान्तर प्रतींनी घातले आहेत.

(६)

आणिक वाल बोवडां वोर्लीं । कां वांकुडां विचुर्कीं पाउर्लीं ।
चोज करुनि माउली । रिश्वी जेवि ॥

आणि = अन्यत्   वालक = बालकं.

बोवडां = बोवळ (वल् धातूचें चङि रूप) = बोवड - बोवडा - डी - डें.
बोवडा या पुल्लिगी आकारान्त शब्दाचें तृतीयेचें बहुवचन बोवडां.
वल् - बोलणें, बोल हा मराठी वल्ह पासून हि निघेळ व
वल् पासून हि निघेळ.

वोर्लीं = (वल्ह किंवा वल्) तृतीया बहुवचन.

कां = किंवा = कॅवा = कॅआ = कां.

वांकुडां = वक्रट = वांकुड (डा - डी - डें)

तृतीयेचें बहुवचन अकारान्त शब्द.

विचुर्कीं = (महाराष्ट्री) विचुक्क = विचुक, तृतीयेचें बहुवचन अकारान्त शब्द.

विचुक म्हणजे चुकणारें, अडसळणारें. (महाराष्ट्री) चुक्क म्हणजे चुकणें.

पाउर्लीं = पाद + ल = पायल = पाउल, तृतीयेचें बहुवचन.

चोज = चोय (चमत्कार, भाक्ष्य, कौतुक) = चोज = चोज
कर्म करुनि शब्दाचें.

माउली = मातृ + ली (श्वाथक) = माउली.

रिश्वी = ऋच् = रिज - किंवा ऋजू - ऋजु करणें, सेळवून शांत करणें.

(णिच्) रिजव ऋच् म्हणजे पूजा करणें; ल् प्रथम पुरुष
एकवचन सेद्.

जेवि = यद्वा

संस्कृत

अनच् वंश्लितोक्तिभिः किंवा वक्रटैः भ्रमद्भिः

पादन्यासैः चोद्यं कृत्वा यद्वा मातरं बालकं अर्जयति ।

अर्वाचीन मराठी

आणिक, ज्याप्रमाणे बोगद्या बोलार्तां किंवा बांकद्या विचुव्या पावलांनी कौतुक करून आईस लेंडलें रिश्वितें.

टीका

लेंडलें बोगदें बोलून व अदखलत चालून कौतुकानें आपल्या आईस रिश्वितें; हा छान्त एणें घेतला आहे.

(७)

तेवि तुम्हां संतांचा पढियो । कैसेनि तन्हीं आम्हावारि हो ।

इया बहुवा अलुकी जी आहों । सलगि करित ॥

तेवि = तद्वत्.

तुम्हां = पद्यी बहुवचन.

संतां = सतां.

चा - प्रथमा एकवचन.

पढियो = प्रतिग्रहः = पढियो = पढिहो = पढियो

प्रतिग्रह म्हणजे प्रेम, भर्जी. प्रथमा एकवचन.

कैसेनी = कीदृशेण.

तन्हीं = तन्दिह अपि.

आम्हा = पद्यी बहुवचन.

वारि = उपरि.

हो = भवतु.

इया = अनया.

बहुवा = बहु

व्या.

अलुकी = भासिका = भासिकी = आलुकी = अलुकी

भासि म्हणजे अत्युरकट इच्छा, संकट. तृतीया एकवचन.

जी = भायां:

आहों = स्मः

सलगि = संलग्नता किंवा सहलग्नता. करित = कुर्वन्तः

संस्कृत

तद्वत् कीदृशेण तन्दिह अपि (उपायेन) युष्माकं सतां

प्रतिग्रहो भवतु अनया बहु आर्त्या, हे आर्त्याः,

व्या

वयं संलग्नतां कुर्वन्तः स्मः ।

अर्वाचीन मराठी

तेजेप्रमाणें कर्यानें तरी तुम्हा संतांचा प्रतिग्रह होवो या मोठ्या उद्बुद्धतेने आम्हां, हे आर्त्ये हो, हलगी करित आहों.

(१०)

(८)

वाचूनि माह्निये धोलतिये योग्यते । सर्वज्ञ भवादृश श्रौते ।
काइ धडेयावरि सारस्वते । पढों सिकिजे ॥ ८ ॥

घांचूनि = वचिन्वा, वंचिन्वा.   माह्निये = मदीयायै चतुर्थी.
धोलतिये = बलहन्तये चतुर्थी.   योग्यते = योग्यतायै चतुर्थी.
सर्वज्ञ = सर्वज्ञाः   भवादृश = भवादृशाः
श्रोते = श्रोतारः   काइ = किं.
धडेया = धटस्य; धट, धटी म्हणजे पालोडी, वल्ल, फडकें.
वरि = उपरि.   सारस्वते = सारस्वतेन.
पढों = पठितुं.   सिकिजे = शिक्षेत विधिच्छिद्.

संस्कृत

मदीयां बलहन्तीं योग्यतां वंचित्वा

भवादृशाः श्रोतारः सर्वज्ञाः ।

किं धटस्य उपरि सारस्वतेन पठितुं शिक्षेत ? ।

अवाचीन मराठी

माझ्या बोलत्या योग्यते शिवाय आपल्या सारखे श्रोते सर्व काही जाणतात.
विद्वानांनी वखावरील किर्यावरून कां वांचायला शिक्षावाचें ?

टीका

ज्ञानेश्वरकाली घट, धटो म्हणजे वायनाचा फडक्या घर लहान मुलांना
वाचण्याकरितां किता चालून देत, जोगांच्या अंध्यास पंचोकरणभाषोढी दासोपंताने
फडक्यावर च लिहिलेली आहे. ती शिवा, वाळकें व अज्ञान याचा साठी आहे.

(९)

अवधारां आवडे तेसणा धुंधुरु । परि महातेजीं न पिरवे काई करुं ।

अमृताचां ताटीं चोगरुं । ऐसिं रसोयें कैचीं ॥

अवधारां = अवधारयत.   आवडे = पावृत्यते.
तेसणा = तादृशः तादृशीनः   धुंधुरु = धुंधुमारः
परि = परं.   महातेजीं = महति तेजसि.
न = न.   पिरवे = मीळति किंवा मिद्धिरापुत्रे,

कार = किं.

अमृतस्य = अमृतस्य.

ताटी = तटे, ताले.

पेसि = प्लाहशाणि.

कैची = कानिचित्.

करं = करवाणि.

चां = त्यस्मिन्.

घोगरं = उद्विराणि.

रसोयं = रससूदनानि.

संस्कृत

अवधारयत (यादृशः) युष्मभ्यः आवर्त्तते तादृशीनः
धुंधुमारः (यन्दिह स्यात्) परं महातेजसि न
समुन्मौलति (न मिहिरायते); किं करवाणिः
अमृतस्य त्यस्मिन् ताले (यादृशाणि) उद्विराणि
प्लाहशाणि रससूदनानि कानिचित् (संति) ?

अर्वाचीन मराठी

बर्फात घ्या, वाटेल तसला धुंधुमार असला तरि महातेजात अम्रीच्या
शेजारी तो मिरवत नाही, (ह्याला) काय करं ? अमृता च्या ताटात वाहू अशी
रसोयं वाही तरी ('ओहेत) ?

टीका

१ धुंधुल बर्फ वादोरकरप्रतीत धुंधू पाठ आहे.

२ काय करं हे कंसवाक्य आहे.

३ मिहिर म्हणजे सूर्य. मिहिरायते म्हणजे सूर्यासारखे चमकणे.

मिहिरायते = मिरवतो.

४ वाटू म्हणजे आवडणे. वाटू = वावड = आवड. वाटसि = आवडि

(१०)

हां हो हिमकरा वीजणे । किं नादापुढां आइकवणें ।
लेणेयांसि हें लेणें । केहीं आहे ॥

हां हो । = हंहो !

वीजणे = वीजनं.

नादा = नादस्य.

आइकवणें = आधिकर्जनं.

हिमकरा = हिमकराय.

किं = किंवा.

पुढां = पुरस्तात्.

लेणेयां = रत्नेभ्य

सि = सं.

हैं = इदं.

लेणें = रत्नं.

केहीं = कुत्रापि.

आहे = अस्ति.

संस्कृत

हंहो ! हिमकराय वीजनं किंवा

नादस्य पुरस्तात् आविकर्णनं

(किंवा) रत्नेभ्यः इदं रत्नं कुत्रापि सं अस्ति ?

अर्धाचीन मराठी

हा हो बंधाला पंखा किंवा नादापुढे आदकशिणे (किंवा) लेण्याला हें चांगलें
लेणें कोठें हि आहे का ?

टीका

चा. आहे × आधि. रत्न = रत्न - रत्न = लेणें.

अपन पासून लेणें शब्द निघतो. त्याचा अर्थ पर असा आहे. बोंगरांत राहावपाची ग्रहा
असा त्याचा विशिष्ट अर्थ आहे.

(११)

सांघां परिमलें काइ तुरुंघावें । सागरे कवणी ठांइं नाहावें ।

हें गगन चि अडे आघवें । ऐसा पवाडु कैचा ॥

सांघां = संख्यात.

परिमलें = परिमलेन.

फार = क्षी.

तुरुंघावें = तृपितव्यं.

सागरे = सागरेण.

कवणी = कस्मिन् नु.

ठांइं = स्थाने.

नाहावें = स्नातव्यं.

हें = अदः

गगन = गगनं.

चि = चित्.

अडे = अडेत.

आघवें = अग्रिमं.

ऐसा = ईदशः

पवाडु = प्रवारः

कैचा = कश्चित्.

संस्कृत

संख्यात, परिमलेन किं तृपितव्यं ?

सागरेण कस्मिन् नु स्थाने स्नातव्यं ?

अदः चित् गगनं अग्रिमं (येन) अडेत

ईदशः प्रवारः कश्चित् अस्ति ?

अर्वाचीन मराठी

सांगा, बांधांन कशाचा वास घ्यावा ? हागरांन कोणत्या स्थलीं बरें न्हावें ?
या अर्थ्या अमाळाला अडकीळ असें छत काही तरे आहे काय ?

(१२)

तैसें तुमचें अवधान घाए । आणि ह्मणो हें देखों होये ।

ऐसें वक्तृत्व कवणातें आहे । विचारिजो ॥

तैसें = तादरां.

तुमचें = युष्मदीथं

अवधान = अवधानं (द्वितीया).

घाए = धीयते.

आणि = अन्यत्.

ह्मणो = भणामः

हें = इदं.

देखों = पश्यामः

होए = भवति.

ऐसें = एतादरां.

वक्तृत्व = वक्तृत्वं.

कवणा = कं नु.

तैसें = प्रति.

आहे = अस्ति.

विचारिजो = विचार्यतां.

संस्कृत.

तादरां (तद्वत्) युष्मदीथं अवधानं धीयते

अन्यच्च, (यत् वयं) भणामः (तद्) एतत् पश्यामः (इति) भवति,

एतादरां वक्तृत्वं कं नु प्रति अस्ति ? विचार्यतां ?

अर्वाचीन मराठी

तसें तुमचें अवधान (जेणेकरून) घालें जातें आणि (जें आम्हो) म्हणतो
(तें) हें (साक्षात्) पहातो (असें) होतें, असें वक्तृत्व कोणाप्र आहे बरें ?
विचार करा !

टीका

घा हा घातु येथें अकर्मक म्हणजे कर्मग्यर्थक योजिला आहे. जरी, आकाशाला
गवसणी घालायावा विचार केला आणि ती घातली गेली तर प्रमाणें तुमच्या
अवधानास मी गवसणी घातली आणि मी म्हटलें तें प्रत्यक्ष करून दाखविलें असें
जेणेकरून होईल असें वक्तृत्व कोणाप्र आहे काय ? अशा भाषाये.

(१३)

तुम्हीं विश्व प्रकटितेया गमस्ता । हाथिवेनि किने काइ आराते ।
कीं चूलोदकें अपांपती । अर्घ्यु न दीजे ॥

हाथिवेनि = हस्तवर्तिकया, हस्तवर्चन.

संस्कृत

तन्हि अपि विश्वप्रकटपित्रे गभस्तये
हस्तवर्तिकया आरतिः क्रियेत किं ? ।

किंचां चुलुंकोदकेन अपांपंतये
अर्घ्यः न दीयेत ? ।

अर्वाचीन मराठी

तरी विश्वप्रकटणाच्या सूर्याला हातोतील वातीने आरति दाखवावी का? किंवा
चुलुकभर पाण्याने समुद्राला अर्घ्य देऊं नये का ?

टीका

१ पहिल्या वाक्यांत विधिप्रश्न आहे व दुसऱ्या वाक्यांत निषेधप्रश्न आहे.
२ विश्वप्रकटितेया असा समास घ्यावा; किंवा विश्व प्रकटितेया असा व्यंज
घ्यावा. दोन्ही तऱ्हा व्याकरणशुद्ध आहेत.

(१४)

प्रभू तुम्ही महेशाच्या मूर्ती । आणि मीं दुवलां अर्चितसें भक्ति ।
म्हणौने चोलुं जन्हीं गंगावती । तन्हीं स्वीकराल ॥

अर्चितसें = अर्चयन् अस्मि. म्हणौनि = मंत्रवा.

गंगावती = (हु शब्दे) जोड्डयन्ते = गोंगावती = गंगावती

गंगावणे हें पौनःपुन्यवाचक क्रियापद आहे.

गंगावणे म्हणजे अस्पष्ट नाकांत उच्चार करणे.

संस्कृत

प्रभवः । यूयं महेशस्य त्याः मूर्तयः ।

अन्यर्च अहं दुर्बलः भक्त्या अर्चयन्नस्मि ।

(इति) मंत्रां जन्हि मम बलहनानि जोड्डयन्ते ।

तन्हि (तानि) स्वीकरिष्यथ ।

अर्वाचीन मराठी

प्रभूनी । तुम्ही महेशाच्या मूर्ती (वादति) । आणि मीं दोवलां भक्तीनें
अर्चित आहे; म्हणून जरी माझे बळ अस्पष्ट असले तरी (ते तुम्ही) स्वीकराल.

टीका

११ दुर्बलः = दुर्बलं बलति । (यकि) इति दुर्बलः दुर्बलं मृदुणजे । अरिपट घोबडे बोलणा। दुर्बल मृदुणजे अशक्त असा एव अर्थ नाही.

२ गंगावती मृदुणजे निर्गुंभीचा प्राडा, असा विशेक अर्थ करितात; परंतु तो मायेच्या अहानाने तसा करितात.

१३ बोलुं हे बहुवचन आहे.

(१५)

बाल बापाचां ताटीं रिगे । रिघौनि बापातें चि जेवउं लागे ।

किंत्तो संतोपाचेनि वेगें । मुख ओडवी ॥

रिगे = रिंगति. ओडवी = उखादयति, अवकर्षयति.

लागे = लायते.

संस्कृत

बालः वपुः त्पस्मिन् ताले रिंगति ।

रिंगित्वा वपुतारं चित् (एव) अति-ज्जेमायितुं लाघते ।

किंवा सः संतोपस्य त्येन वेगेन ।

(वपुः) मुखं अवकर्षयति ।

अर्थाचीन मराठी

बाल-बापा च्यां ताटींत (रिंगत जातो) रिघतो (ःस्थित) रांगून आऊन बापाच्या च जेववूं लागतो किंवा तो संतोपाच्या वेगाने (माफजे) तोंड ओडतो;

(१६)

तैसा भी जन्हीं तुह्याप्रति । चावटै करितसें चालमती ।

तन्हीं तुह्नीं संतोपिजे ऐसी चि जाति । स्नेहाचि एया ॥

चावटै = चवितता, चषणं चरं = चाव; चाव + ट. = चावट.

संस्कृत

तादृशः अहं चालमतिः अन्धि सुष्मान् प्रति

चवितचर्षणं कुर्वन् अस्मि ।

अन्धि सुयं संतुष्येत एतादृशी चित् (एव)

स्या जातिः एतस्य स्नेहस्य ।

दूणाघटे = द्विगुणो वर्तते किंवा वर्धते. अधिके = आधिक्येन.
संस्कृत

अहो ! तृणानां स्या झटी (यन्हि) लगति
तन्हि तथा आधिक्येन चित् पृष्णः स्फोटते ।
प्रतिगृह्यमानस्य त्येन रोपेण प्रेमा द्विगुणो वर्धते ।

अर्वाचीन मराठी

अहो ! तान्हां ची झटी (लेव्हां) लागते तेव्हां तिणें आधिक्यानें च पान्हा
फुटतो. आवडत्या च्या रोपानें प्रेम दुणावतें.

टीका

१ तृचो निष्ठा तृष्ट अशी होते. परंतु तृष्ण असें द्वि एक निष्ठा रूप असावें.
त्या खेरीज मराठी तान्हा हा शब्द व्युत्पादिता येणार नाही. तृष्ण हें-र प्रतिक
संस्कृत असावें.

२ पान्हा हा शब्द पा पिणें या घातू पासून व्युत्पादिण्याचा मोह पदव्याचा
संभव आहे. पण तशी गोष्ट नाही. पृष् सेचन करणें ह्या घातू पासून पृष्ण असें प्रतिक
निष्ठा रूप तृष्ण प्रमाणें च होत असावें व ह्या पृष्ण रूपापासून मराठी पान्हा शब्द
झालेला आहे, यांत संशय नाही.

३ अधिके ही तृतीया आहे. संस्कृत अधिक्य या भाववाचक नामापासून
मराठी अधिक हें भाववाचक नाम होतें. विशेषण अधिक व भाववाचक नाम अधिक
या दोन्ही शब्दांचीं रूपे ज्ञानेश्वरदासीन मराठीत सारखीं च दिसतात. परंतु सूक्ष्म
अभ्यासानें त्यांचें भिन्नत्व ओळखिता येतें.

४ द्विगुणायते चा नामघातूपासून दुणावणें हा मराठी घातू निपतो. दूणाघटणें
हा मराठी घातू द्विगुणः वर्तते किंवा वर्धते या दोन संस्कृत शब्दांपासून निष्पन्न झालेला
आहे. द्विगुणीभू पासून दूणा-णी-णें होणें; आणि द्विगुणीकू पासून दुणा-णी-णें करणें
हे शब्द मराठीत निपजतात.

५ झटी म्हणजे संपात, मोड.

(१९)

म्हणौनि मज लेंकुरुवाचेनि बोलें । तुमचें कृपालुपण निदलें ।
चेडलें हें जी जाणावलें । एया लागि बोलिलां ॥ १९ ॥

लेंकुरुं = ललकतर = लेंकभर = लेंकर = लेंकरं.

निदलें = निदाणं. . . . . चेडलें = चेतितं.

जाणविलें = जाज्ञांत (पौनःपुन्य) :

बोलिला = वलितवान्.

इति = हें.

संस्कृत

इति मत्वा मम ललकतरस्य त्येन वलित्वेन

युष्मदीयं कृपालुत्वं निद्राणं चेतित्वं

इति, हे आर्याः ! (मया) मया जाज्ञातं । एतस्मिन् लभे वलितवान् ॥

अर्थाचीन मराठी

म्हणून मज लेकरा च्या घोरानें तुमचें निजलेलें कृपालुपण जेवलें हें, जाय हो !, वलितवानें (मी) जाणिलें. ह्या करिता बोललों.

टीका

१ हा धातूचें निष्ठा रूप प्राण होतें. परंतु प्राण पासून निदेल हें रूप होणें शक्य नाही. तेव्हा दुसरा पक्ष असा राहातो कीं, प्रा चें एक प्रातिक रूप प्रात असें होतें अर्थावें. निद्रात + ल = निद्राल = निद्रायल = निदेल.

किंवा निद्रा या नामापासून निद्रित असें विशेषण होतें. निद्रित म ल = निद्रिभल = निदेल.

२ हा पासून जाण् हा धातू निघतो. ज्ञाय (कर्मणि) पासून ये (मलाच्या कर्ण येतें) हा कर्मणि धातू निघतो. ज्ञापय पासून जाणविणें हा प्रयोजक धातू निघतो. ज्ञाप्यते (कर्मणि, भावे) पासून जाणवणें हें भावें रूप मराठीत होतें. आणि जाज्ञायते (पौनःपुन्य) पासून मराठीत जाणावणें हा धातू निघतो.

३ (के निष्ठा) वलित = बोलिल (ला - ली - लें) (क्वचित् निष्ठा) वलितवत् = बोलिलं (ली - ल्या - ल्ये) वलिलें कर्मणि व कर्तरि आहे. दुसरें नुसतें कर्तरि आहे. वलितः अस्मि = बोलिलों.

४ इति = इह = ए = हें इति पासून निघलेलें हें निपात आहे. हें, हें घरा नपुंसकलिंगी असतें व अव्यय अष्टल्यामुळें विभक्तिकार्याक्षम आहे.

(२०)

यन्हविं चादिणें पिकाविजत आहे काह चेंपणी ।

किं चरेयां घापत अहाति घाणी ।

हां हो भगनां भवेसणी । गुंफिजतसे ॥

यन्हविं = इतरथा हि.

पिकाविजित = पंच्यमानं.

चेंपणी = चयने, चेंपने.

घापत = ग्राम्यमानानि, ग्राम्यभारतीति.

आहाति = अंति, आभाति, प्राणो = वानाति,
 गवसणी = गवाक्षायनं. सुंफिजतसे न गुफ्यमानं अस्ति.
 घातरः = घातरा = घारा.

संस्कृत

इतरया हि, किं चंद्रकीलं चपनें प्राच्यमानं अस्ति ?
 किंवा वातराय वानानि प्राभ्यमानानि संति किं ?
 हंही ! गगनाय गवाक्षायनं गुफ्यमानं अस्ति किं ?

अर्वाचीन मराठी

एरवो चांदणें चेषणीत (दावून) पिकविलें जातें कां ? किंवा वान्याला वाह-
 न्याला वाहणें चेषवितो येतील काय ? आहो ! गगनाला गवसणी सुंफिलो जाते काय ?

टीका

१ चांदिणें हा शब्द चंद्रकील या शब्दापासून झाला आहे. चंद्र घातूपासून
 चंद्रन हा शब्द घाघला तर त्यापासून मराठी चांदणें शब्द होईल, चांदिणें शब्द होणार
 नाही. चंद्रमसू पासून चांदना शब्द होतो. चांदिणें या शब्दातील इ सिद्ध होण्यास इकायुक्त
 चंद्रकील शब्द च घेतला पाहिजे. त्वंद्रकिरणाना दृष्ट्यून पिकवितो येईल काय ? असा
 प्रश्न झानेश्वर करितात.

२ चि-चपयति पासून चपनं, त्या पासून चेषणें. चि चयने संवरणें.

३ घापत हें रूप प्राच्यमाण या णिचि कर्मणि रूपापासून निघणें झक्य नाही.
 गृहापयति-गृहाप्यते पासून घापत रूप निघेल. किंवा अभू-प्राभ्य-प्राभ्यमाण पासून
 घापत रूप निघेल.

४ वा गतिगंधनयोः वान दणजे प्राहाणें.

५ गवाक्ष पासून गवास, गवस रूप होईल, गवसणी रूप होणार नाही.
 वातायनं प्रमाणें गवाक्षायनं असा शब्द मूळांत प्रवारांत असावा त्यापासून गवसन
 (युक्तिग) वा गवसणी (खिलिग) शब्द निघालेले दिसतात. गवासने हा शब्द
 मराठीत आहे. गवासणी असा मूळ मराठी बघार.

६ घारा हा शब्द वात शब्दापासून निघालेला नाही. वात पासून वाअ, वाय
 शब्द निघतो. वातरः शब्दापासून घारा शब्द निघालेला आहे. वातर दणजे
 प्रकर्षानें वाहण्याचा किंवा प्राणवायू.

(३१)

आह्वां सार्णी स्रोथिज्वाते न लगे । नवनीतीं माथुला न लगे ।
 लाजिलों सखाणुं न निगे । देखौनि जेपातें ॥

ओधिवर्णे = उस्तेमनीयं. आधिजवावे = अवस्तातव्यं.
माधुला - मंधः + स्वार्थं ल = माँधुला = माधुला.

संस्कृत

आधिकर्णयत्, (यद्वत्) पानीयं अवस्त्यातव्यं न लगति
नवनीते मंधः न लगति

(तद्वत्) थं दृष्ट्वा (अहं) लज्जितः सन् व्याख्यातुं न निर्णे ॥

अर्वाचीन मराठी

ऐका (जसे) पाण्याला (मुद्दाम) पातळ करावे लागत नाही; लोण्यास घुसळणे लागत नाही; (तसे) ज्या गीतार्थाचा पाहून काजलेला मी व्याख्यान करण्यास प्रवृत्त होत नाही.

टीका

१ चांदोकरप्रतीत ओधिवर्णे असा पाठ आहे. तो स्तिम् - स्तीम् घातूपासून निघालेला आहे, हे उचळ आहे. अधिजवावे हे रूप अवस्तातव्यं या रूपापासून होतें. अव + स्तये चें अधिज रूप होतें. स्त्राय (ति) -- यिञ्.

२ ओधिवर्णे शब्दा करिता ६५ वी ओवी पाहा.

(२२)

हें असो शब्दब्रह्म जिये वाजे ।

शब्दु मावललेयां निवांत निदिजे ।

तो गीतार्थु मन्हाटिया घोलिजे ।

हा पाडु काइ ॥

वाजे = वशायां, वाद्यायां.

मावललेया = म्लापित = मालव = मावल = मावल

म्लापित = मावलळ

म्लापिते = मावललेयां

पाडु = पारः (पारय् सामर्थ्ये). निवांत - निवातं.

संस्कृत

अस्तु एतत्; शब्दे म्लापिते यस्यां वाद्यायां शब्दब्रह्म
निवातं निद्रायात् सः गीतार्थः महाराष्ट्र्या वल्लेत्,

(किंवा तं गीतार्थं महाराष्ट्रीद्वारा अहं बल्हेयम्)

एषः कः पारः ॥

अर्वाचीन मराठी

हे अघो, शब्द मावळन्यावर शब्दमदाने ज्या वाहना वर निवात निजावे तो गीतार्थ मराठीद्वारा सांगितला जावा किंवा मी बोलावा, हा काय पाठ आहे ?

टीका

१ वद्य, षाद्य म्हणजे रथ वगैरे वाहन.

२ म्हे (णिच्) पासून मालवणे व मावळणे हे दोन धातू निघतात. म्हे पासून मालणे.

३ निवात या शब्दातील वा वर अनुस्वार किंवा अनुनासिक हानेश्वराच्या काळा पासून च आहे.

(२३)

परि ऐसा ही मज धिवसा । तो पुडुर्ती एया चि एकी आशा ।

जे धीटीव करुनि भवाद्दशां । पढियंतेयां होआवें ॥

धिवसा = अध्वसाय.

पुडुर्ती = पुरस्तात्.

धीटीव = धृष्टिमा (माववाचक)

पढियन्ता = प्रीयमाणः = प्रीयन्तः = पढियन्ता Favoured, loving, being loved.

संस्कृत

परमपि, एतादृशः अपि मम अध्वसायः ।

सः पुरस्तात् एनया चित् एकया आशया ।

यत् धृष्टिमानं कृत्वा भवादृशेभ्यः प्रतिगृह्यमानेन

(प्रीयमानेन) (मया) भवितव्यं ।

अर्वाचीन मराठी

परंतु, असा हि माझा निधय किंवा प्रयत्न आहे तो पुढे त्या च एका आक्षेपेने फो, धीटीव करुन आपल्या सारख्यांना म्या प्रिय व्हावे.

टीका

जे = यत् निपात आहे.

(२२)

(२४)

तरि आतां चंद्रापासौनि निववित्तें ।

जें अमृता ही ह्नि जिववित्तें ।

तेणें अवधानें कीजो वाढतें ।

मनोरथा माह्लेया ॥

पासौनि = पश्चात् (पंचमी)

आतां = अथो.

निववित्तें = निर्वापयत् (नपुंसक).

कीजो = लोड् ऋमंणि क्रियताम्,

संस्कृत

तन्नि अथो चंद्रात् (अपि यत्) निर्वापयत्तरं,

यत् अमृतात् अपि जीवयत्तरं,

तेन अवधानेन मदीयं मनोरथं वर्धमातं क्रियताम् ।

अुवाचीन मराठी

तरि आतां (अं) चंद्राहून निववित्तें, (व) जें अमृताहून हि जीववित्तें, त्या अवधानानें माह्लेया मनोरथावें वर्धन केलें जावो.

टीका

१ चंद्रा पासौनि = चंद्रस्य पश्चात्. होनि ह्नि हे प्रत्यय पथ पासून निपाळडे आहेत.

चंद्रा पद्यो आणि पासौनि पद्यन्ती पंचमी. किंवा चंद्रा द्वितीया आणि पथयित्वा ह्यणजे चंद्रात् पद्ये साजूस साहून, प्रलीकडे साहून ह्यणजे चंद्रापेशा अधिक चांगले जिववित्तें. पासौ = पथे. पार्श्व, आर्श्व वगैरे चंद्रा पासून याची आजवर मी व्युत्पत्ति करीत होतो; परंतु पथ शब्दा पासून व्युत्पत्ति खरी.

२ अ-मह-पासून मराठीत भरती (अतिः) व सरतें (अग्रिमाणं) अशा नामें होतात. त्या प्रमाणें वृध् पासून वृद्धिः (वाढ) व वर्धमातं (वाढतें) ही नामें होतात. वाढ म्हणजे भूतक्रियासंपन्न नाम आहे व वाढतें हें वर्तमानक्रियादर्शक नाम आहे. वरतें, पढतें, भरतें, वाढतें, हीं मराठीत वर्तमानक्रियादर्शक नामें आहेत.

(२५)

कां जें दीठिवा तुमचा वर्षे । तें सकळार्थसिद्धी मति पीके ।

एन्हविं कोंभैला उन्मेखु सुके । जरि उद्दास तुम्हीं ॥

(२३)

कां = कस्य हेतोः

संस्कृत

कस्य हेतोः, यदि शुभदीयः दृष्टिपातः वर्षति
तदा सकलार्थसिद्धिः भवतिः पक्कायते
इतरथा यन्दि यूयं उदासो. (तन्दि.)
कुंडमालितः (अपि) उन्मेषः शुष्यति ।

अर्वाचीन मराठी

कां कां, जेव्हा तुमचा दृष्टिपात धरततो तेव्हा सकलार्थाची सिद्धि (करणारी) मतो पक्क होते, एखादी जर तुम्ही उदास (असला) तर कोमैजलेला (दि) उन्मेष सुकून जातो .

टीका

कुंद् म्हणजे (वनस्पतीचीं मुळे) आळादणें (झाला चाढाचें म्हणून.) = कोम कुंमित + ल = कोमियल = कोमैल (ला-ली लें) मतोचीं मुळें इतर पात-लेलीं तुमच्या उदासांनतमुळें शुष्क होतात.

कोम, कोष या शब्दाचा अर्थ 'होतार्चे' प्राथमिक किंचित् खाली गेलेलें व किंचित् जमिनीवर आलेलें 'मूळ, मंतर वर आलेल्यो नव्या फाट्याचे घड्यां कोष, कोम म्हणूं लागलें.

(२६)

साहाज्ये तन्हीं अवधारा । वक्तृत्वा अवधानांचा होये चार ।
तें दोदें पेलति अक्षरां । प्रमेयांचिं ॥

। चारा = चार = किंवा चर्च

दोदें = तौन्ध.

पेलति = पीढयंति.

संस्कृत

तन्दि अवधारयत, (यदी) वक्तृत्वाय
अवधानस्य चर्चः भवति,
तदा अक्षरेभ्यः प्रमेयानां त्याने तौन्धानि
साहाज्येन पीडयति ।

अर्वाचीन मराठी

तरी लक्ष्यांत घ्या कां, जेव्हा वक्तृत्वाच्या अवधानांचा चार होतो म्हणजे मिळतो, तेव्हा अक्षरांना प्रमेयां चा दोदें सहज पेलतात.

टीका

१ चर्च म्हणजे चरणे व चर्व म्हणजे छाणे. दोही पासून हि चारा शब्द निघेळ.
चर्व = चावणे, च्याच्या, चावा वगैरे शब्द चर्व पासून निघालेले आहेत.

२ पील् = पेल, पील म्हणजे गर्दी करून खेचणे.

(२७)

अर्थु बोलाची वाट न पाहे । तेथ अभप्रा ॐ चि अभिप्रायातें विये ।
भावांचा फुल्लौरा होंतु जाये । मती वारि ॥

घाट = वाचां.

फुल्लौरा = फुल्लूरः

विये = वी — वेत्ति.

संस्कृत

(यत्र) अर्थः बलिहतस्य वाचां न प्रार्थयति

तत्र अभिप्रायः चित् अभिप्रायं प्रति वेत्ति ।

भावानां स्यः फुल्लूरः मत्याः उपरि भवन् जायते (च) ।

अर्वाचीन मराठी

जेथें अर्थ बोला ची वाट पाहात नाहीं तेथें अभिप्राय व अभिप्राया तें वितो,
(व) भावांच्या फुल्लौरा मती वर होत जातो.

टीका

जन् = जायते (कर्तरी).

जन् = जन्यते, जायते (कर्मणी)

(२८)

म्हणौनि संवादाचा सुवाॐ ढले । तरि हृदयाकाश सारस्वतें ॐले ।
श्रोता दुश्चिता तरि वितुले । मांडला रसु ॥

म्हणौनि = माहू नूनं.

ढले = ध्रणति.

सुवाओ = सुवातः

वितुले = वितुल्यते.

संस्कृत

माहू नूनं (यन्हि) संवादस्य त्यस्य सुवातः ध्रणति

तन्हि हृदयाकाशं सारस्वतेन अवलीयते ।

(परंतु) श्रोता दुश्चितः (मवेत्) तन्हि मंडितः (अपि)

रसः वितुल्यते.

अर्वाचीन मराठी

मग, जर संवादा चा सुवान डबला तर हृदयाकाश छारस्तानें भरलें जातें. (परंतु), श्रोता दुधित (होईल) तर मांड्या रस वितुळी (मोडून जातो).

टीका

अवली = चिऋटणें, येथें थोले हें क्रियापद अवली पासून निघाळेलें घेणें युक्त आहे. आर्द्र पासून थोले हें विशेषण निःपत्त होतें व आर्द्रायेते पासून जोलावतें हें क्रियापद निघतें.

(२९)

आहो चंद्रकांतु द्रवता किरु होये । परि ते हातवटी चंद्रिं किं आहे ।
म्हणौनि वक्ता चि वक्ता नव्हे । श्रोतेनि विण ॥

हातवटी = हस्तपाटयं, हस्तपटुता.

संस्कृत

अहो ! चंद्रकांतः द्रवन् किल भवति,
परं सा हस्तपटुता चंद्रे किल अस्ति ।
(इति) मत्वा वक्ता चित् श्रोतृन् विना ।
वक्ता न भवति ॥

अर्वाचीन मराठी

अहो ! चंद्रकांत द्रवता होतो छरा, पर ती हस्तपटुता चंद्रांत असते की-
म्हणून थोल्या विना वक्ता (हा) वक्ता च होत नाही.

(३०)

परि आतां आमुतें गोढां करावें । ऐसें तांदुलिं काइसेयां विनवावें ।
साईखेडेनि कां प्रार्थावें । सूत्रधारातें ॥

साईखेडेनि = स्वामिखेलेकेन.

संस्कृत

परं अथो (युष्माभिः) अस्मान् प्रति गुडीकर्तव्यं
ईदृशं तंडुलैः कीदृशाय (कारणाय) (किमिति) (कस्मिन्नर्थे)
विज्ञापितव्यं (किंवा विनमितव्यं)
सूत्रधारं प्रति स्वामिखेलेन प्रार्थितव्यं किं ?

अर्वाचीन मराठी

पर भाता आमचे घास कराचे बसे तादुळानीं विनवाययाला कां हवें. घायखेवानें सूत्रघाराला कां प्रायविं ?

टीका

१ गोळामर भात मिळाला म्हणजे संपलें = घास भर भात इ. इ. इ. गोळा = घास. गोळा = गोळा.

गुढ म्हणजे घास, सोंशांत मावेल असा घास. भाताचा गोळा खाऊन निघालों.

२ स्वामिखेल या नांवाचा सूत्रघाराचा बाहुल्यांचा एक खेळ. स्वामिखेल = साईखेळ

खेळानें खेळ करा म्हणून सूत्रघाराला विनवावें कां लागतें ?

(३१)

तो काइ वाडलेयांचां काजा नाचवी ।

किं आपुलिये जाणिवेची कळा वाढवी ।

म्हणौनि आम्हां येया ठेवाठेवी ।

काइ काज ॥

पुत्तल = बुत्तल = बुअल = घडल = वाहुल (ला-ळी लें)

ठेवाठेवी = स्थेयास्थेयता. स्थेयः म्हणजे दोन पक्षकारांत निवाडा करणारा न्यायाधीश. कायद्यांतिल पारिभाषिक शब्द आहे. स्थेय + अस्थेय; तस्य भावः स्थेयास्थेयता.

जाणिवं = ज्ञानमत्ता, ज्ञानिमा.

संस्कृत

किं सः पुत्तलानां त्यस्मै कार्याय (कार्यार्थ) (तान्) नर्तयति ?

किंवा आत्मीयायाः ज्ञानमत्तायाः त्यां कलां वर्धयति ?

(इति) मत्वा अस्मभ्यं एतया स्थेयास्थेयतया किं कार्यं ?

अर्वाचीन मराठी

की तो बाहुल्यां चा हितार्थ (लाना) नाचवितो ?

किंवा आपल्या ज्ञानमते ची कला वाढवितो ?

असें नतन करून आमला या ठेवाठेवीशी काय कार्य आहे ?

(२७)

(३२)

तव गुरु म्हणति काह जालें । हें समस्त ही आम्हां पातलें ।
परि आतां साधें जें बोलिलें । नारायणें ॥

पातलें = प्राप्तं.

तव = तदा.

तैं = तदि.

जैं = यदि.

संस्कृत

तदा गुरुवः भणति, किं जातं ?

इदं समस्तं अपि अस्मान् (प्रति) प्राप्तं,

परं अतः संख्याहि यत् नारायणेन बलिहृतं ।

अर्वाचीन मराठी

तंव गुरु म्हणतात, काय झाले ? हें समस्त हि आम्हा ला पावले. आणि
आतां जें नारायणानें म्हटलें तें सांग.

टीका

अतः = आतां (सापुढें)

(३३)

एथ संतोखेंसीं निवृत्तिदासें । जी म्हणौनि उल्हासें ।

अवधारां कृष्णु ऐसें । बोलते जाले ॥

संस्कृत

अत्र संतोषेण सह उल्हासेन निवृत्तिदासेन आर्याः (इति) अभिष्यत
अवधारयत कृष्णाः (कृष्णपादाः) एतादृशं ब्रह्मन्तः अस्ताः

अर्वाचीन मराठी

एथें संतोषा सह उल्हासानें निवृत्तिदासानें जी म्हटलें ; रक्ष्य था, कृष्ण असे
बोवते जाले.

टीका

१ अभिष्यत = म्हणें + इ = म्हणौनि. ओवी ४२ पदा.

२ बोलते जाले. अस् चें वर्तमानकालवाचक घात म्हणून होतें. उदाहरणार्थ,
होत घात. ह्या घात चें अर्वाचीन रूप जात. होत जात (तो-ती-तें). अस् चें
भूतकालवाचक अस्त असें रूप पुरातन पूर्ववैदिक काळां होतें. अर्वाचीन
पूर्ववैदिक काळां अस्त चें स्त असें रूप झालें. नंतर वैदिक व पाणिनीय काळां तें
रूप शिष्ट भाषेंतून लोप पावले. परंतु पाणिनीय व वैदिक काळीन प्रतिक्रिवा

जातिक भाषांत स्त हें रूप विद्यमान होतें. त्या प्रांतिक म्हणजे महाराष्ट्री व मराठी श्राच्या पूर्वज संस्कृत कालीन भाषेंतील स्त चें प्राकृतांत सत असें निष्पन्न जालें. सत + ल = जष + ल = जाल (टा-ली-लं). अशा परंपरेनें मराठीत जाल हें रूप आलें. म्हणजे आह किंवा अष या धातूचें भूतकालवाचक धातुसाधित जाल हें आहे व वर्तमानकालवाचक धातुसाधितें घात व जात हीं आहेत.

३ कृष्ण हें बहुवचन आहे.

अर्जुना हें चि वीज । पुडुतीं सांधिजेल तूज ।
जें अतष्करणिचें गुज । जिवाचिये ॥

संस्कृत

अर्जुन ! इदं चित् वीजं पुरतः त्वां (प्रति) संख्यास्यते,
यत् (वीजं) जीवस्य त्स्मिन् अंतःकरणे स्थं गुह्यं ।

अर्वाचीन मराठी

अर्जुना ! हे च वीज तुला पुढें सांधिजे, जें (वीज) जीवा व्या अंतःकरणी स्थित (असें) गुह्य आहे.

टीका

१ अंतःकरणे स्थ = अंतःकरणी च. हे दोन शब्द अगदीं निराले आहेत.
अंतःकरणस्य = अंतःकरणिव. एथें समास आहे. चिये हें सर्वनामरूप सप्तमीचें असून त्याचें विशेष्य अंतःकरणि हें सप्तम्यन्त च रूप असलें पाहिजे. म्हणून एथें अंतःकरणे स्थ अशी व्यस्त पदें पाढणें भाग आहे.

एणें मानें जिवाचें हियें फोडावें । मग गुज कां पां मज सांघावें ।
ऐसें कांहीं स्वभावें । कल्पिसि जरि ॥

संस्कृत

अनेन मानेन जीवस्य त्यत् हृद् स्फोटितव्यं,
माद् गुह्यं मां (प्रति) किं त्वै संख्यातव्यं ?
एतादृशं (ईदृशं) किंचिदपि यन्हि स्वभावेन कल्पसे;

अर्वाचीन मराठी

ह्या मानानें जीवा चें हृदय फोडावें (आणि) मग मला गुह्य कां घरें सांघावें ?
असें कांहीं स्वभावतः जरी कल्पशील;

(२९)

टीका

हृद् = अंतःकरण (वरील ओवी पदा).

(३६)

तरि परियसैं प्राज्ञा । तूं आस्थेची संज्ञा ।
बोलिलिये गोठी अवज्ञा । नेणसि करुं ॥

संस्कृत

तन्नि पर्याश्रुणु प्राज्ञ ! त्वं आस्थायाः स्या संज्ञा आसि;
बलिहतायाः गोष्ठ्याः अवज्ञां कर्तुं न जानासि ।

अर्वाचीन मराठी

तरि परीष शहाण्या ! तूं आस्थे ची संज्ञा आहोस; बोलल्या गोष्ठी ची अवज्ञा
करणे जाणत नाहीस.

(३७)

म्हणौनि गूढपण आपुलें मोडो । वरि बोलणें हीं बोलवें घडो ।
परि आमचिये जीविचें पडो । तुझां जीविं ॥

संस्कृत

इति मत्वा, आत्मीयं गूढत्वं मोक्ष्यताम्,
उपरि, बल्हनं अपि बल्हितव्यं घट्यताम्,
परं, अस्मदीयं जीवस्थं त्वदीये जीवे पतताम् ।

अर्वाचीन मराठी

झणून, आपलें गूढपण (मोडलें तर) मोडो, वरती, बोलणें हि बोलवें
(बागलें तरी तें हि) घडो, पर आम च्या जीविचें तुझ्या जीवी पडो.

(३८)

आगा थानीं कीरु दूध गूढ । परि थानासी चि न्हवे किं गोड ।
झणौनि सरो कां सेवितेयाची चाड । जरि अनन्यु मिले ॥

आगा = अंग.

चाड = चढता.

संस्कृत

अंग ! किल स्तने दुग्धं गूढं अस्ति,
परं स्तनाय चित् किल (तत्) गुडः न भवति

(इति) मत्वा, सेवितुः किल त्यां चतुतां स्मरामः
यन्दि अनन्यः (सेविता) मिल्यते ।

अर्वाचीन मराठी

आगा ! यानांत दूध गूढ असतें खरें, पर भानाला च कांहीं त्याची गुळणी
होत नाहो. हणून (दध) सेवन करणाऱ्याची चाह वाटते, जर अनन्य सेवन
करणारा मिलेल,

टीका

किल = कि, किर, कीर, कीं, कां-इतके अपभ्रंश एका किल शब्दाचे होतात.

(३९)

मूढांहनि विं काडिलें । मग निरोलिलिये भुइं पाखिरिलें ।
तरि तें सांडीविखुरी गेलें । हणों ये काइ ॥

मुढा = मूतः = , मूतक

मूत हणजे बांधलेला गट्टा. पाटी.

मू (बांधने मूतः = मुढा = मुढा.

निरोलिलिये = निर्वापितायां, निर्बलितायां.

पाखिरिलें = प्रकीर्ण.

सांडी = स्यंदनी, स्यंदा, स्यंदी, स्यंदू-प्रसवणें.

विखुरी = विधुरी.

संस्कृत

मूतकेभ्यः बीजं कर्पितं माड् निर्वापितायां भूमौ प्रकीर्णः ।
तन्दि तत् स्यंदनविधुरणेन गतं (इति) भणितुं ईयेत किं ?

अर्वाचीन मराठी

मुळ्यांतून बीं काडिलें (आणि) मग मशागत केलेल्या नांगरलेल्या भूमीत
पाखरिलें; तर तें सांडीविखुरी वारी गेलें (असें) हणूं येईल काय ?

टीका

१ विधिकर पासून विधुरणें होईल. धुरण (खुरणें) यांत धुर शब्द आहे.
सबब विधुर पासून विखुर शब्द निघालेला समजणें युक्त आहे.

२ ईयेत (कर्मणि) ह्या क्रियापदाचा अर्थ संभवणें असा आहे.

जाता येतें = गन्तुं ईयते

जाता येतें = सादितुं ईयते

तात्पर्य, येषु संभावनार्थक ईयते ह्य कर्मणि क्रियापदापासून निघतो. हा येषु धातु शायते पासून निघणान्या ये धातून् निराळा आहे,

(४०)

एया लागि सुमनु आणि शुद्धमति ।

जो अनिदकु आणि अनन्यगति ।

पै गोप्य परि तेया प्रति । चावलिजे ॥

चावलिजे = संवल्हते, संवलयते, संव्रूयते.

संस्कृत

एतस्य अर्थ यः सुमनाः अन्यच्च शुद्धमतिः

अनिदकः अन्यच्च अनन्यगतिः (अस्ति)

तं प्रति गोप्यं अपि संवल्हते ।

अर्वाचीन मराठी

एतदर्थ जो सुमन आणि शुद्धमति अनिदक आणि अनन्यगति (आहे) ह्या प्रत गोप्य हि संपूर्ण सांगितले जाते.

टीका

चावलिजे हें रूप संवल्हते = चावलिजे = चावल्लिजे, अशा परंपरेनें आले आहे. संव्रूपासून हि हे कर्मणिरूप निघालें असेल. व्रूचें कर्मणि उच्यते येतात. परंतु पूर्ववैदिक भाषेत किंवा पाणिनिकालीन प्रातिक भाषेत व्रूयते किंवा व्रूयते अशीं रूपें होत असलीं पाहिजेत. व्रूचं हीं रूपें दुसऱ्या षळ, वल्ह वगैरे समोवारित धातूंच्या रूपापुढें फिको पडून गेलीं असलीं. मराठीत जाणगे या क्रियापदाचें कर्मणि येषु हें रूप होतें. हें जाणग्याच जसें मराठी वेदपाकारण विसरले, तथा च प्रकार येषु झालेला दिसतो.

(४१)

तरि प्रस्तुत आतां गुणीं इहीं । तुज वांचूनि आनु नाहीं ।

म्हणौनि गुज तन्हीं तुझां टांईं । लपौं नैए ॥

संस्कृत

तन्हि प्रस्तुतं अधुना एभि गुणैः (युतः)

त्वां विना अन्यः नास्ति ।

(इति) मत्वा गुह्यं तन्हि त्वदीये स्थाने

लेपयितुं न ईयते ।

(इति) मत्वा, सेवितुः किल त्यां चटुतां स्मरामः
यन्नि अनन्यः (सेविता) भिल्यते ।

अर्वाचीन मराठी

आगा ! थानांत दूध गूड असतें यारें, पर थानाला च कांहीं त्याची गुळणी होत नाही. क्षणून (दध) सेवन करणाऱ्याची चाड वाडते, जर अनन्य सेवन करणारा मिळेल.

टीका

किल = किर, किर, कीर, कीं, कां-इतके अपभ्रंश एका किल शब्दाचे होतात.

(३९)

मूढांहनि विं काडिलें । मग निरोलिलिये भुदं पाखिरिलें ।
तरि तें सांडीविखुरी गेलें । हणों ये काइ ॥

मुढा = मूतः = , मूतकः

मूत क्षणजे बांधलेला गट्टा. पाटी.

मू (बंधने मूतः = मूढा = मुढा.

निरोलिलिये = निर्वापितायां, निर्बलितायां.

पाखिरिलें = प्रकीर्णं.

सांडी = स्यंदनी, स्यंदा, स्यंदी, स्यंदू-प्रसवणें.

विखुरी = विधुरी.

संस्कृत

मूतकेभ्यः बीजं कर्षितं माडू निर्वापितायां भूमौ प्रकीर्णं;
तन्नि तत् स्यंदनविधुरणेन गतं (इति) भणितुं ईयेत किं ?

अर्वाचीन मराठी

मुच्यांतून बीं काडिलें (आणि) मग मशागत केलेल्या नांगरलेल्या भूमीत पाखरिलें; तर तें सांडीविखुरी वारी गेलें (असें) क्षणं येईल काय ?

टीका

१ विधिकर पासून विधुरणें होईल. धुरप्र (धुरपें) यांत धुर शब्द आहे. सवध विधुर पासून विधुर शब्द निघालेला समजणें युक्त आहे.

२ ईयेत (कर्मणि) ह्या क्रियापदाचा अर्थ संभवणें असा आहे.

जाता येतें = गन्तुं ईयते

खाता येतें = खादितुं ईयते

३ सहस् = सहज. सहज म्हणजे शीघ्र.

४ नवं नवं, नवनयं, नय नयं = नाश नाश, नवं नयं नव्या नव्याने
Now & then.

५ केति = कियत् अव्यय

६ ओवी २८० पदा, ७१ पदा नावेक.

(४३)

परि तें चि ऐसेनि निवाडें । जैसें भांसलळें सरें कुडें
मग काढिजति फाडे । वरि पारिखौनियां ॥

निवाडा = निर्वाट
फाडा = स्फटा

भांसलळें = भ्रशितं, भ्रष्टं.

संस्कृत

परं तत् चित् ईदृगेन (प्रकारेण) निर्वच्यते

यादृशं क्षरं कूटं भ्रंशितं (चेत्)

माद् (तानि) स्फटाया. उपरि परीक्ष्य (क्षराणि कूटानि) कृष्यन्ते ।

अर्थाचीन मराठी

पर तें च अज्ञाने निरवृत्ते जसे सरें कुडें मेघळें (भगनां) मग (तीं)
फाडा वर पारखून काढली जातात

(४४)

कां चांचोडाचेनि सांडसें । खांडिजे पयपाणी राजहंसें ।

तुज ज्ञानविज्ञान तैसें । वांटूनि देऊं ॥

संस्कृत

किंवा (यथा) चंचुपुटस्य संदंशेन (संदिशेन)

पयःपानीये राजहंसेन खंड्येते

(तथा) तादृक् ज्ञानविज्ञाने वंटयित्वा ददानि ॥

अर्थाचीन मराठी

किंवा जसे राजहंसानें चांचोडाच्या सड्डानें दूध व पाणी खांडिली जातात,
तसे ज्ञान (ज्ञानि) विज्ञान तुला वाट्टा देऊ.

अर्वाचीन मराठी

तरी प्रस्तुत आतां ह्या गुणांनीं (युक्त) तुज वाचून अन्य नाहीं, म्हणून
ग्रथ्य तरी तद्दशा ठिकाणीं लिपवितो येत नाहीं.

टीका

लिप्-लिम्प् व लप्-लम्प् हे घातु एकमेकांचे कार्य संस्कृतांत हि क्रियेक
स्पष्टी करतांना आढळतात. उदाहरणार्थ, लंपट व लिंपट. तो च प्रकार, अर्थात्
आनुवंशिकत्वास्तव मराठीत होतो. लपला किंवा लिपला.

(४२)

आतां केती नावां नावां गूज ।

म्हणतां कानडें हान आवडेल तुज ।

तरि सांघौनि ज्ञान सहज । विज्ञानेसी ॥

कानडें = कर्णकटु.

कानडें = कर्णनाथं.

सांघौनि = संख्यानि.

संस्कृत

अधुना गुह्यं (इदं इति) कियत् नव्यं नव्यं (नव्यनव्यं) नवनवं
भणिते (सति)

इत त्वां (प्रति तत्) कर्णकटु वावर्तिष्यते किंवा वावर्तेत ।

तन्हि विज्ञानेन समं ज्ञानं सहसा संख्यानि ।

अर्वाचीन मराठी

आतां गुह्य (म्हणून) किती नव्यानव्यानें सांगतां तुला (तें) कर्णकटु
वाटेल ही; तरी विज्ञाना सह ज्ञान तुला सहज सांगूं कां ?

टीका

१ कर्णकटुः या पासून कानडा असा जो शब्द निपजतो. त्याहून कर्णकटु
पासून निघालेला कानड (का-डी-डें) शब्द निराळा, हें सांगायला नको.

२ सांघौ-लोट् उत्तम पुथ्य एकवचन. इ पादपूरक. सांघौ + इ = सांघौन् +
इ = सांघौनि. ओवी २८६ पद्या. इ हें पादपूरक मराठीत कवितेत फार योजितात.
ज्ञानेश्वरकाळीं गद्यांत हि योजीत. तथे च इ प्रमाणे उ हें हि एक पादपूरक आहे.
सांघौ + उ = सांघौनु-सांघौनि-नु हीं ऊनि-ऊनु प्रत्ययान्त घातुसाधित अव्ययें
निराळीं. वेदतिसावी ओवी पद्या.

३ सहस् = सहज. महज म्हणजे क्षीप्र.

४ नयं नयं, नयनयं, नयं नयं = नावां नावां, नयं नयं नव्या नव्यानें
Now & then.

५ केति = कियत् अव्यय

ॐ ओवी २८० पदा; ७१ पदा नायेक.

(४३)

परि तें चि ऐसेनि निवाडें । जैसें भांसललें खरें कुडें
मग काढिजति फाडे । वरि पारिखौनियां ॥

निवाडा = निर्वाट :

भांसललें = भ्रशितं, भ्रष्टं.

फाडा = स्फटा

संस्कृत

परं तत् चित् ईदृशेन (प्रकारेण) निर्बधते

यादृशं क्षरं कूटं भ्रशितं (चेत्)

माद् (तानि) स्फटायाः उपरि पशीक्ष्य (क्षराणि कूटानि) कृप्यन्ते ।

अर्धाचीन मराठी

पर तें च अशांनं निवडतें जसें खरें कुडें नेघळें (भगतां) मग (ती)
फाडा वर पारखून काढली जातात.

(४४)

कां चांचोडाचेनि सांडसें । सांडिजे पयपाणी राजहसें ।

तुज ज्ञानविज्ञान तैसें । वांटूनि देऊं ॥

संस्कृत

किंवा (यथा) चंचुपुटस्य संदंशेन (संडिशेन)

पयःपानीये राजहसेन खंच्येते

(तथा) तादृक् ज्ञानविज्ञाने वंटयित्वा ददाति ॥

अर्धाचीन मराठी

किंवा जसें राजहसानें चांचोडा च्या सांडिजें दूध व पानी घाडिथो जातात,
तसें ज्ञान (आणि) विज्ञान तुला वांटून देऊं.

टीका

१ तादृक् हें निपात असतां संस्कृतांत अव्यय असतें. प्रायः जस व तस ही संबंधक लभयान्वयी सर्वनामो असतात; विशेषतः वाक्यांच्या आरंभी.

(४५)

मग वारेयाचा धारसां । पडला कोंडा नुरे चि जैसा ।
आणि अवकणाचा आपैसा । राशि जोडे ॥

धारसां = धारासारे.

कोंडा = कुटः.

नुरे = न वर्वर्ति (वृत् चा यद्)

आपैसा = अल्पायासः

जोडे = जुटति.

संस्कृत

माङ् वातरस्य त्यस्मिन् धारासारे
पतितः कुटः यादृशः न वर्वर्ति चित्
अन्यच्च अवकणानां अल्पायासः राशिः जुटति ।

अर्वाचीन मराठी

मग वाऱ्या च्या धारासारात पडलेला कोंडा जसा उरत च नाही आणि अवकणाचा राशि (मात्र) अल्पायासानें जुडतो.

(४६)

तैसी जे विवंचना जाणितलेया चि साठिं ।
संसारू चि संसाराचिया गांठी ।
लाजनि वैसर्वा पाटिं । मोक्षश्रियेचां ॥

साठिं = सध्रि.

पाटिं पट्टे.

संस्कृत

तादृक्, यथा मीमांसनया ज्ञातया चित् सध्रि
संसारः चित् संसारस्य त्यस्यां ग्रंथ्यां लाययित्वा
मोक्षश्रियः पट्टे उपवेशयति ।

अर्वाचीन मराठी

तसे, जी विवंचना जाणिल्या कारणानें संसार च संसाराच्या गांठी लावून मोक्षश्रिये च्या पट्टे वर बसविते.

(३५)

(४७)

जेयां जाणयेया विद्यांचां गांवीं । गुरुत्वाची आचार्यपदवी ।
जे सकल गुह्यां गोसांविं । पवित्रां रा३ ॥

संस्कृत

यस्मै ज्ञानाय विद्यानां ग्रामे
गुरुत्वस्य स्या आचार्यपदवी दीयते ।
यत् सकलगुह्यानां गोस्वामी
पवित्राणां राजा ॥

अर्वाचीन मराठी

ज्या ज्ञानाला विद्यांच्या गावांत गुरुत्वा ची आचार्यपदवी (दिली जाते)
जे सकलगुह्यां चा गोस्वामी (आहे) (व) पवित्राचा राजा (आहे) .

(४८)

आणि धर्माचें निजधाम । तेविं चि उत्तमाचें उत्तम ।
जेया येतां नाहीं काम । जन्मांतराचें ॥

तद्वत् = तेविं.

येतां = जायमानाय.

संस्कृत

अन्यच्च, यत् धर्मस्य निजधाम
तद्वत् चित्त, उत्तमस्य उत्तमं
यस्मै जायमानाय जन्मान्तरस्य त्यत् कर्म नास्ति ॥

अर्वाचीन मराठी

आणि जे धर्मा चे निजधाम (आहे) तस च उत्तमा चे उत्तम (आहे) जे
एतां जन्मान्तराचे काम नाहीं.

टीका

जन्-जाय् पासून हि येणे म्हणून एक भियापद होतें.

इ = एणें (to come)

ज्ञाय = येणे (to be known)

जन्-जाय् = येणे (To be born)

(३६)

(४९)

मोटकें गुरुमुखि उदैजत दीसे । आणि हृदयीं स्वयंभु चि असे जैसे ।
प्रत्यक्ष फावों लागे तैसे । आपैसेया ॥

मोटकें = मूतकं.

उदैजत = उदियत्.

फावों = स्फायितुं.

संस्कृत

यादृक् मूतकं गुरुमुखे उदियत् दृश्यते

अन्यत्, हृदये स्वयंभु चित् अस्ति ।

तादृक् अल्पायासेन प्रत्यक्षं स्फायितुं लगति ।

अर्वाचीन मराठी

जसे (पूर्वी) गुरुमुखांत बांधलेले (पुढे) बाहेर निघतांना दिसते आणि
हृदयांत स्वयंभु च असते; तसे अल्पायासाने (तें) प्रत्यक्ष फावूं लागते.

टीका

फावणें = वाढणें.

(५०)

तेविं चि पैं गा सुखाचां पाउटीं । चडतां येइजे एया भेटी ।
मग भेटलेयां कीर मीठी । भोगणेयां हीं पडे ॥

संस्कृत

पाउट = पादपीठं.

चडतां = चर्यमाणं.

भेटी = अभ्यतना.

मीठी = मिथितं.

संस्कृत

तद्वत् चित् त्वै अंग सुखस्य त्यस्मिन् पादपीठेन एनां
अभ्यतनां चरितुं ईयते ।

माद् अभ्यतिते किल मिथितं भोजनीयेन अपि पद्यते ।

अर्वाचीन मराठी

तसें च घटा । सुखा च्या पायडीनें त्या भेटीला चडतां येतें. मग भेटल्यावर
ही भोगण्याशीं दि मिठी पडते.

(३७)

(५१)

परि भोगाचिये अहली कडे मेरे । चित्त उमें ठेलें चि सुखा भरे ।
ऐसे सुलभ आणि सोपारें । वरि परब्रह्म ॥

आहली = आरायाः

कडे = कट्याः

मेरे = मर्यादायां.

सोपारें = सूपायतरं.

उमें = ऊर्ध्वं.

संस्कृत

परं भोगस्य त्यस्यां आरायाःकट्याः मर्यादायां
चित्तं ऊर्ध्वं स्थितं चित्तं सुखेन भ्रियते ।

पृतादृशं (एतत्) सुलभं सूपायतरं च उपरि परब्रह्म ॥

अर्वाचीन मराठी

पर भोगा च्या आली कडील मर्यादेवर चित्त उमें ठेलेलें च सुखानें भरतें
असे (हें) सुलभ आणि सोपारें (असून) उपर परब्रह्म आहे.

टीका

१ आर - आरात्, आरे. आर म्हणजे समीप (विशेषण). पाणिनीय
संस्कृतांत आरात् व आरे ही दोन च रूपें ह्या शब्दाचीं उपलब्ध आहेत. ज्ञानेश्वर तर
आरपासून झालेला आयल (आर + ल = आयल) शब्द विशेषणा सारखा योजतो.
तेव्हा स्वयं आहे की, पूर्ववैदिक भाषेत आर शब्द विशेषणा सारखा योजित व
त्याला सर्व विभक्तींचे विकरण होत असे. तें विकरण पाणिनीय संस्कृतांत लोपून ह्या
शब्द अव्ययत्वाप्रत पावला. परंतु प्रांतिक भाषांत विकरणशील व राहिला. आणि
तसा च तो अपभ्रंशरूपानें ज्ञानेश्वरापर्यंत व आपल्यापर्यंत पोहोंचला.

२ नद्याः कटिः = नदी कट.

३ सोपारें हें तर भावदर्शक विशेषण आहे.

४ एथें ज्ञानेश्वराचा पर ह्या विशेषणावर कटाक्ष आहे. पर ह्याच्या उलट अर
किंवा आर. अर किंवा आर, म्हणजे समीपचे व पर म्हणजे दूरचे. समीप उमें राहून
दूरचे ब्रह्म प्राप्त होतें, अशी विरोधाभासोक्ति एथें आहे.

(५२)

तेविं चि पै गा आणिक ही एक येयाचें । जें हातां आलें तरि न वचे ।
आणि अनुभवितां कहीं न वेचे । वरि वीटे ही नां ॥

आणिक = अन्यकत्.

वचे = पत्नति.

संस्कृत

अत्र यन्हि तार्किक । ईदृशीं शंकां हंत विष्णुसि,
कद्वत् नाम एतावतिथी एषा त्वै वस्तुः लोके वरीवृत्ता ?
अर्वाचीन मराठी

तार्किका ! एषे जर अशी शंका घेशील हां, कशी घरें ही एवढी वस्तु लोकांत वरली ?

टीका

१ एतावतिथी हें रूप पाणिनीय काली बोलण्यांत होतें.

२ जसें यद्वत् पासून जेवि, तसें कद्वत् पासून केवि. कद्वत्-कसें हा शब्द पाणिनीय संस्कृतांत नाही. पूर्ववैदिक भाषेत व प्रातिक भाषेत होता. कन् ह्या सर्वनामा पासून कद्वत्, कत् हें सर्वनाम व अव्यय कञ्चित् या अव्ययांत राहिले आहे.

३ विष्णु पासून घेणें. आणि गृह् पासून घेणें. परंतु गुप्तला एह् पासून घेणें. पाणिनीय कालांतल्या प्रमाणें दोन्ही उच्चार सागुनासिद्ध व निरनुनासिक सध्यां हि मराठींत करतात.

४ हंत = हां, हान.

५ वस्तु शब्द पाणिनीय संस्कृतांत नपुंसकलिंगी आढळतो. परंतु छंदसि दिवस ह्या अर्थी त्रिलिगीं योजिलेला सापडतो. तें च लिंग ज्ञानेश्वर व ह्याचे वंशज आपण हि सहज च योजतो. ह्या वरून एवढें निश्चित आहे कीं, पाणिनीय संस्कृताच्या परंपरेपेक्षा वैदिक भाषेची व प्रातिक भाषेची परंपरा मराठीनें उचललेली दिसते.

(५४)

तरि पवित्र होये आणि रम्य ।
तेविं चि सुखोपायें चि अवगम्य ।
आणि स्वयं सुख परि धर्म्य ।
वरि आपणपां जोडे ॥

आपणपां = आत्मपदैः

संस्कृत

तन्नि पवित्रं भवति रम्यं च,
तद्वत् चित् सुखोपायेन चित् अवगम्यं,
अन्यच्च स्वयसुखं परं धर्म्यं,
उपरि आत्मपदैः जुटाति ॥

संस्कृत

तद्वत् चित् त्वै अंग अन्यकत् अपि एकं एतस्य
यत् (यन्हि) हस्ते आयातं तन्हि न वजति ।
अन्यच्च, अनुभूयमानं कदापि न विच्यते
उपरि व्येटति अपि नञ् ।

भर्वाचीन मराठी

ससैं च पै गा ! आणीक हि एक याचें (आहे) कीं, हातीं आलें तरी जात
नाही; आणि अनुभवितां कदापि वेचत नाही; वरती विटे हि नां.

टीका

- १ आणिक-अन्यकत् (अकचक)
- २ वज्-जाणें. हा धातु प्राथिक संस्कृतांत दिसत नाही. बोलण्याच्या संस्कृतांत
मात्र फार अघावा. तो ज्ञानेश्वर सहज च नित्याच्या प्रचारांतला म्हणून योजितो.
- ३ अनुभवितां-वर्तमानकालवाचक कर्मणि धातुसाधित परंतु अव्यय.
- ४ (वि + इट्) वीट् धातु प्राथिक संस्कृतांत क्वचित् च भेटतो. इट्-जाणें,
वीट् - वैशेष्याने जाणें, नाहीसैं होणें.
- ५ नञ् निषेधार्थक निपात आहे. प्राथिक संस्कृतांत आढळत नाही. बोलण्याच्या
पाणिनीकालीन संस्कृतांत व प्रांतिक भाषांत रोजच्या प्रचारांत होता. तो
मराठींत सहज च आढळतो.

न - न	}	निषेधार्थक.
नहि - नाही		
नो - नो		
नञ् - नां		

नाम पासून निघाळेर्या प्रश्नार्थक नां हून हा निषेधार्थक नां निराळा.

येतोस नां = आयाचि नां ?

येई ना = एति नञ्

६ चांदोरकर - प्रतीत न वचे × ने वचे.

(५३)

एथ जरि तार्किका । ऐसी हान घेंसी शंका ।

नां येवढी वस्तु हे लोका । उरली केवि पां ॥

येवढी = एतावतिधी.

केवि = कद्वत् अव्यय.

घेंसी = विण्गसी.

संस्कृत

अत्र यन्हि तार्किक ! ईदृशीं शंकां हंत घिष्णासि,
कद्वत् नाम एतावतिथी एषा त्वै वस्तुः लोके वरीवृत्ता ?
अर्वाचीन मराठी

तार्किका ! एथें जर अशी शंका घेशील हां, कशी बरें ही एवढी वस्तु लोकांत
चाली ?

टीका

१ एतावतिथी हें रूप पाणिनीय कालीं बोलण्यांत होतें.

२ जसें यद्वत् पासून जेवि, तसें कद्वत् पासून केवि. कद्वत्-कसें हा शब्द
पाणिनीय संस्कृतांत नाहीं. पूर्ववैदिक भाषेंत व प्रांतिक भाषेंत होता. कत् ह्या सर्वनामा
पासून कद्वत्. कत् हें सर्वनाम व अव्यय कञ्चित् या अव्ययांत राहिलें आहे.

३ घिष्णू पासून घेणें. आणि गृह् पासून घेणें. परंतु नुसत्या गृह् पासून घेणें.
पाणिनीय कालांतल्या प्रमाणें दोन्ही उच्चार सानुनासिक व निरनुनासिक सध्यां हि
मराठींत करतात.

४ हंत = हां, हान.

५ वस्तु शब्द पाणिनीय संस्कृतांत नपुंसकलिंगी आढळतो. परंतु छंदसि दिवस
ह्या अर्थी स्त्रिलिंगी योजिलेला सापडतो. तें च लिंग ज्ञानेश्वर व त्याचे वंशज आपण हि
सहज च योजतो. ह्या वरून एवढें निश्चित आहे कीं, पाणिनीय संस्कृताच्या
परंपरेपेक्षा वैदिक भाषेची व प्रांतिक भाषेची परंपरा मराठीनें उचललेली दिसते.

(५४)

तरि पवित्र होये आणि रम्य ।
तेविं चि सुखोपायें चि अवगम्य ।
आणि स्वयं सुख परि धर्म्य ।
करि आपणपां ज्ञेडे ॥

आपणपां = आत्मपदैः

संस्कृत

तन्नि पवित्रं भवति रम्यं च,
तद्वत् चित् सुखोपायेन चित् अवगम्यं,
अन्यच्च स्वयंसुखं परं धर्म्यं,
उपरि आत्मपदैः जुटाति ॥

अर्वाचीन मराठी

तरी पवित्र आणि रम्य आहे, तरी च सुखापायानें च अवगम्य आहे, आणि स्वयंसुख पर घर्म्य आहे, वरती आपल्या पायी जोडते.

टीका

१ आपणपां, आपणपें ह्या शब्दाचें तृतीयेचें धडुवचन,

(५५)

ऐसा आघवा चि सुरवाडु आहे ।

तरि जना केवि पां उरो लाहे ।

हा शंकेचा ठाओ किर होये ।

परि ते न करावी आइकें ॥

सुरवाडु = श्रुतिवादः

ठाओ = स्थामा.

संस्कृत

ईदृशः अग्रिमः चित् श्रुतिवादः अस्ति ।

तन्नि जने कद्रत् त्वै वरीवर्तिनुं श्लाघते (एषा वस्तुः) ? ।

शंकायाः एषः स्थामा किल भवति ।

परं सा न कर्तव्या अयके ।

अर्वाचीन मराठी

असा अवघा च श्रुतिवाद आहे. तरी जनांत कशी वरें (ही वस्तु) उरूं पाहते ? शंकेची ही स्थापना होते कां. पर, ती न करावी, ऐके.

टीका

१ स्थामन् शब्द पुर्लिपी चेतला म्हणजे ठा ओ शब्द निष्पन्न होतो.

२ अये (अकच्छ) = अयके oh !

(५६)

पाहे पां दूध पवित्र आणि गोड ।

पासिं चि त्वचेचिया पदरासि आड ।

परि ते अव्हेरुनि ते मूड ।

अशुद्ध काइ नेवति ॥

मूड = मृताः

संस्कृत

पश्य त्वै दुग्धं पवित्रं अन्यच्च गुहं
 त्वचः त्वं प्रदरं अंतः पार्श्वे (वर्तते) ।
 परं तत् अवधीर्य (अवधीरयित्वा) ते मूताः
 अशुद्धं किं न गृह्णन्ति ? ।

अर्वाचीन मराठी

पहा तर खरें ! पवित्र आणि गोड दूध त्वचे च्या पदरा भाड जवळ च
 (असते) पर तें अन्हेरून ते मूद रक्त घेत नाहीं काय ?

टीका

१ मूत म्हणजे चिकटलेले, चिकटणारे, किडे इत्यादि. अर्थात् गोविड, माशा
 वगैरे. हा शब्द या अर्थी कोशात दिलेला नाही. परंतु मूत या शब्दाचा असा एक
 अर्थ बोलत्या संस्कृतांत होता, हें ज्ञानेश्वरी मरुन स्पष्ट होतें.

(५७)

कां कमलकंदा आणि दर्दुरीं । नांदणुक तरि येका चि घरीं ।
 परि पराग सेविजे भ्रमरीं । एरीं चिखलू चि उरे ॥

चिखलू = चिखलः, चिकिलः, इचिकिलः

संस्कृत

किंवा कमलकंदाय दर्दुरिकेभ्यः च नंदनं
 एकास्मिन् चित् गृहे तन्दिह (भवति) ;
 परं परागः सेव्यते भ्रमरैः
 इतरैः चिखलः चित् अवप्रियते ।

अर्वाचीन मराठी

किंवा कमलकंदांना आणि दर्दुरांना एकाच घरीं नांदणुक तर (असते) ; पर
 भ्रमरांनी पराग सेविला जातो इतरांनी चिखल च वरिला जातो.

टीका

१ ५- घरणे (पसेत करणे) घर्तुरि, घरणे कर्मणि.

(४३)

(५९)

तैसा हृदयीं आंतु मीं धर्म । असतां सर्व सुखांचा आराम ।
किं भ्रांतांसि कामु । विपयां वरि ॥

संस्कृत

तादृक्, हृदि अंतः सर्वसुखानां त्यस्मिन् आरामे मयि धर्मे सति,
भ्रातस्य सकाशे किल विपयान् उपरि कामः (वर्तते) ।

अर्वाचीन मराठी

तथा हृदयीं आंतु सर्वसुखा चा आराम मी धर्मे असतां, भ्रातांसि विपयां वर
इच्छा (असते).

टीका

संस्कृत सति सप्तमीचें भापातर वरतांना मराठींत फक्त क्रियापदाच्या
वर्तमानकालवाचक धातुसाधिताची सप्तमी करितात. मी असतां तुला काय कमी
आहे = मयि सति, राम जेवतां व सीता गेली = रामे जेमति एव सीता गता.

(६०)

बहु मृगजल देखौनि डोलां ।
शुंकिला अमृताचा गीलित्तां गलाला ।
तोडिला परिसु बांधला गळां । शुक्तिलाभें ॥

गरळ = गळाला.

संस्कृत

दृष्ट्या बहुमृगजलं दृष्ट्वा

अमृतस्य गील्यमानः गरः शूक्तः ।

शुक्ति लाभेन गले बद्धः स्पर्शः तोडितः ॥

दृष्टि = दृष्टि = दोषा = डोला.

शूक्त. = डोला.

दृष्टिः आणि शूक्त या दोन शब्दापासून डोळा शब्द व्युत्पन्न उत्पन्न. गरगर
किरण्याच्या सादस्या वरून डोळः पासून हि डोला होतो.

(६१)

लंदिदवडी । मातें न पवति चि वापुडी ।

दूथडी । डोळां डोळां ॥

(४३)

(५९)

तैसा हृदयीं अंतु मीं धर्मु । असतां सर्व सुखांचां आरामु ।
किं भ्रांतांसि कामु । विपयां वरि ॥

संस्कृत

तादृक्, हादि अंतः सर्वसुखानां त्वस्मिन् आरामे मयि धर्मे सति,
भ्रांतस्य सकाशे किल विपयान् उपरि कामः (वर्तते) ।

अर्वाचीन मराठी

तसा हृदयीं अंत सर्वसुखा चा आराम मी धर्म असतां, भ्रांतांसि विपया वर
इच्छा (असते).

टीका

संस्कृत घति सप्तमीचें भाषांतर करताना मराठींत फक्त क्रियापदाच्या
वर्तमानकालवाचक धातुसाधिताची सप्तमी करितात. मी असतां तुला काय कमी
आहे = मयि सति, राम जेवतां न सीता गेली = रामे जेमति एव सीता गता.

(६०)

बहु मृगजल देखौनि डोलां ।

शुंकिला अमृताचा गीलित्तां गलाला ।

तोडिला परिसु बांधला गळां । शुक्तिलाभें ॥

गरळ = गलाला.

संस्कृत

दृष्ट्या बहुमृगजलं दृष्ट्वा

अमृतस्य गील्यमानः गरः शूक्तितः ।

शुक्ति लाभेन गले बद्धः स्पर्शः तोडितः ॥

दृष्टि = दृष्टि = दोषा = डोला.

द्योत. = डोला.

दृष्टिः आणि द्योत या दोन शब्दापासून डोला शब्द व्युत्पन्नो उत्तम. गरगर
किरण्याच्या घादच्या बद्धन दोलः पासून हि डोला दोतो.

(६१)

तैसीं अहंमतेचिया लंघिदवढी । मातें न पवति ।चि बापुडीं ।

म्हणौनि जन्ममरणाची दूधडी । डहुलतें ठेलीं ॥

(४२)

(५८)

ना तरि निदेवांचां परिवरीं ।
लोही रतलिया आहाति सहस्रवेरी ।
परि ते तेथें असौनि उपवास चि करी ।
अथवा दरिद्रें जिये ॥

ना तरि = नह तन्दि

परिवरीं = परिग्रहे (घर—abode, house)

लोही = रायः

रतलिया = रुद्धाः

जिये = जीवति.

संस्कृत

नह तन्दि निदेवानां त्यस्मिन् परिग्रहे
रायः रुद्धा असंति सहस्रपर्यताः
परं सा तत्र आसित्वा उपवासं चित् करोति
अथवा दारिद्र्येण जीवति ।

अर्वाचीन मराठी

नाही तर निदेवा च्या जागेत हजारावेरी लोही रतल्या असतात; पर त्या तेथे
असून तो उपास करतो अथवा दरिद्रां जगतो.

टीका

१ आहाति = असंति. पूर्ववैदिक व प्रार्थिक रूप.

२ असौनि = असित्वा किंवा अस्त्या. पूर्ववैदिक व प्रार्थिक रूप.

३ ही ओवी मूळांतून नीट नकल केलेली नाही, हें उघड आहे. निदेवा हें
बहुवचन पूर्वाघात आहे. उत्तराघात करी हें एकवचन आहे. पूर्वाघात रायः बहुवचन
आहे. उत्तराघात तें एकवचन आहे. वस्तुतः उत्तराघात हि दोन्ही ठिकाणी
बहुवचन हवें.

४ सहस्र = हअजर = हजर = हजार.

५ दारिद्र्य = दरिद्र भाववाचक नाम.

६ रुध् = रत.

७ रायः = म्हणजे जिनगी, संपत्ति; हा शब्द वेदांत प्रायः पुल्लिङ्गी असतो;
कचित् खिलिङ्गी आढळतो. ज्ञानेश्वरानें खिलिङ्गी योजिला आहे. स्यावरुन
दिसते की पूर्वभाषेंत खिलिङ्ग व होतें.

(४३)

(५९)

तैसा हृदयीं आंतु मीं धर्मु । असतां सर्व सुखांचा आरामु ।
किं भ्रांतांसि कामु । विपयां वरि ॥

संस्कृत

तादृक्, हादि अंतः सर्वसुखानां त्यस्मिन् आरामे मयि धर्मे सति,
भ्रांतस्य सकाशे किल विपयान् उपरि कामः (वर्तते) ।

अर्वाचीन मराठी

तसा हृदयीं आंतु सर्वसुखा चा आराम मी धर्म असतां, भ्रातासि विपया वर
इच्छा (भवते) .

टीका

संस्कृत सति सप्तमीचें भाषांतर करतांना मराठींत फक्त क्रियापदाच्या
वर्तमानकालवाचक धातुसाधिताची सप्तमी करितात. मी असतां जुला काय कमी
आहे = मयि सति, राम जेवतां च सीता गेली = रामे जेमति एव सीता गता.

(६०)

बहू मृगजल देखौनि डोलां ।
शुंकिला अमृताचा गीलित्तां गलाला ।
तोडिला परिसु बांधला गळां । शुक्तिलाभें ॥

गरळ = गलाला.

संस्कृत

दृष्ट्वा बहुमृगजलं दृष्ट्वा

अमृतस्य गील्यमानः गरः शूक्तः ।

शुक्ति लाभेन गले बद्धः स्पर्शः तोदितः ॥

दृष्टि = दृष्टि = दोषा = डोला.

द्योत = डोला.

दृष्टिः आणि द्योत या दोन शब्दापासून दोव्या शब्द व्युत्पादणें उत्तम. गरगर
किरम्याच्या शाब्दया बद्दल दोल पासून हि डोला होतो.

(६१)

तैसीं अहंमतेचिया लंदिदवडी । मातें न पवति ।चि बापुडीं ।
म्हणौनि जन्ममरणाचीं दूधडी । दहलतें ठेलीं ॥

धापुड्डी = पापधियः, पापिष्ठाः
 ढहुलते = धूर्वन्ति, धूर्व्यमानाः

लंहिदवडी = लंभनद्रापणेन

संस्कृत

तादृक्, अहंममताया त्येन लंभनद्रापणेन मां प्रति न
 प्राप्यन्ते चित् पापधियः ।

माद् नूनं जन्ममरणस्य त्यस्यां द्वितयां धूर्व्यमानाः स्थिताः

अर्वाचीन मराठी

तसे अहंमते च्या लंहिदवडीने मजप्रत धापुडी भावत नाही. मग सरोखर च
 जन्ममरणा च्या दुधडीत ढहुलत रहातात.

टीका

१ लंभन म्हणजे फसवणूक व द्रापण म्हणजे पळवणूक, धाडणूक. द्रा-पळणे,
 द्रापण-पळविणे.

२ तटी = घडी.

३ धुर्वे = डुवल = डुभल = ढहुल-धुर्वे हिंसाया.

(६२)

यन्हविं मी तरि कैसा । मुख प्रति भानु फां जैसा ।
 कोहिं न दिसें नसें ऐसा । धाणिचा नोहे ॥

संस्कृत

इतरथा अहं तन्हि कीदृशः ? मुखं प्रति भानुः यादृशः ।
 कापि न दृश्येयं न स्यां एतादृशः वर्नीयकः नास्मि ।

अर्वाचीन मराठी

एखा मी तरी फसा आहे ? जसा मुखा तें भानू.

कोठें हि न दिसें नसें असा भिकारजा नोहे (नाही.)

टीका

१ वर्नीयक = धाणिच (चा-ची-चे) वर्नीयक म्हणजे भिकारजा, भिक्षोक्षरी, दुर्बल

२ मुखं प्रति = मुखा तें.

(६३)

माझेया विस्तारपणे नावे । हें जग चि नव्हे आपवे ।
 जैसें दूध मुराले स्वमावे । तरि तें चि दधि ॥

(४५)

नव्हे = नव्यते.

विस्तारपणं = विस्तारात्मकेन.

मुरालें = मूर्छितं, मूर्तं.

संस्कृत

मदीयेन विस्तारात्मकेन नाम्ना इदं जगत् चित् अग्रिमं नव्यते ।
यादृक् दुग्धं मूर्छितं स्वभावेन तन्नि तत् एव (चित्) दधि ।

अर्वाचीन मराठी

माझ्या विस्तारात्मक नावानें हें समग्र जग घ बद्ध (झालें आहे) जसें दूध
मुरलें तर तें घ स्वभावातें दही होतें.

टीका

१ नव्हेणे असें क्रियापद. नह् - वाषणे.

२ विस्तारात्मक - विस्तारपण = विस्तारपण.

३ मूर्तं + ल = मुर + ल = मुरल.

मूर्छित + ल = मुरिळल = मुराल (ल - छी - छें).

दुग्धं व मुराल हीं दोन्हीं रूपें घर्ष्या मराठीत आहेत घ तीं दोन निरनिराळ्या
शब्दां माघून निघाली आहेत.

(६४)

कां वीज चि जालें तरु । अथवा भांगार तें अलंकार ।
तैसा मज एकाचा विस्तारु । तें हें जग ॥

संस्कृत

किंवा वीजं चित् स्तं तरुः अथवा भांगारं तत् अलंकारः
तादृक् मम एकस्य विस्तारः तत् इदं जगत् ।

अर्वाचीन मराठी

किंवा वीज च तब झालें अथवा घाणे तें अलंकार (झालें) तैसें मज एकाचा
विस्तार तें हें जग.

टीका

१ स्तं = सध = जध + ल = जल (ल - छी - छें)

(६५)

हें असो अव्यक्तपण थिनलें । मग तें चि विश्वाकारें अ थिनलें ।
तैसें अमूर्त मूर्त मियां विस्तारलें । त्रैलोक्य जाणें ॥

यिनलें = स्त्यानं (स्तयै) गोळा झालें, एकत्र झालें.

ओधिजलें = अवस्त्यानं (रत्यै) पसरलें, विभक्त झालें, विस्तारलें.

संस्कृत

अस्तु इदं; अव्यक्तत्वं स्त्यानं

माङ् तत् चित् विश्वाकारेण अवस्त्यायते ।

तादृक् अमूर्त्तमूर्तिना मया त्रैलोक्यं विस्तारितं जानीहि ।

अर्वाचीन मराठी

हें असो; अव्यक्तपण यिनलें (गोळा झालें) मग तें च विश्वाकारें पसरलें तसें अमूर्त (अशा) म्यां मूर्त त्रैलोक्य विस्तारलें जाण.

टीका

१ वेदांत (ऋग्वेद ७ - ५ - २, निष्क ६ - १७) स्तयै (संपाते) पासून स्तिया शब्द जलार्थक आहे. स्त्यान म्हणजे संपात झालेलें. स्तयै धातूचें स्त्याय रूप होऊन पुढें आर्धधातुक प्रत्यय लागतात. तें स्त्याय रूप घेऊन त्यापासून यिज् हें मराठी क्रियापद निघतें. पानीयं स्त्यायते (चर्मणी) = पाणी यिजते.

य = ज

अवस्तयै म्हणजे स्तयै (संपाते) च्या उलट विघात, विभाग अर्थ दाखवितो.

२ शांकरभाष्यः—अव्यक्तमूर्तिना = अमूर्तमूर्तिना (ज्ञानेश्वर)

(६६)

महदादि देहांतं । इये अशेषे हीं भूते ।

पै माझां ठाईं विंबते । जैसी जलिं फेन ॥

संस्कृत

महदादीनि देहान्तानि इमानि अशेषाणि अपि भूतानि
तै मदीये स्यान्नि विंबते यादृक् जले फेनाः ।

अर्वाचीन मराठी

महदादि देहान्त हीं अशेष हि भूते तो माझ्या ठाईं विंबतात जसें जलांत फेन.

टीका

१ शांकरभाष्यः—मत्स्यानि सर्वभूतानि

२ तै = तु = तो (मराठी) तर.

(५७)

(६७)

परि तथा फेन आंतु पांतां । जेवि जल न दिसे पांडुसुता ।
ना तरि स्वप्नीची अनेकता । चेइलेयां नोहिजे ॥

संस्कृत

परं तस्य फेनस्य अंतः दर्श
यद्वत् जलं न दृश्यते पंडुसुत
नह तन्हि स्वप्नीया अनेकता चेतिते न भवेत् ।

अर्वाचीन मराठी

पर त्या फेना आंत पदातां जसे जल दिघत नाही पांडुसुता; नाहीतर स्वप्नीची अनेकता चेवल्या वर असत नाही.

टीका

१ पातां—हे णमुल् आहे. तो पहातां पहातां गेला, पहातां असं दिघतें, छातां गोड लागतें, जेवतां बरे वाटतें, जातांना त्यानें विचारलें, येतां घरीं गेलों, न जेवतां शाळेस जातो, जेवतां जेवतां हसतो, निजतो वगैरे लक्षावधि स्पळीं मराठींत णमुल् योजितात. १३ मुल्गी पहातां, रम लावतो = कन्या-दर्श वरयति. ब्राह्मण म्हणतां जेऊं घालतो = ब्राह्मणदर्श भोजयति. क्रियापदाच्या वर्तमानकालवाचक साधिताला अम् किंवा धनां प्रत्यय लागून मराठींत णमुल् होतें. हे णमुल् मी आपल्या व्याकरणांत किंवा मुबंतप्रक्रियेंत दिलेले नाहीं.

(६८)

तैसीं जियें भूतें माझां ठांडें । विवतें तेया माझि मीं नाहिं ।
इया चि उपपत्ती तुज पाईं । सांघितलिया मागां ॥

संस्कृत

तादृक् यानि भूतानि मदीये स्थासि विवंते
तेषां मध्ये अहं नास्मि ।

पश्य, इमाः चित्-उपपत्तयः तुभ्यं संख्यापिताः माग्रं ॥

अर्वाचीन मराठी

तसें जी भूतें माझ्या ठांडें विवतात त्यां मध्ये मी नाहीं. पहा, ज्यांचे उपपत्त्या तुला मागे सांगितल्या.

टीका

१ मा + अप्र = मागों = मागों (पुढेंच्या दलद, जाणाव्या दलद)

अप्र = आगं म्हणजे पुढें

माचिरं; माचिरं = Not long, shortly; without delay, shortly.

माचिरः - रा- रं असे विशेषण द्वि होते. (See M. William's Dictionary; the word मा indeclinable.)

(६९)

म्हणोनि वोल्लिलिया वोलाचा अतिशो ।

न कीजे येया लागि हें असो ।

तन्ही मज आंतु पैसो । दीठि तूही ॥

पैसो = प्रविशतु. लोड्

संस्कृत

(इति) मत्वा, वल्लितस्य वल्लस्य स्यः अतिशयः ।

न क्रियेत एतस्य अर्थे अस्तु एतत् ।

तन्हि मम अंतः प्रविशतु त्वदीया दृष्टिः ।

अर्वाचीन मराठी

म्हणून वोलल्या वोला वा अतिशय न केला जावा ह्या लागी हें असो. तर मज आंत सुक्षी दृष्टि प्रवेश करो.

टीका

१ कीजे कर्मणि लिड्

२ पैसो लोड्

(७०)

आमुचा प्रकृती पैलीकडीळ भा ३० ।

जरि कल्पना विण लागसी पा ३० ।

तरि मज माझी भूतें हें ही वा ३० ।

जे सर्व मां म्हणोनि ॥

पैलीकडीळ = आरकटीयं (आर + कटी)

वा ३० = व्याहृतं

(४९)

संस्कृत

यन्हि प्रकृतेः आरकटीयं अस्मदीयं भावं
कल्पनां विना प्राप्तुं किंवा द्रष्टुं श्लाघसे ।
तन्हि मम मध्ये भूतानि इत्यपि व्याहृतं भवति ।
यत् सर्वं तत् अहं (इति) मत्वा ॥

अर्वाचीन मराठी

जर कल्पने वीण आप्ता प्रकृती पलीकडील भाव पाहू लागशील, तर मज माजि भूतें हें हि वाव होईल, जें सर्व तें मी म्हणून.

टीका

जें हें उभयान्वयी अव्यय घेतलें तर म्हणौनि हें अव्यय निरर्थक होतें. सबब जें हें सर्वनाम घ्यावें हें उत्तम.

(७१)

यन्हर्वि तन्हीं संकल्पाचिये साजवेले ।
नावेक तिमिरैजति बुद्धिचे डोले ।
म्हणौनि अखंडित चि परि झांवले ।
भूत भिन्न ऐसें देखे ॥

नावेक = नव्यकं. झांवले = श्यामिते, स्वापनायां (सप्तमी)

संस्कृत

इतरथा तन्हि संकल्पस्य त्यस्यां
संध्यावेलायां बुद्धेः दृष्टिः नव्यकं तिमिरायते ।
माद् अन्वक्तु अखंडितं चित् परं स्वापनायां
भूतभिन्नं ईदृशं दृश्यते ॥

अर्वाचीन मराठी

एरवी तरी संकल्पाच्या साजवेळी बुद्धी चे होळे नव्यानें च (जेव्हां) झांपड-
तात (तेव्हां) मग नंतर (तें) अखंडित च पर झापडे मुळें भूतभिन्न असें दिवतें.

टीका

१ नव्यकं (अव्यय) = नव्यानें (नावेक)

नव्यनव्यकं = नावानावा (नव्यानव्य नें)

ते चि संकल्पाची सांज जै वीपे । तें अखंडित चि आहे स्वरूपे ।
जैसी शंका जात खेओ लोपे । सर्पपण मालेचें ॥

वीपे = व्यपैति.

खेओ = क्षिप्रं.

संस्कृत

सा चित् संकल्पस्य स्या संध्या यदा व्यपैति
तदा अखंडितं चित् अस्ति स्वरूपेण ।
यादृक् शंकायां जातायां क्षिप्रं मालायाः
त्यत् सर्पत्वं लुप्यते ॥

अर्थाचीन मराठी

तीच संकल्पा ची सांज जेव्हां संपते
तेव्हां अखंडित च स्वरूपानें आहे
जशी शंका जाल्या नंतर लागलीच
माले चें सापपण लोपते.

टीका

क्षिप्रं = जलद, नंतर, लागली च.

यन्हर्वि तन्हीं भुइं आंतौनि स्वयंभ ।
काइ घडेगाडुआंचे निगताति कौंभ ।
पुडुतीं ते कुल्लालमतिचे गर्भ ।
उमटले किं ॥

आंतौनि = अंतात्.

गाडुआं = गडुकानां.

उमटले = उन्मथिताः.

संस्कृत

इतरथा तन्नि भूमिकायाः अंतात् स्वयंभुवः
घटानां गडुकानां त्ये कुड्मलाः निर्गच्छन्ति किं ? ।
पुरतः च कुल्लालमतेः गर्भाः
उन्मथिताः किल ! ॥

अर्वाचीन मराठी

एरवी तरी भुईं आंतून घड्यागाड्यांचे कोम स्वयंभू निघतात काय ? पुढे ते कुल्लरमतीचे गर्भे (म्दणून) उमटतात की !

(७४)

ना तरी सागराचा पाणी ।
काड तरंगाच्या आहाति खाणी ।
ते अवांतर करणी ।
वारेयाची नव्हे ॥

संस्कृत

नह तच्छि सागरस्य त्यास्मिन् पानीये
तरंगाणां त्याः खनयः संति किं ?
वातरस्य स्या सा अवांतरा करणिः न भवति ?
अर्वाचीन मराठी

नाही तर सागराच्या पाण्यांत तरंगांच्या काय खाणी असतात ? वारेयाची ती अवांतर करणी नव्हे ?

⊗ ' ची ' चा उपयोग शुद्ध artical प्रमाणें झाला आहे.

(७५)

पाहे पां कापुसाचां पोटीं । कापडाचीं होंति काये पेटी ।
तो वेडि तेयाच्या दीठी । कापड जाला किं ॥
पोटीं = पुटे, मोधे.   पेटी = पेटिका.

संस्कृत

पश्य त्वै कर्पासस्य त्यास्मिन् पुटे
कर्पटस्य पेटिका भूता किं ? ।
वेष्टितुः त्यया दृष्ट्या सः कर्पटः जातः किल । ।
अर्वाचीन मराठी

पहा बरे ! कापसाच्या पोटीं कापडाची पेडा का होती ? वेड्याच्या दृष्टीने तो कापड झाला की !

(५२)

टीका

१ भूता = होती, होंति (स्त्री. निष्ठा)

२ स्तः = जाला.

जातः = जाला.

(७६)

जरि सोनें लेणें होउनि घडे । तन्हीं तेयाचें सोनपण न मोडे ।
एरु अलंकारु तो वरिचिली कडे । लेंतेयाचेनि भावें ॥

घरिचिली = उपरिष्ठायां.

संस्कृत

यन्हि सुवर्णं रत्नं भूत्वा घट्चते

तन्हि तस्य त्यत् सुवर्णं त्वं न मोद्यते ।

(यः) इतरः अलंकारः सः उपरिष्ठायां कट्यां

लेतुः (किंवा लातुः) त्येन भावेन ॥

अर्वाचीन मराठी

जरी सोनें लेणें होऊन घटलें तरी त्या चें सोनेपण मोडत नाहीं. त्या दोहोंतून
हा जो अलंकार तो वरच्या कडेस (दुसऱ्या पक्षां, दुसऱ्या बाजूस) उल्याच्या
भावानें अलंकार म्हणून आहे.

टीका

१ वरिचिली कडे On the other side, Alternative. दुसऱ्या पक्षां.

अघस्यायां कट्यां On the one hand.

उपरिष्ठायां कट्यां On the other hand.

(७७)

साधिं पडिसादेयाचीं प्रत्युत्तरें । कां आरिसां हान जें आविष्करे ।
तें आपुलें कां साचोकारें । तेथिचें होतें ॥

संस्कृत

संख्याहि प्रतिशब्दस्य त्यानि प्रत्युत्तराणि

किंवा हंत आदर्शं यत् आविष्क्रियते

तत् आत्मीयं किंवा सत्यंकारेण तत्रस्थं भूतं ?

अर्वाचीन मराठी

घांग, पडिशादा ची प्रत्युत्तरे किंवा हा आरशांत जें प्रगटतें ते आपलें कीं साचोकारानें तेथलें होतें ?

(७८)

तैसिये निर्मले माझां स्वरुर्पी । जो भूतभावना आरोपी ।
तेयासि तेयाचां चि संकल्पी । भूताभासु आहे ॥

संस्कृत

तादृशे निर्मले मदीये स्वरूपे यः भूतभावनां आरोपयति ।
तस्मै तस्य त्यस्मिन् चित् संकल्पे भूताभासः सं आभाति ।

अर्वाचीन मराठी

तशा माझ्या निर्मळ स्वरुपी जो भूतभावना आरोपी,
त्यास त्या च्या च संकल्पांत भूताभास चांगला भासतो.

टीका

आभा = आहा, हें क्रियापद आह या क्रियापदाहून निराळें.

(७९)

ते चि कल्पिति प्रवृत्ति पुरे । आणि भूताभासु आदिं च सरे ।
मग स्वरूप उरे एक सरें । निखल माझे ॥

एकसरे = एकावसरेण.

आदिंच = आदौतमां.

सरे = शीर्यते.

संस्कृत

सा चित् कल्पन्ती प्रवृत्तिः पूर्यते
अन्यत्, भूताभासः आदौतमां शीर्यते
माहू मदीयं निष्कलं स्वरूपं एकावसरेण वर्धति ।

अर्वाचीन मराठी

ती च कल्पणारी प्रवृत्ति संपली आणि भूताभास आदिंच सारला, म्हणजे
मग माझे निखळ स्वरूप एकसरा उरते.

टीका

१ आदिंच हें तमभावदर्शक अव्यय आहे.

(५४)

(८०)

हैं असो आंगीं भरलियां भवंडी । जैसियां भवती दीसति आर्दि ।
तैसिया आपुलिया कल्पना अखंडी । गमति भूते ॥

भवंडी = भ्रमन्ती वदन्ती प्रमाणे.

आर्दि = अग्निः

संस्कृत

अस्तु एतत् भ्रमन्त्यां अंगेषु हुतायां

यादृक् अद्रयः भ्रमन्तः दृशन्ते,

तादृक् आत्मीयया कल्पनया अखंडानि भूतानि गम्यन्ते ।

अर्धाचीन मराठी

हैं असो, जखें आंगीं भोवंड भरली (म्हणजे) अर्दी भोवत दिसतात,
तसें आपल्या कल्पनेनें अखंड भूते गमतात.

टीका

१ संस्कृत पुल्लिङ्गी अग्नि मराठीत (अर्दी) स्त्रीलिङ्गी होतो, ईवन्तास्तव.

२ यादृक्-तादृक् हीं मराठीत संबन्धक विशेषणें आहेत.

३ हु कल्पने; हुत = भरल (ला-ली-ले)

(८१)

ते चि कल्पना सांडूनि पाईं । तरि मीं भूतीं भूते माझां ठाईं ।
हैं स्वप्नि हि परि नाहिं । कल्पावेया जोगें ॥

संस्कृत

तां चित् कल्पनां स्यंदित्वा, पश्य,

तन्नि अहं भूतेषु भूतानि मदीये स्थाम्नि,

इति स्वप्ने अपि परं नास्ति कल्पितव्याय योग्यं ।

अर्धाचीन मराठी

मी च कल्पना सांडून पद्या. तर भूतांत मीं च माझ्या ठाईं भूते, हैं स्वप्नी दि पर
कल्पनायोगें नाहीं.

(८२)

आतां मीं एकू भूतांतें धरिता । अथवा भूतां माझि असता ।
इया संकल्पसन्निपाता । आंतुली घोलिया ॥

(५५)

आतां = आदह (कुत्सने निपातः)

संस्कृत

आदह ! अहं एकः भूतानि प्रति धारयिता,
अथवा भूतानां मध्ये अस्ता,
इमाः संकल्पसंनिपातस्य अंतः उक्तयः

अर्वाचीन मराठी

आतां ! मी एक भूतां प्रत धरता अथवा भूतां मध्ये अस्ता ह्या उक्ति
संकल्पसंनिपाता आतील (आहेत).

टीका

आंतुली हें अव्यय आहे, अतरपामून बोलिया चें विशेषण असतें तर
आंतुलिया असें बहुवचन असते.

(८३)

म्हणौनि परियसैं गा प्रियोचमा । मीं विश्वैसीं विश्वात्मा ।
जो एया लटकेया भूतग्रामां । भाव्यु सदा ॥

संस्कृत

(इति) मत्वा परिश्रुणु अका प्रियोचम !
अहं विश्वेन समं विश्वात्मा
यः एतस्य लटकस्य भूतग्रामस्य भाव्यः सदा ।

अर्वाचीन मराठी

म्हणून ऐक अगा प्रियोत्तमा ! मी विश्वासीं विश्वात्मा आहे, जो या लटक्या
भूतग्रामाचा सदा भाव्य आहे.

टीका

१ भाव्य म्हणजे भावनाशील म्हणजे उत्तम करण्याचें शील आहे ज्याचें अष्टा.

(८४)

रश्मिचेनि आधारें जैसैं । नाहिं तें चि मृगजल असे ।
माझां ठाइ भूतजात तैसैं । आणि माते भार्वां ॥

निरुक्तं = निरुक्तं (स्पष्टं)

हो = भोः

संस्कृत

एतस्य, लागे (अर्थे) मम पार्श्वार्त् भूतानि
अन्यानि न भवन्ति इति निरुक्तं ।

अन्यच्च भूतेभ्यः विगलितं मां

न कदापि चित् प्रतिमनुष्व भोः ।

टीका

१ मज्जासौनि—मम पार्श्वार्त् अथा प्रयोग पाणिनीय संस्कृतात् नाहीं. पाणिनीय कालीन प्रातिक भाषात असावा; त्यावरून मराठीत आला आहे. पासौनिपासून च हून आला आहे.

(८८)

पै गगन जेव्हडें जैसें । पवनु हि तेवडा चि असे ।

हां साहाजे हालवलेयां वेगला दीसे । यन्हर्वि गगन. तें तो ॥

हालवलेयां = व्हालितेन.

संस्कृत

यादृक् गगनं त्वै यावतिथं पवनः अपि तावतिथः चित् अस्ति ।

एषः सहसा व्हालितेन विगलितः दृश्यते, इतरथा गगनं तत् सः ।

(८९)

तैसें भूतजात माझां ठाडें । कल्पिजे तरि आभासे काहीं ।

निर्विकल्पीं मग नाहीं । तेथे मीं आघवे ॥

संस्कृत

तादृक् भूतजातं मदीये स्थाग्नि

कल्प्येत तन्हि किमपि आभासते ।

निर्विकल्पे माद् नहि (आभासते);

तत्र अहं अग्रिमं (अस्मि) ।

अर्वाचीन मराठी

तथे भूतजात माझ्या ठाडें कल्पिलें जावे म्हणजे काहीं आभासते. निर्विकल्पीं मग आभासत नाही. तेथे अघवे मी आहे.

संस्कृत

रश्मिणां त्येन आधारेण यादृक् नासत् तत् चित् मृगजळं अस्ति
तादृक् मदीये स्थाम्नि भूतजातं अन्यच्च मां प्रति भावयति ।

(८५)

मी इये परिचा भूतभावनु । परि सर्व भूतैर्सी अभिन्नु ।
जैसे प्रभा आणि भानु । एक चि ते ॥

परी = पर्यायः, परीतिः

संस्कृत

अहं एतस्याः परीतेः स्यः भूतभावनः (एतत्पर्यायात्मकः भूतभावनः)
परं सर्वैः भूतैः सह अभिन्नः नाम समः
यादृक् प्रभा भानुः च एकं चित् तत् ।

अर्थाचीन मराठी

मी ह्या परी चा भूतभावन पण सर्व भूतांशी अभिन्न इ. इ. इ.

टीका

१ अभिन्न म्हणजे सम म्हणून पाठीमागील तृतीया. नार्हीतर पंचमी अवती.
भिन्न शब्दाकरिता.

(८६)

हा ऐश्वर्यु आमचा योगु । तुवां देखिला किं चांगु ।
आतां सांघें एथ काहीं लागु । भूतभेदाचा असे ॥

संस्कृत

एषः अस्मदीयः ऐश्वरः योगः त्वया दृष्टः चंगः किं ?
आतः संख्याहि अत्र भूतभेदस्य कोपि लागः अस्ति ?

टीका

१ लगू = लाग. संबन्धः

(८७)

एया लागि मजपासौनि भूतें । आनें न्हवति हें निरुते ।
आणि भूतां वेगलेयां मातें । कहीं चि न मनीं हो ॥

निरुक्ते = निरुक्तं (स्पष्टं)

हो = भोः

संस्कृत

एतस्य लागे (अर्थे) मम पार्श्वार्त् भूतानि
अन्यानि न भवन्ति इति निरुक्तं ।

अन्यच्च भूतेभ्यः विगलितं मां
न कदापि चित् प्रतिमनुष्व भोः ।

टीका

१ मज्जिमासौनि—मम पार्श्वार्त् अत्र प्रयोग पाणिनीय संस्कृतांत नाही. पाणिनीय कालीन प्रातिक भाषांत असावा; त्यावरून मराठीत आला आहे. पासौनिपासून च हून आला आहे.

(८८)

पै गगन जेव्हडें जैसैं । पवनु हि तेवडा चि असे ।

हां साहाजें हालवलेयां वेगला दीसे । यन्हर्वि गगन. तें तो ॥

हालवलेयां = व्हालितेन.

संस्कृत

यादृक् गगनं त्वै यावतिथं पवनः अपि तावतिथः चित् अस्ति ।

एषः सहसा व्हालितेन विगलितः दृश्यते, इतरथा गगनं तत् सः ।

(८९)

तैसैं भूतजात माझां ठाहं । कल्पजे तरि आभासे काहीं ।

निर्विकल्पीं मग नाहिं । तेथ मीं आघवें ॥

संस्कृत

तादृक् भूतजातं मदीये स्थाग्नि

कल्प्येत तन्हि किंपपि आभासते ।

निर्विकल्पे माद् नहि (आभासते);

तत्र अहं अग्रिमं (आस्मि) ।

अर्वाचीन मराठी

तथें भूतजात माझा ठाहं कल्पिलें जावें म्हणजे काहीं आभासतें. निर्विकल्पीं मग आभासत नाही. तेंथें अघवें मी आहे.

(५८)

(९०)

म्हणौनि नाहिं आणि असे । हें कल्पनेचेनि सौरसें ।
जें कल्पनालोपीं भ्रंशे । आणि कल्पने सर्वे होये ॥
सौरसें = स्वारस्येन

संस्कृत

(इति) मत्वा, नास्ति अस्ति च इति
कल्पनायाः त्येन स्वारस्येन (भवति)
यत् कल्पनालोपे भ्रश्यते अनच्च
कल्पनया समं भवति ।

टीका

यत् = यस्मात् = जें (कां)

(९१)

तें चि कल्पितें मुदल जाये । तें कें असे नाहिं हें आहे ।
म्हणौनि पुढतीं तूं पाहे । हा ऐश्वर्ययोगु ॥
मुदल = मूलदेयं, मुदा, मुद्रं (Cash, Coin)

संस्कृत

तत् चित् कल्पितं मुद्रं (यदा) याति
तदा अस्तिनास्ति (इति) क्व अस्ति ?
(इति) मत्वा पुरतः त्वं पश्य
एनं ऐश्वरयोगं ।

टीका

ऐश्वर बदल ऐश्वर्य शब्द हानेश्वर योजतो.

(९२)

ऐसिया प्रतीतिबोधसागरीं । तूं आपणपेयातें कळोलु एकु करीं ।
मग एन्शर्विं पाहांसि त्वं चराचरीं । तूं चि अससि ॥

संस्कृत

एतादृशि प्रतीतिबोधसागरे
त्वं आत्मत्वं इति एनौ प्रति एकं कळोलं कुरु ।

माह इतरथा पश्यसि ।
तावत् चराचरे त्वं चित् असि ।

टीका

१ कल्लोल म्हणजे कट + लोल. मोठा तरंग. एकच कल्लोल म्हणून मराठीत भाषण संप्रदाय आहे. एकच कल्लोल म्हणजे एक च मिश्रण, तू आणि आत्मतत्त्व यांचे एक च मिश्रण कर.

(९३)

एया जाणणेयांचा चे ३० । तूज आळा नां म्हणति देओ ।
तरी आतां द्वैतस्वप्न वाओ । जालें किं ना ॥

आळा = ज्ञातः, आयातः चे ३० = चितिः (पुष्टिगं)

संस्कृत

देवपादाः भणंति, एतेषां ज्ञानानां स्यः चितिः ते ज्ञातः नाम ?
तन्हि आतः द्वैतस्वप्नं व्याहृतं स्तं किल नाम ?

टीका

१ ज्ञान = जाणणे; ज्ञानीय = जाणणेचे; ज्ञेय = जाणावचे.

२ चितिः = चे ३०. चिती शब्द स्त्रीपुं. दोन्ही लिंगी आहे.

३ स्वप्न संस्कृतात पुं. मराठीत नपुं. तेव्हां मूळ प्रातिक संस्कृतात नपुं. असले पाहिजे.

४ किना = किल नाम = कनी, किनी, किना.

(९४)

तन्हीं पुढुर्ती जरि विपायें । बुद्धी कल्पनेची ज्ञोप ही नैये ।
तरि अभेद बोधु जाए । जें स्वप्नी पडिजे ॥

संस्कृत

तन्हि पुरतः यन्हि विपर्ययेण (विपाकेन)

बुध्ने कल्पनायाः स्या सुप्तिः नैति

तन्हि अभेदबोधः जायते ।

यत् स्वप्ने पत्यते ।

(६०)

टीका

१ यदवस्थानं स्वप्ने नश्यति. जें अवस्थान (भ्रमेदबोधजनन) स्वप्नांत नाहीं तें होतें.

(९५)

म्हणौनि इये नीदेची वाट मोडे ।
निखल उद्धोघाचें चि आपणपें घडे ।
ऐसें सुवर्म जें आहे फुडे ।
तें दाउनि पाई ॥

घाट = पथ्या.

संस्कृत

(इति) मत्वा, अस्या निद्रायाः पथ्या मोक्षते
निष्फल-उद्धोघस्य त्यत् चित् आत्मत्वं घट्यते
ईदृशं सुवर्म यत् अस्ति स्फुटं तत् दर्शयानि,
पश्य किंवा त्वै किंवा दर्शयितुं स्पृहये ।

टीका

१ दाउनि = दाउं + इ. ओवी ३३ वगैरे पहा.

२ त्वै = पै, पाई

(९६)

तरि धनुर्धरा धौरेया । नीकें अवधान देयीं धनंजया ।
पें सर्वभूतांतें माया । करी हरी ॥

नीक (का-की-कें) = लीक (कं-का-कः)

अलीक - खोटें लीक - खरें

इतकें च की हा लीक शब्द प्रथिक संस्कृतांत नाहीं. ज्ञानेश्वरींतोळ उपयोगावरून
दिसतें की, हा शब्द प्रातिक भाषेंत प्रचलित होता.

संस्कृत

तन्नि धनुर्धर ! धौरेय ! धनंजय ! लीकं अवधानं देहि
सर्वभूतान् त्वै माया प्रति करोति, हरति ।

(९७)

जियें नांव कां प्रकृति । जे द्विविधा सांगितली तुजप्रति ।
येकि अष्टभेदव्याक्ति । आणि जीवरूपा ॥

(६१)

संस्कृत

यस्याः नाम किञ्च प्रकृतिः, या द्विविधा संख्याता त्वां प्रति, ।
एका अष्टभेदव्याक्तिः अन्या जीवरूपा ॥

टीका

अन्या = आग्निमा = आग्नि

(९८)

हा प्रकृतिविषो आधवा । तुवां मागां पारिसिलां असे पांडवा ।
मृणोनि असो काये सांधावा । तन्हीं प्रकृति तै हे ॥

संस्कृत

एष प्रकृतिविषयः अग्रिमः

त्वया परिश्रुतः अस्ति माग्रं पांडव !

(इति) मत्वा अस्तु किं संख्यातव्यः ?

तन्द्भिः प्रकृतिः सा एषा ॥

(९९)

तरि इये माक्षिये प्रकृती । महाकल्पांचां अंती ।

सर्वभूतव्यक्ती । ऐक्यासि येति ॥

संस्कृत

तन्द्भिः अस्यां मदीयायां प्रकृत्यां महाकल्पानां त्वस्मिन् अंते
सर्वभूतव्यक्तयः ऐक्यं संयांति ॥

(१००)

ः ग्रीष्मांचां अतिरंसी । सर्वाजिं तृणैर्जैसी ।

माघौतीं भूमीसी । सुलीनें हौति ॥

अतिरंसी = अतिरंहसि

माघौति = माग्रभूते

संस्कृत

ग्रीष्मस्य त्वस्मिन् अतिरंहसि यादृक् सर्वाजानि तृणानि (भवन्ति)
माग्रभूतानि भूम्या समं सुलीलानि भवन्ति ।

माघभूत = माघउत्त = माघौत्त, माघोत्त (ता-ती-तैं)
माघौत्त म्हणजे पश्चात् भूत.

आगेमागे असें मरटीत म्हणतात, आगे म्हणजे अग्रे व मागे म्हणजे मागे.
आगेच्या उलट मागे.

(१०१)

कां वार्षिये ढें ढें फांटे । जेव्हां शारदीयेचा अनुघाट्ट फुटे ।
तैं घनजात आटे । गगनिचां गगनीं ॥

ढें ढें = देधेकनं (धेक् उत्साहे यद् To grow or increase)

फांटे = स्फुट्यते

आटे = अट्टयते (अद्—अट्टयति To lessen, to diminish)

जेव्हां = यदा वा

संस्कृत

किंवा वर्षायाः देधेकनं स्फुट्यते,

यदा वा शारद्याः अनुघाट्टः स्फुट्यते,

तदा गगने त्यस्मिन् गगने घनजातं अट्टयते ।

टीका

१ शारदी—कार्तिकी किंवा आश्विनी पूर्णिमा.

(१०२)

ना तरि आकाशाचिये खोंपे । वायु निवांतू चि लोंपे ।

आणि तरंगता हारपे । जलिं जेविं ॥

खोंपे = कुंपायां (कुम्प्—आच्छादने)

हारपे = ह्—हारयति, हारपयति हारप्यते (णिच् कर्मणि)

संस्कृत

नह तन्हि आकाशस्य त्यस्यां कुंपायां वायुः निवांतः लुप्यते ।

अन्यच्च तरंगता यद्वा जले हारप्यते (low Sanskrit अष्ट संस्कृत)

(१०३)

अथवा जागिनलेये वेले । स्वप्न मनिचें मनीं चि मावले ।

तैसैं प्राकृत प्रकृती मिले । कल्पक्षर्यां ॥

संस्कृत

जागरितायां वेलायां मनःस्थं स्वप्न मनसि चित् म्हापितं (भवति)

तद्वा प्राकृतं कल्पक्षये प्रकृतिं किंवा प्रकृत्या मिलति ।

(६३)

टीका)

१ जागरितस्य वेलायां भर्त्सं ह्ये, परतु ज्ञानेश्वराने जागरिक ह्ये वेल वें विशेषण केले आहे.

(१०४)

मग कल्पादि घुडुतीं । मीं चि सृजिं ऐसी वदंती ।
तरि तिये विपिं निरुती । उपपत्ति आइके ॥

संस्कृत

माङ् पुरतः कल्पादौ अहं चित् सृजामि इदृशी वदन्ती (उद्भवते) ।
तन्हि तस्मिन् विषये निरुक्तां उपपत्तिं आविकर्णय ।

टीका)

निरुक्त = निरुक्त = निरुक्त (स्पष्ट)

निः + क्त = निरुक्त (खर)

(१०५)

तरि हे चि प्रकृति किरीटी । मीं स्वकीय साहजे अधिष्टीं ।
तेथ तंतुसमवाये पटीं । जेवि विणावणि दीमे ॥

संस्कृत

तन्हि इमां चित् प्रकृतिं किरीटिन् ।
स्वकीयां अह सहसा अधिष्टिन् ।
तत्र यद्वत् तंतुसमवायेन पटे ~~अध्यास~~ ~~अध्यास~~ ।

—

(६४)

(१०६)

मग तिये विणावणिचेनि आधारे । लाहाना चौकडियां पटत्व भरे ।
तैसी पंचात्मके आकारे । प्रकृति चि होए ॥

चौकडी = चतुष्कटिः

संस्कृत

माद् तस्याः ऊर्णावनायाः त्येन आधारेण
लघीयसीपु चतुष्कटिषु पटत्वं भ्रियते ।

तादृक् पंचात्मकेन आकारेण प्रकृतिः चित् भवति ।

टीका

१ कटिः = कडी, फड, लघीयान् = लहान.

(१०७)

जैसे विरजेयाचेनि संगे । दूध आटलजो लागे ।

तैसी प्रकृति आंगा रिगे । सृष्टिपणाचिया ॥

विरजे = विरजनं; आटलजो = अटलावितुं (अटल-घट)

अटलाय् (नामधातु)

संस्कृत

यादृक् विरंजनस्य त्येन संगेन दुग्धं अटलायितुं लगते,
तादृक् प्रकृतिः सृष्टितायाः त्वस्मिन् अंगे रिंगति ।

टीका

आंगा रिगे म्हणजे शरिरात करात प्रवेश करिते. आंगा रिगणे हा शानेश्वराच्या
काठी भाषणसंप्रदाय होतय.

(१०८)

बीज जलाची जवळीक काहे । आणि ते चि शाखोपशाखा होये ।

तैसे मज करणे आहे । भूतांचे हेंद ॥

जवळीक = यमलता. हेंद = अधस्

संस्कृत

बीजं जलस्य त्यां यमलतां श्लाघते

अन्यच्च तत् चित् शाखोपशाखाः भवति ।

तादृक् अधस् भूतानां त्वत् करणीयं मे अस्ति ।

(१०९)

आगा हे नगर रायें केलें । एया म्हणणेया किर साचपण आले ।
परि निरुतें पांतां काड् सिणले । रायाचे हात ॥

क्षिणले = श्रान्ताः किंवा खिन्नाः

संस्कृत

अंग । इदं नगरं राज्ञा कृतं,
अस्मै भणिताय किल सत्यत्वं आयातं ।
परं निरुते दृश्यमाने राज्ञः
हस्ताः खिन्नाः किंवा श्रान्ताः किं ?

(११०)

आणि मीं प्रकृति अधिष्ठीं तें कैसें । जैसा स्वप्नीं जो असे ।
मग तो चि प्रवेशे । जाग्रदवस्थे ॥

संस्कृत

अन्यच्च, अहं प्रकृतिं अधितिष्ठामि तत् कीदृक् ?
यादृक् स्वप्ने यः अस्ति सः चित् माद् जाग्रदवस्थायां प्रविशति ।

(१११)

तरि. स्वप्नीं जाग्रति येतां । काये पाये दुःखति पांडुसुता ।
कीं जाग्रते माझि असतां । प्रवासु होये ॥

संस्कृत

तन्हि स्वप्नात् जागर्ति (मनुष्ये) आयाति
कीं (तस्य) पादौ दुःख्यतः ? पंडुसुत ।
किंवा जागर्तेः मध्ये (मनुष्ये)
सति प्रवासः भवति ?

टीका

१ आयाति व सति - सति उत्तमी.

२ दुःख नामधातु परस्मै दुःख्यति.

(६६)

(११२)

एया आघवेयाचा अभिप्रा अ काइ । जें हें भूतसृष्टिचें कांहीं ।
मज एक हि करणें नाहीं । ऐसा अर्थु ॥

संस्कृत

अस्य अग्रिमस्य स्यः अभिप्रायः किं ?

यत् भूतसृष्टेः त्यत् इदं ककिमपि मे करणीयं नास्ति ।

एतादृशः अर्थः ।

टीका

किं = कांहीं, काइ. (अकच्क) ककिम् = कांहींक, कांहींएक
ककिमपि = कांहींएक हि.

(११३)

जैसी रायें अधिष्ठिली प्रजा । व्यापारें आपुलालेया काजा ।
तैसा प्रकृतिसंगु माझा । एर करणें तें इयेचें ॥

संस्कृत

यादृक् राज्ञा अधिष्ठिता प्रजा आत्मीयके कार्ये व्याप्रियते ।

तादृक् प्रकृतिसंगः मदीयः इतरत् (यत्) करणीयं तत् अस्याः ।

(११४)

पाहे पां पूर्णचंद्राचिया भेटी । समुद्रिं भरतें अपार दाटी ।
तेथ चंद्रासि काइ किरिटी । उपखा पडिला ॥

संस्कृत

पश्य त्वै पूर्णचंद्रस्य त्यस्यै अभ्यत्यै

समुद्रे अपारं भृतं द्रात्या (आयाति) ।

तत्र चंद्रं किं किराटिन् उपक्षयः संपतितः ? ।

टीका

१ अभ्यति (अभि + अत्) = भेदि, भेट.

२ भृतं = भरतें. भृति = भरती.

३ द्रा (पठणे) द्राति (पठ, नाग) = दाटि

४ चंद्रासि = चंद्रा सि = चंद्रं सं

(६७)

(११५)

जडपण जवालिका । लोह चाले तरि चालो कां ।
कोणु सीणु भ्रामका । सन्निधानाचा ॥

संस्कृत

जडं पुनः लोहं यामल्यं यन्दि चलति तन्दि चलतां किल ।
का नु स्या शीर्णता सन्निधानस्य भ्रामकाय ?

टीका

शीर्ण = शीण; श्रातः = शिणल, श्रम = शिण. इ. इ. इ.

(११६)

किंवहुना इया परीं । मीं निजप्रकृतिं अंगिकरीं ।
आणि भूतसृष्टि एकसरी । प्रसरीं चि लागे ॥

संस्कृत

किंवहुना अनया परीत्या अहं निजप्रकृतिं प्रति अंगीकरोमि ।
अन्यच्च भूतसृष्टिः एकस्वरा प्रसर्तुं चित् लगते ।

टीका

एकस्वरा = एकसरा

(११७)

जे हा भूतग्रामु आघवा । असे प्रकृती अधीनु पांडवा ।
जैसी बीजाचेया वेला पालवा । समर्थ भूमि ॥

संस्कृत

यत् अयं भूतग्रामः अग्रिमः प्रकृतेः अधीनः अस्ति पांडव । ।
यादृक् बीजस्य त्यस्मै वेद्यपह्ववाय भूमिः समर्था ॥

टीका

वेद्यः = (वेद्य हल्लें) = वेद्य. पह्ववः = पालव.

(११८)

नां तरि चाल्यादिकां वयसां । गोसांविं देहसंयोगु जैसा ।
अथवा घनावली आकाशा । वार्षिये जेवि ॥

संस्कृत

नह तन्हि यादृक् वाल्यादिकाभ्यः

वयोवस्थाभ्यः देहसंयोगः गोस्वामी ।

अथवा यादृक् वर्षा आकाशे घनावल्यै (स्वामिनी भवति)

(११९)

का स्वप्नासि कारण निद्रा । तैसी प्रकृति हे नरेन्द्र ।

एया अशेषा ही भूतसमुद्रा । गोसांविणि गा ॥

संस्कृत

किंवा स्वप्नाय कारणं (यादृक्) निद्रा तादृक् हे नरेन्द्र इयं प्रकृतिः
अस्य अशेषस्य अपि भूतसमुद्रस्य गोस्वामिनी अंग ।

(१२०)

स्थावरां जंगमां । स्थूलां अथवा सूक्ष्मां ।

हे वह असौ भूतग्रामां । प्रकृती चि मूल ॥

संस्कृत

स्थावराणां जंगमानां स्थूलानां अथवा सूक्ष्माणां

— इदं बहु अस्तु— भूतग्रामाणां प्रकृति चित् मूलं ।

टीका

१ इदं बहु अस्तु हे कंसवाक्य. स्वगतवाक्य.

(१२१)

मृणौनि भूतं हान सृजार्वा । कां सृजिलीं प्रतिपालार्वा ।

इये करणीं नैयंति आषर्वा । आमचेया आंगा ॥

संस्कृत

(इति) मत्वा भूतानि हंत सृष्टव्यानि किंवा सृष्टानि
प्रतिपालितव्यानि ।

इमानि करणीयानि अग्निमाणि अस्मदीयं अंगं न यंति ।

(१२२)

जलीं चंद्रिकेचिया पसरति बेली । ते वाडि चंद्रं नाहि जेवि केली ।

तेवि मातें पाडानि ठेली । दूरि कर्म ॥

(१९)

संस्कृत

जले चंद्रिकायाः त्या वेष्टयः प्रसरंति ।

यद्वत् सा वाटिका चंद्रेण नहि कृता ।

तद्वत् मां प्रति प्राप्य कर्माणि दूरे स्थितानि ।

टीका

१ वेष्टि = वेष्ट

(१२३)

आणि सुटलेयां सिंधुजलाचा लोटु । न शके धरुं सैधवाचा घोंटु ।

तेवि सकल कर्मा मी चि सेवटु । काइ बांधीति मातें ॥

सुटलेयां = शठिते (शठ गतौ); लोटु = लोटः (लुट् धिलोढने ० ४)

घोंटु = घुटः, घोटः (घुट प्रतिघाते); सेवटु = सीमंत.

संस्कृत

अन्यच्च, सिंधुजलस्य त्यस्मिन् लोटे शठिते ।

सैधवस्य स्यः घोटः (तं) धर्तुं न शक्नोति ।

तद्वत् सकलकर्मणे अहं चित् सीमंतः ।

मां किं प्रतिबध्नान्ति ?

अर्वाचीन मराठी

आणि समुद्रा च्या पाण्या चा लोट सुटला असता मिठा चा बांध (खाळा) धरूंक शकत नाही; तद्वत् सकलकर्मांला (चा) मी च सेवट (आहे) मा तें काय बांधतात ?

टीका

या श्लोकांत प्राथमिक संस्कृतांत न एणारीं क्रियापदें आलीं आहेत. परंतु तीं पाणिनीय धातुपाठांत सांपडतात; म्हणजे पाणिनीकाळीं तीं योजिलीं जात व प्रातिक्रमापांत हिं योजिलीं जात.

(१२४)

धूमरजाची पिंजरी । वाजतेया वायुतें होंकरी ज्वरि ।

कां सूर्यबिंबा माझारि । आंधारें रिगे ॥

पिंजरी = पिंजरी, पिंजुली (पिंजळी, चिमूटभर पदार्थ). पिंजरी दोन दुर्गाची जुडी.

पिंजुली म्हणजे पिंजावयाकरितां घेतलेली कापसाची चिमूट,

वाजतेया = वाह्यमानस्य

होंकरी = हुंकुरुते (हुंकु म्हणजे रागानें ओरडून प्रतिरोध करणें)

संस्कृत

धूमरजसः पिंजुली यन्हि वाह्यमानं वायुं प्रतिहुंकुरुते ।
किंवा सूर्यविंशस्य मध्यगृहे, मध्यारे, मध्यालये वा
अंधःकारः रिंगति ।

टीका

अंधःकारः (पुं.) मराठीत तिरस्कारानें नपुंसक.

(१२५)

हें असो पर्वतांचिये हृदइचें । पर्जन्यधारीं ने विखोंचे ।
तोवि कर्मजात प्रकृतिचें । न लगे मज ॥

ने विखोंचे = न विपूच्यते; सूच् विदारणे,

संस्कृत

अस्तु एतत्; पर्वतानां त्यत् हृदिस्थं पर्जन्यधारैः न विपूच्यते ।
तद्वत् प्रकृतीयं (किंवा) प्रकृतेः त्यत् कर्मजातं मां न लगति ।

टीका

१ धारः (पुं.) धारा (स्त्रि.) दोन्ही किंवा धाहत.

(१२६)

यन्हविं इये प्रकृतिविकारीं । येकु मीं चि असे अवधारीं ।
उदासीनाचिया परीं । करी ना करवीं ॥

संस्कृत

इतरथा अस्मिन् प्रकृतिविकारे एकः अहं चित् अस्मि अवधारय ।
उदासीनस्य त्यया परीत्या ना करोमि ना कारयामि ।

टीका

करी ना करवो, ऐसे फक्त एक नशर आहे. तो दोन्ही क्रियापदाना जोडवा
किंवा एकाचा जोडवा हा प्रश्न आहे; तो पुढील श्लोकातील प्रयोगावरून सुटेल. (श्लोकी
१२५ व १२४ पहा)

(७१)

(१२७)

दीपु ठेविला परि वरीं । कवणातें नियमी ना निवारी ।

आणि कवणं कवणी परी । राहाटे तें असे नेणे ॥

संस्कृत

परिवृत्तौ स्थापितः दीपः कं नु प्रति ना नियमयति ना निवारयति ।

अन्यच्च, कः नु कया नु परीत्या लहादते तत् अज्ञायमानं अस्ति ।

टीका

१ परीतिः पर्यायः = परी, पर. १२ परिवृति = गुथ सपविटेली जागा;
परि + वृ To Conceal

२ लहाद् = राहाद्, लहाद् मोद् = सुचानें आचरण करणें असा अर्थ मूळपा-
नंतर दुसरा अर्थ आचरणें. (ओवी १९७ पहा)

३ (ष) जानान (शानच्) = जाण (णा-णी-णें)
अजानान (शानच्) = नेण (णा-णी-णें)
नेणा अर्थे रूप दोतें, पुढिगी दोपाचें विशेषण. } कर्तरि-
धेतुलें तर.

(भा) ज्ञायमान = जाण (णा णी-णें)

अज्ञायमान = नेण (णा-णी-णें)

नेणे नपुंसक. तें चें विशेषण.

(१२८)

तो जैसा कां साक्षिभूत । गृहव्यापारप्रवृत्तिरहित ।

तैसा भूतकर्माणि अनासक्तु । मीं भूर्तीं असैं ॥

संस्कृत

यादृक् सः किल साक्षिभूतः गृहव्यापारप्रवृत्तिरहितः (अस्ति)

तादृक् भूतकर्माणि अनासक्तः अहं भूतेषु अस्मि ।

(१२९)

एय एकं चि अभिप्रायं पुढूर्ती । काह सांधों यया उपपत्ती ।

तारि एकी हेला सुभद्रापती । एतुलें जाण ॥

हेला = हेळया (at ease, at once) फ़ी हेळया = एरुदम, एरुपदे.

संस्कृत

अत्र एकः चित् अभिप्रायः । पुरतः अमुष्य उपपत्तिं कां संख्यानि ।

तन्दि एकया हेळया सुभद्रापते एतावचकं ज्ञानीहि ।

इयत्तकं प्रमाणं एतावत्तकं.

(१३०)

जैसा लोकचेष्टां समस्तां । हा निमित्तमात्र कां सविता ।
तैसा जगप्रभर्वी मी पांडुसुता । हेतु होई ॥

संस्कृत

यादृक् समस्तानां लोकचेष्टानां एषः सविता किल निमित्तमात्रं
(भवति) । तादृक् जगत्प्रभवे अहं हेतुः भवामि पंडुसुत ! ॥

(१३१)

कांजे मियां अधिष्ठिलेयां प्रकृती । होंताति चराचराचिया संभूती ।
म्हणौनि मीं हे उपपत्ती । घडे इया ॥

संस्कृत

किंवा यत् मया प्रकृतिं अधिष्ठितवता
चराचरस्य त्याः संभूतयः भवंत्यः संति ।
(इति) भणणात् अहं इति उपपत्तिः अस्मै घटते ।

(१३२)

आतां येणे चि उजियडे निरुते । निहाळि पां एया योगाते ।
जे माझां ठाईं भूते । परि मीं भूतीं नसें ॥

संस्कृत

उद्यत् (rising, star) = उजियट

आताः अनेन चित् उद्यता निरुतं निभाळय त्वै एनं योगं प्रति ।
यत् मदीये स्थान्नि भूतानि, परं अहं भूतेषु नास्मि ।

टीका

उद्यत् हे विशेषण आहे, परंतु त्याचा अर्थ असा मराठीत नाम शाला आहे.
उद्योत पासून उजोद.

(१३३)

अथवा भूते माझां ठाईं । आणि मीं भूतीं माझि नाहीं ।
इया खुणा आंतु कार्ही । चूके ना किं ॥

खुणा = क्षुण्णायाः (क्षुद्-संपेपणं, मुद्रणं = खोदणं) क्षुण्णस्य.

संस्कृत

अथवा भूतानि मदीये स्यान्नि अन्यच्च अहं भूतानां मध्ये नास्मि ।
एतस्याः क्षुण्णायाः अंतरं किं अपि नह शुल्कयते ।

टीका

महाराष्ट्रीत खुण् म्हणून घातु भाहे. तो शुल्क् To leave, abandon या
घातू पावन निघालेला दिवतो. शुल्क् म्हणजे सोडणें, टाकणें, चूक करणें. घातुकोश व
M. Williams शुल्क्.

(१३४)

हैं सर्व आमचें गूढ । दाखिलें मियां तुज उघड ।

तरि इंद्रियां देउनि कवाड । हृदयीं भोगीं ॥

(कवाड = कपाट) देणें. हा ज्ञानेश्वरकालीन भाषणसंप्रदाय. अर्थ दार लावणें.

संस्कृत

इदं सर्वं अस्मदीयं गूढं मया तुभ्यं उद्घटं दर्शितं ।

तन्हि (तत्) इंद्रियेभ्यः कपाटं दत्त्वा हृदि भुंक्त्व ।

(१३५)

हा ढंसु जवं नये हाता । तवं माझे साचोकारण पार्था ।

न संपडे गा सर्वथा । जेवि भुषिं कणु ॥

ढंसु = दंसिः = (वैदिक) चमत्कारजनक कृत्य. चमत्कारिक वस्तु, चमत्कार.

संस्कृत

यावत् अयं दंसिः हस्ते नैति तावत् मदीयं सत्यंकरणं,

पार्थ, सर्वथा न संपद्यते अंग । ।

यद्वत् युसे कणः ।

टीका

दंसि ह्या वैदिक शब्दाचा अपभ्रंश ज्ञानेश्वर योजतो. ढंश् घावणे किंवा पहाणे
या घातूचा एथें कांहीं एक संबंध नाही.

(१३६)

यन्हविं अनुमानाचेनि पैसें । आवडे किरु कललें ऐसें ।

परि मृगजलाचेनि उल्हासें । काइ भूमि तीमे ॥

संस्कृत

इतरथा अनुमानस्य त्येन प्रयासेन कलितं
ईदृशं (इति) किल वावृत्त्यते ।

परं मृगजलस्य त्येन उल्लासेन भूमिः स्तिम्यति किं ? ॥

टीका

१ पैयें = प्रयासेन, २ स्तिम् ४ आदीभावे.

(१३७)

जें जाल जलीं पांगिलें । तेथ प्रतिबिंब दीसे कीरु आंतुडलें ।
मग थाडिये काढानि झाडिलें । तेव्हालिं बिंब कें सांधें ॥

पांगिलें = प्रांचितं (अन्न गतौ); झाडिलें = श्वाठितं.

संस्कृत

यत् जालं जले प्रांचितं तत्र प्रतिबिंबं अंतस्तुडितं किल दृश्यते ।
माद् तव्यां कर्षयित्वा श्वाठितं तदा किल बिंबं क संख्याहि ।

टीका

तै = यदा; तेव्हां = तदा वा; तेव्हालिं = तदा किल.

(१३८)

तैसें बोलवरि वाचाबलें । वायां चि झांकवीति प्रतीतीचे डोले ।
मग साचोकारे यथा बोधा वेले । आथि ना होइजे ॥

झांकवीति = झपयंती (झप संवरणे)

संस्कृत

तादृक् बलहनात् परि वाचाबलेन व्ययं
चित् प्रतीतेः त्याः दृष्टीः झपयंति ।
माद् अनेन सत्यंकारेण बोधस्य
बेलायां अर्थिताः नह भवेयुः ।

टीका

१-वायां = व्ययं, अव्ययामारसा उायोग. व्यर्थ शब्दामागें. विगतो व्ययो
रस्मात् तद्विधं.

१ भर्षिताः = संपन्नाः । सत्यकारेण संपन्नाः इति यावत् ।

३ होइजे विधिलिड् कर्तरि. ते लोक हा कर्ता.

अर्धाचीन मराठी

तसें बोळण्या वरी वाचाबलानें हे लोक प्रतीतीं चे होळे वायां झाडवितात. मग
सा साचोकारानें बोधाच्या वेळेस संपन्न होत नाहींत.

(१३९)

किंयहुना भवा भिया । आणि साचें चाड जरिःभियां ।

तारि तुम्ही-गा उपपत्ती इयां । जतन करां ॥

संस्कृत

किंयहुना भवस्य भिया अन्यच्च सत्यं

यन्नि मयि चारुता वा चाटुता (वर्तते)

तन्नि यूयं अंग आसां उपपत्तीनां यतनं कुरुत ।

टीका

१ मातरि साधुत्वं तथा मयि चाटुता; २ यत् यतनं.

(१४०)

यन्हविं वेधली दीठि कवले । ते चांदिणेंयांतें म्हणे पीवलें ।

तेवि माझां स्वरुपीं निर्मलें । देखति दोषु ॥

कवले = कामलया (रुजा). चांदिणें = चंद्रकीलें = चांदईणें = चांदिणें.

संस्कृत

इतरथा, (यस्य) दृष्टिः कामलया विद्धा

तत् चंद्रकीलं पीतं प्रतिभणति ।

तद्वत् मंदौये निर्मले स्वरूपे दोषान् पश्यति ।

टीका

दृश = दिख = देखति (वैदिक)

(१४१)

ना तरि जें विटाललें मुख । मग दूधातें म्हणति विल ।

तेवि अमानुषा मानुष । मानीति मातें ॥

विटाललें = विट्टालितं इल वैष्णव्ये

संस्कृत

नह तन्निह ज्वरेण विट्कृतं मुखं; माङ् दुग्धं विपं प्रतिमन्ते ।
तद्वत् अमानुषं मां मानुषं प्रतिमानयन्ति ॥

(१४२)

म्हणौनि पुडुतीं धनंजया । झनें विसरसी यया अभिप्राया ।
जे एरी स्थूलदृष्टी वायां । जाईल गा ॥

झनें = न सनात्, न सनत् (never) सना न—स्म न.

संस्कृत

(इति) मत्वा अमुं अभिप्रायं पुरतः धनंजय सना न विस्मरसि ।
यत् इतरा स्थूलदृष्टिः व्ययं चास्यते अंग । ।

(१४३)

पैं स्थूलदृष्टी देखिजे माते । ते नेदखणे जाणति निरुते ।
जैसे स्वप्निचेनि अमृते । अमरां न्हाविजे ॥

संस्कृत

त्वं स्थूलदृष्ट्या मां प्रति दृश्येत तत् अदर्शनं निःशतं जानन्ति ।
यादृक् स्वप्नीयेन अमृतेन कोपि अमरवत् न भवेत् ।

टीका

न्हाविजे = न भवेत्. कर्तरि विधिलिङ्

(१४४)

यन्हाविं स्थूलदृष्टी मूढ । माते जाणति कीरु दृढ ।
परि ते जाणणे चि जाणणेयां आड । रिगौनि ठाके ॥

संस्कृत

इतरथा स्थूलदृष्ट्या मां प्रतिजानन्ति मूढाः दृढं किल ।
परं तत् ज्ञानं चित् ज्ञानं अंतरित्य, (अंतरित्वा) स्तकते ।

टीका

(७७)

(१४५)

जैसे नक्षत्राचेया आभासा । साठें घातु जाला तेया हंसा ।
माहि रत्नबुद्धिचिया आशा । म्हणौनियां ॥

संस्कृत

यादृक् नक्षत्रस्य त्येन आभासस्य
साहित्यां तस्य हंसस्य घातः जातः ।
रत्नबुद्धीयायाः आशायाः मध्ये
(स्थितः) माहू नूनं ।

टीका

१ दुसरें अर्थ कारण आहे व पहिलें अर्थ कार्य आहे.
२ साहित्यी = साष्टी = साठि. साठी. साठी (सप्तमी)

(१४६)

साधै गा मृगजल । टाकूनि गेलेयाचें कवण फल ।
काह सुरतरु म्हणौनि वाबुल । सेविलें करी ॥

टाकून = तफित्वा (तक् जोरानें व त्वरेन जाणें)

संस्कृत

संख्यादि अंग !; तफित्वा मृगजलं उपगतं,
एतदीयं किं नु फलं ?
किं करिणा वर्वूरं सुरतरुं मत्वा सेवितं ?

टीका

वर्वूरः (पुं.) शनेश्वरानें नपुं. वर्वूर = वाबुल.
मृगजला कडे आगदी टाकून गेलें म्हणजे त्वरेन नेमकें गेलें.

(१४७)

हा निलेयाचा दुसरा ।
यया बुद्धी हातु घालिजे विखारा ।
कां रत्न म्हणौनि गारा । वेंचिजति पं ॥

संस्कृत

एषः नीलकानां स्य द्विसरः (हारः)
इति बुद्ध्या विपारे हस्तः ग्लाहेत ।
किंवा कर्करीः (किंवा करकाः)
स्तनानि मत्वा विचायेरन् त्वै ? ॥

टीका

- १ ग्लह् (घेणं) ग्लाह्य् (गिच्) ग्लायेत (कर्मणि विधिलिङ्)
(ग्लह् = ग्लह्)
२ कर्करीः कठीण दण्ड किंवा करकाः = गरभा = गारा
३ विचायेरन् कर्मणि विधिलिङ्

(१४८)

अथवा निधानं ह्यं प्रकटलं । म्हणौनि खदिरांगार खोले भरिले ।
कां साचळी न पांतां घातले । कुहां सिहे ॥

कुहां = कुहके, कुहायां, कूपे.

संस्कृत

अथवा निधानं इदं प्रकटितं (इति) मत्वा खदिरांगाराः
क्रोढायां (किंवा) कोले, क्रोडे भृताः ।
किंवा छायां न दृष्ट्वा सिंहेन (आत्मानं)
कूपे (किंवा) कुहायां घातितं ।

(१४९)

तेवि मीं म्हणौनि प्रपंचीं । जिहीं बुडी दिघली कृतनिश्चयाची ।
तेहीं चंद्रासाठिं जलिची । प्रतिमा धरिली ॥

बुडी = बुडिः (बुल् बुडणं), बुडिः (बुद् संवरणं)

संस्कृत

तद्वत् येः अहंमन्यैः प्रपंचे बुडिः दत्ता कृतनिश्चयस्य स्या ।
तेः चंद्रस्य साहित्यां जलीया प्रतिमा धृता ।

टीका

साहिती = साठी, घाटी.

चंद्रस्यायं पातून चंद्राघाटी होईल, परंतु पाठीं पाठवणो दि आरेत.

(१५०)

सा कृतनिश्चयो वायां गेला । जैसा कोर्णिह थेकु कांजी पियाला ।
ग परिणामु पाहों लागला । अमृताचा ॥

संस्कृत

इह कृतनिश्चयो व्ययं गतः । यादृक् ककः नु कांजि पीतवान् ।
इह अमृतस्य त्वं परिणामं प्रार्थयितुं लग्नः ।

(१५१)

तैसें स्थूलाकारिं नाशवंते । भरवसा बांधौनि चित्ते ।
पाहांति मज्ज अविनाशात्ते । तरि कैसेनि दीसें ॥

संस्कृत

इत् चित्तेन पर्यवसायं वद्ध्वा नाशवति स्थूलाकारे
। अविनाशं प्रति (प्रार्थयन्ति किंवा) पश्यन्ति तन्दिह कीदृक् इदृश्ये ।

टीका

१ कैसे + इ (पादपूरक) = कैसेनि = कीदृक् इ.

२ भरवसा = पर्यवसायः (निश्चय, खात्री)

३ परि = भर

(१५२)

आगा पश्चिमसमुद्रिचिया तटा । निगिजत आहे पूर्वेची वाटा ।
किं कोंडा कांडितां सुभटा । कणु आंतुडे ॥

संस्कृत

अंग ! पश्चिमसमुद्रस्य त्वस्मै तटाय पूर्वस्याः

स्या पथ्या निरीयमाना अस्ति ?

किंवा कुट्टे कंडिते सुभट ! कणः आतोड्यते किं ? ।

(१५३)

तैसें विकरळें हें स्थूल । जाणितलेयां मीं जाणावें केवल ।
काये फेणु पीतां जल । सोविलें होये ॥

संस्कृत

तादृक् अस्मिन् विकृते स्थूले ज्ञाते केवलोऽहं ज्ञातव्यः ?
किं फेने पीयमाने जलं सेवितं भवति ? ।

(१५४)

म्हणौनि मोहबलें मनोधर्में । हें चि मानूनि संभ्रमें ।
येधिर्ची जियें जन्मकर्में । तियें मज चि म्हणति ॥

संस्कृत

माद् नूनं मोहबलेन मनोधर्मेण संभ्रमेण इदं चित् मानयित्वा
अत्रस्थानि किंवा अत्रत्यानि यानि जन्मकर्माणि तानि
मम चित् भणंति (मन्यन्ते) ॥

(१५५)

एतुलेनि अनामा नाम । मज अक्रियासि कर्म
विदेहा देहधर्म । आरोपिति ॥

संस्कृत

इयत्तकेन मह्यं अनामकाय नाम, अक्रियाय कर्म,
विदेहाय देहधर्म आरोपयंति ।

टीका

स्मै = सि अक्रियासि किंवा अक्रियस्य पथे = अक्रिया + पासि, आसि, सि
अक्रियस्य आचे = अक्रियासि

(१५६)

मज आकारशून्या आकारु । निरुपाधिका उपचारु ।
विधिविवर्जिता व्यवहारु । आचारादिकु ॥

संस्कृत

मह्यं आकारशून्याय आकारं, निरुपाधिकाय उपचारं,
विधिवर्जिताय व्यवहारं आचारादिकं ।

(१५७)

मज वर्णहीना वर्णु । गुणातीतासि गुणु ।
मज अचरणा चरणु । अपाणी पाणि ॥

(८१)

संस्कृत

मह्यं वर्णहीनाय वर्णे, गुणातीतस्य पथे गुणं,
मह्यं अचरणाय चरणं, अपाणये पाणिं,

(१५८)

मज्ज अमेया मान । सर्वगतासि स्थान ।
जैसें सेजे चि माझि वन । निदौला देखे ॥

संस्कृत

मह्यं अमेयाय मानं, सर्वगतस्य पथे स्थानं,
यादृक् शय्यायाः चित् मध्ये निद्रितः वनं पश्यति ॥

(१५९)

तैसें अश्रवणा श्रोत्र । मज्ज अचक्षुक्का नेत्र ।
अगोत्रा गोत्र । अरूपा रूप ॥

संस्कृत

तादृक् अश्रवणाय श्रोत्रं, मे अचक्षुष्काय नेत्रे ।
अगोत्राय गोत्रं, अरूपाय रूपं,

(१६०)

मज्ज अव्यक्ता व्यक्ति । अनार्त्तासि आर्त्ति ।
स्वयंतृप्ता तृप्ति । भाविति गा ॥

संस्कृत

मह्यं अव्यक्ताय व्यक्ति, अनार्त्ताय आर्त्ति,
स्वयंतृप्ताय तृप्ति भावयंति अंग ! ।

(१६१)

मज्ज अनावरणा आवरण । अभूषणा भूषण ।
मज्ज सकलकारणासि कारण । मानीति ते ॥

संस्कृत

मह्यं अनावरणाय आवरणं, अभूषणाय भूषणं,
मह्यं सकलकारणाय कारणं मानयंति ते ।

(८२)

(१६२)

मज सहजाते करिति । स्वयंभाते प्रतिष्ठिति ।
निरंतराते आवांहांति । विसर्जिति पै ॥

संस्कृत

सहजं मां प्रतिकुर्वति, स्वयंभुवं प्रति प्रतिष्ठापयति ।
निरंतरं प्रत्यावाहयति, विसर्जयति त्वै ॥

(१६३)

मीं सर्वदा स्वतःसिद्धु । मीं बालु तरुणु वृद्धु ।
मज एकरूपा समंधु । जाणति ऐसे ॥

संस्कृत

अहं सर्वदा स्वतःसिद्धः, अहं बालः तरुणः वृद्धः
मां एकरूपं सबंधं (बंधेन सह सबंधं)
जानंति एतादृक् किंवा ईदृक् ।

(१६४)

मज अद्वैतासि दूजे । मज अक्रियासि काजे ।
मीं अभोक्ता किं भुजे । ऐसे म्हणति ॥

संस्कृत

मह्यं अद्वैताय द्विजं, मह्यं अक्रियाय कार्यं
अहं अभोक्ता किल भुनक्ति, ईदृक् भणंति, मन्यंते वा ।

(१६५)

मज अकुलाचे कुल वानिति । मज नित्याचेनि निधने सीणति ।
मज सर्वत्राते कल्पति । अरिमित्र गा ॥

संस्कृत

मम अकुलस्य कुलं वन्वति,
मम नित्यस्य त्येन निधनेन खिद्यन्ते, शीर्यते, श्राम्यन्ते.
मां सर्वत्र अरिमित्रं कल्पन्ते अंग ! ।

सर्वान् श्रायते = सर्वत्रः

(८३)

(१६६)

मीं स्वानंदाभिरामु । तेया मज आणि सुखाचा काणु ।

मीं आघवा चि असें समु । किं म्हणाति एकदेशी ॥

संस्कृत

अहं स्वानंदाभिरामः, तस्मै मयं अन्यस्य सुखस्य स्यः कामः
अहं अग्रिमः चित् समः अस्मि, (तं मां) एकदेशिनं मन्यन्ते किल ।

(१६७)

मी आत्मा एकु चराचरीं । किं म्हणाति एकाचा आडलु कुरी ।

आणि कापौनि एकां मारीं । हें चि रुढवीति ॥

आडलु = आदरः

संस्कृत

अहं आत्मा एकः चराचरे, अहं एकस्य

स्यं आदरं करोमि (इति) मन्यन्ते किल ।

अन्यच्च कुपित्वा (किंवा कोपित्वा) एकान्

मारयामि इति चित् रोपयन्ति, रुढीकुर्वन्ति वा ।

(१६८)

किं बहुना ऐसे समस्त । जे हे मनुष्यधर्म प्राकृत ।

तेया चि नावं ऐसें विपरीत । ज्ञान तेयांचें ॥

संस्कृत

किं बहुना, ये ते एतादृशाः समस्ताः प्राकृताः धर्माः

तेभ्यः चित् तेषां त्यक् ज्ञानं (इति) ईदृशं विपरीतं नाम ।

(१६९)

जवं आकार येकु देखति । तवं हा देवो ऐसें म्हणाति ।

मग तो चि विघडलेयां ठाकति । नाहिं म्हणौनियां ॥

संस्कृत

यावत् एकं आकारं पश्यन्ति तावत् अयं देवः एतादृशं भणन्ति ।

माह् तस्मिन् चित् विघटिते नहंमन्या स्तकन्ति ।

नह इति मन्यानाः नहंमन्याः

(८४)

(१७०)

मातँ एणं एणं प्रकारं । जाणति मनुष्य एसेनि आकारं ।
म्हणौनि ज्ञान तँ चि आंधारं । ज्ञानासि करिति ॥

संस्कृत

मां प्रति अनेन अनेन प्रकारेण मनुष्यसदृशेण आकारेण जानंति ।
मांश्च नूनं ज्ञानं तत् चित् ज्ञानाय आंधतर्यं कुर्वति
(किंवा ज्ञानं अंधतरं संकुर्वति) ।

अंधतर = अंधार भाव अंधारं

(१७१)

एया ळागि जन्मले ते मोघ । जैसे वर्षी विण मेघ ।
ना तरि मृगजलिचे तरंग । दुरौनि पाहावे ॥

संस्कृत

एतस्य लागे (अर्थे, संबंधे) ते मोघं जन्मानंति;
यादृक् वर्षी विना मेघाः ।

नह तन्दिह मृगजलीयाः तरंगाः दूरात् दृष्टव्याः ।

टीका

जन्मन्-नामधातु जन्मानंति-जन्म घेतात, पावतात, जनमतात.

जन् जात पावून जाल. तो येथे निरर्थक.

(१७२)

अथवा कोल्हैरिचे असिवार । ना तरि वोडंबरिचे अलंकार ।
किं गंधर्वनगरिचे आवार । आभासति ॥

कोल्हैर = कुलालगृह;

असिवार = अश्ववाराः ;

वोडंबर = अवडंबर (ज्यांत उंबर म्हणजे डोकें घाजवून रोळ करतात
तो खेळ, गारोट्याचा खेळ.)

आवार = आवार (दुकानें, बाजार)

संस्कृत

अथवा कुलालगृहीयाः अश्ववाराः,

नह तन्दिह अवडंबरीयाः अलंकाराः

किंवा गंधर्वनगरीयाः आवाराः आभासन्ते ।

टीका

१ कुंभाराच्या घाचे घोडेस्वार (मातीचे)

२ बोडंबरीचे अलंकार म्हणजे गारोब्याच्या खेळांतील नकली फासके फुसके दागिने.

३ गंधर्व नगरीचा बाजार कविप्रसिद्ध व आहे.

(१७३)

सावेरी वाढिनलेया सरला । वरि फल नाहिं आंतु पोकला ।
कां स्तन जाले गलां । सेलिये जैसे ॥

संस्कृत

शतपर्विका सरला वृद्धाः, उपरि फलं नास्ति अंतः प्रोत्कलाः ।
किंवा यादृक् छागल्याः गले स्तनाः जाताः ।

टीका

१ शतपर्विका = सधपेरी = सावेरी (धनस्पतिविशेष) पूर्वा

२ उत्कल, प्रोत्कल = प्रोकल = पोकळ. आतून मरीच मगज काढून घेतलेला.

(१७४)

तैसें मूर्खांचें तेयां जियालें । आणि धिगि कर्म हीं तेयांचें निफनलें ।
जैसें सोवेरी फल आलें । घेणे ना दीजे ॥

सोवेरी = सुपर्वा (बांबू)

संस्कृत

यादृक् तेषां मूर्खाणां त्यत् जीवितं ।

अन्यच्च धिक् ! कर्म अपि तेषां त्यत् निष्पन्नं ।

यादृक् सुपर्वायै फलं आयातं ना गृभ्यते ना दीयते ।

टीका

१ बांबू चे धीं काही एक उपयोगाचे नसतें.

२ ना = Neighter - nor. एका ना अव्ययांत च हे दोन अर्थ आहेत.

(१७५)

मग जें काहिं ते पाढिनले । तें माकडें नारियल तोडिलें ।
कां आंधलेया हातीं पाडिलें । मोतीं जैसें ॥

(८६)

संस्कृत

माहू यत् किं अपि ते पठितवन्तः
तत् यादृक् मर्कटेन नारिकेलं तोडितं
किंवा अंधस्य हस्ते मौक्तिकं पतितं ।

टीका

१ पठितवन्तः क्वचि निश्च

(१७६)

किं बहुना तेयां शास्त्रे । जैसिं कुमारीहारीं वांधिलीं शस्त्रे ।
कां अशौचीं मंत्रे । वीजे कथिलीं ॥

संस्कृत

किं बहुना, तेभ्यः शास्त्राणि, यादृक् कुमारीहस्ते वद्वानि शास्त्राणि,
किंवा अशौचे मंत्रेण बीजानि कथितानि ।

टीका

न शौचं = अशौचं, अशौचे सप्तमी-अशौची, वांदोरकरप्रत अशौचा चतुर्थी.
अशौच्यां हा अपपाठ आहे. असा कांहीं शब्द च नाही. अशौच्य
(शोक करण्यास अयोग्य, शुद्ध करण्यास अयोग्य) असा शब्द आहे.

(१७७)

तैसें ज्ञानजात तेयां । आणि काहिं आचरले गा धनंजया ।
ते आघवे चि गेलें वायां । जे चित्तहीन ॥

संस्कृत

तादृक् ये चित्तहीनाः तेभ्यः ज्ञानजातं । अन्यत्, (यत्)
किं अपि (ते) आचरितवन्तः अंग धनंजय ।
तत् अग्रिमं चित् व्ययं गतं ।

(१७८)

पै तमोगुणिची राक्षसी । जे सदयुद्धितें ग्रसी ।
मनाचा ठाड चि पूसी । निशाचरि जे ॥

(संस्कृत)

तै वा तमोगुणस्था राक्षसी सद्बुद्धिं प्रतिग्रसते,
या निशाचरी मनसाः त्यं स्थामानं पर्पति ।

टीका

ष्ट् (हिंसायां) = पृषणं.

(१७९)

तिये प्रकृती वरिपडे जाले । म्हणौनि चित्ताचेनि कपोलें गेले ।
वरि तामसियेचां पडिले । मुख्वा माजि ॥

संस्कृत

तां प्रकृतिं प्रतिपादकाः स्ताः; माङ् नूनं
चित्तस्य त्येन कपोलेन गताः ;

उपरि तामस्याः मुखस्य त्यस्मिन् मध्ये पतिताः ।

टीका

१ प्रतिपन्नाः वरिपडिले. प्रतिपादक = वरिपडा. प्रतिपादक = प्रापक

२ चित्ताला चाटून गेले म्हणजे कपोलानें गेले.

३ तामसी प्रकृतिः

(१८०)

जेथ आशेचिये लाले । आंतु हिंसा जीभ कोले ।

तेविं चि संतोखाचे चाकले । अखंड चघली ॥

संस्कृत

यत्र आशयाः त्यस्यां कालायां अंतः हिंसाजिह्वा लोडते (लोलते)

तद्वत् चित् संतोपस्य त्यान् चपालान् अखंडं जिगलियति

(किंवा जेमिल्यते)

टीका

१ चपाल = दाद. दादुचा पेला.

२ जेमिल्यते म्हणजे चघळतो, म्हणजे वारंवार गिळतो.

जिगलियति म्हणजे गिळण्याची वांडा करितो. दोन्ही हणें संभवतील, परंतु यद्
जास्त संभवतो. जिगलिय् धे मराठी चघळणें असें रूप होईल.

जेथ अनार्तांचे कानवेऱ्हीं । आवाळुए चाटिति निगे वाहिरि
जे प्रमादपर्वतीची दरी । सदा चि मातली ॥

अनार्ता = अनारतं (सततं) अव्यय comp. सांपेचें.

आवाळुवें = आमवल्मीकानि (आम = हिरवें मांस; बल्मीक = बाळुक
मासाचा गोळा)

चाटिति = चाटयन्ती.

संस्कृत

या अथ अनारतं कर्णपर्यन्तं आमवल्मीकानि
चाटयन्ती वहिः निर्गाति ।

या प्रमादपर्वतीया दरी सदा चित् मत्ता ।

अर्वाचीन मराठी

जी तर सदा हिरव्या मांसाचे गोळे कानापर्यंत (तोंड वासून) चाटीत बाहेर
निघते. जी प्रमादपर्वतीची दरी सदा च मातली आहे.

टीका

१ इतर पाठः—अनर्तांचे यापासून कांहीएक अर्थ निघून होत नाहीं.

चांदोरकरप्रतः—अनार्तांचें.

२ जेथे = जे + अथ = जी तर

जेथ द्वेपाचिया दाढा । कसासां ज्ञानाचा करिता रगडा ।
जे अगस्तिगौवण मूढां । स्थूलयुद्धि ॥

कसासां = कपकपं, रपपपं (णमुल्) रप कप हिंसायां,
To scrape, to rub.

रगडा = लग्, रग् ची निष्ठा -ः- लक्त, रक्त -ः- रक्तः = रगडा, रक्तिः =
रगडी रगडा म्हणजे रगदां, एक बलक, गोळा.

अगस्तिगौवण = त्वगस्थियुंफनी.

संस्कृत

यत्र द्वेषस्य त्याः दंष्ट्राः कपकपं ज्ञानस्य त्वं रक्तं कुर्वति ।

या स्थूलयुद्धीनां मूढानां त्वगस्थियुंफनी ।

(९१)

(१९०)

जे परिणामा नियाळे कोंभ । जे धैर्यमंडपाचे खांभ ।।

जे आनंदसमुद्रीं कुंभ । जुभळनि भरिले ॥

संस्कृत

ये परिणामस्य कुंडलाः निर्गताः । ये धैर्यमंडपस्य स्कंभाः ।

ये आनंदसमुद्रे अत्युद्वृत्त्य (अत्युद्वृत्त्य) भरिताः कुंभाः ।

अत्युद्वृत्त = जुमळ (अलोप)

अत्युद्वृत्त्य = जुमळ = जुमळ. युद् To Sink. अत्रि परिपूर्ण युद्धवून.

(१९१)

जेयां भक्तिची येतुली प्रीति । जे कैवल्यातें पन्हां सर म्हणति ।

जियांचिये लीळे माझि नीति । जियाली दीसे ॥

संस्कृत

येषां भक्तिस्था एतावतिका प्रीतिः,

ये कैवल्यं प्रति पर्यासर (इति) भणंति ।

येषां त्यस्या लीलीयाः मध्ये नीतिः जीवितवती दृश्यते ।

जीवितवती चरती निश्च

(१९२)

जे आघवां चि करणीं । लेइले संयतिचीं लेणीं ।

जेयांचें चित्त गवसणीं । व्यापका मज ॥

लेउनि = लात्वा (ला आदाने दाने वा)

Hindee लेकर = घेऊन.

लेइले = लाताः, लातवन्तः. ए ले = हें घे.

संस्कृत

ये अग्रिमैः चित् करणैः संयतीयानि रत्नानि लातवन्तः ।

येषां त्यत् चित्तं मह्यं व्यापकाय गवाक्षिणी ।

(१९३)

ऐसे जे महानुभाव । जे दैविये प्रकृतिचे दैवं ।

जे जाणोनिया सर्व । स्वरूप माझे ॥

(१०)

संस्कृत

एवं बलिहृतं देवेन । तत्र जयतु (इति) भणितं पांडवेन ।

यत्र वाचा विश्रंभते तां सद्गुफयां आविकर्णय ॥

जय, जयतु = जी,

जीव (बोद्) = जी.

(१८७)

तरि जेयांचिये चोखटे मानसी । मीं होउनि असे क्षेत्रसंन्यासी ।

जेयां निदलेयांतें उपासी । वैराग्य गा ॥

चोखटे = चोक्षे

संस्कृत

तन्दि येषां त्वस्मिन् चोक्षे मनसि

अहं क्षेत्रसंन्यासी भूत्वा अस्मि ।

यान् निद्रितान् प्रति वैराग्यं उपास्ते अंग !

(१८८)

जेयांचिया आस्थेचिया सद्भाव । आंतु धर्मु करी राणिवा

जेयांचिये मती ओलावा । विवेकाचा ॥

राणिवा = राजिमानं

संस्कृत

येषां त्वस्याः आस्थायाः त्वस्य सद्भावस्य

अंतः धर्मः राजिमानं करोति ।

येषां त्वस्यां मत्यां विचारस्य स अवलयः ।

अवलय = आश्रय, विद्वरणं.

(१८९)

जे ज्ञानगंगे न्हाले । जे पूर्णता जेउनि धाले ।

जे शांतीसि जाले । पालव नवे ॥

घाले = धाताः (धे वृत्तौ ?)

संस्कृत

ये ज्ञानगंगायां स्नाताः, ये पूर्णतां जेमिन्वा धाताः ।

ये शांत्यै नदाः पल्लवाः संजाताः ।

(११) .

(१९०)

जे परिणामा निघाले कोंभ । जे धैर्यमंडपाचे खांभ ।
जे आनंदसमुद्री कुंभ । चुभलनि भरिले ॥

संस्कृत

ये परिणामस्य कुंदलाः निर्गताः । ये धैर्यमंडपस्य स्कंभाः ।
ये आनंदसमुद्रे अत्युद्वुत् (अत्युद्वुत्) भरिताः कुंभाः ।

अत्युद्वुत् = चुमल् (अलोप) .

अत्युद्वुत् = चुमल् = चुमल्. बुद् To Sink. अति परिपूर्ण बुद्बुत् .

(१९१)

जेयां भक्तिची येतुली प्रीति । जे कैवल्याते पन्हां सर म्हणाति ।
जियांचिये लीले माझि नीति । जियाली दीसे ॥

संस्कृत

येपां भक्तिस्था एतावतिका प्रीतिः,
ये कैवल्यं प्रति पर्यासर (इति) भणति ।
येपां त्यस्या बीलीयाः मध्ये नीति : जीवितवती दृश्यते ।
जीवितवती फवती निश्र

(१९२)

जे आघवां चि करणीं । लेइले संयतिचीं लेणीं ।
जेयांचें चित्त गवसणीं । व्यापका मज ॥

लेउनि = लात्वा (ला आदाने दाने चा)

Hindee लेकर = घेऊन .

लेइले = लाताः, लातयन्तः . ए ले = हें घे .

संस्कृत

ये अग्रिमैः चित् करणैः संयतीयानि रत्नानि लातयन्तः ।
येपां त्यत् चित्तं मह्यं व्यापकाय गवाक्षिणी ।

(१९३)

ऐसे जे महानुभाव । जे दैविये प्रकृतिचे दैवं ।
जे जाणोनिया सर्व । स्वरूप माझें ॥

संस्कृत

एतादृशाः ये महानुभावाः, ये दैव्या प्रकृतेः त्यत् दैवं ।
ये सर्वं मदीयं स्वरूपं ज्ञात्वा-

(१९४)

मग बाढतेनि प्रेमे । माते भजताति जे महात्मे ।
परि दूजेपण मनोधर्मे । सीतले नाही ॥

संस्कृत

माङ् वर्धमानेन प्रेम्णा ये महात्मनः मां प्रति भजन्ते ।
परं द्विधात्वं मनोभावेन नहि स्पृष्टवन्तः ।

(१९५)

ऐसे मीं चि होउनि पांडवा । करीत माझी सेवा ।
परि नवलाओ तो सांघावा । असे आइके ॥

संस्कृत

एतादृशाः (अहं भूत्वा किंवा मद्भावं आपन्नाः) पांडव
मदीयां सेवां कुर्वन्तः संति । परं नवलालापः तु संख्यातव्यः
अस्ति आविकर्णय ।

तो = तु अव्यय

(१९६)

तरि कीर्तनाचेनि नटनाचे । नाशिले व्यवसाय प्रायश्चिताचे ।
जे नावं चि नाही पापाचे । ऐसे केळे ॥

संस्कृत

तच्छि कीर्तनस्य त्येन नरीनर्तनेन
प्रायश्चित्तस्य त्ये व्यवसायाः नाशिताः ।
यत् पापस्य त्यत् नाम चित् नास्ति एतादृशं कृतं ।

नटनाच्च = नरीनर्तः (यद्)

(१९७)

यमदमा अवकला आणिली । तीर्थे ठायावरौनि उठविली ।
यमलोकिकीं ठाकाविली । राहादि आघवी ॥

संस्कृत

यमदमाभ्यां अवकाला आनीता,
तीर्थानि स्थाप्नः परस्तात् ओष्ठितानि ।
यमलोकीया लहादिः अग्रिमा स्तकिता ।

१ परस्तात् = परौनि. परस् ची पंचमी परस्तात्

२ लहादि = रहादि. ओषी १३७

३ उठ प्रतिघाते. ओठति ओठयति.

(१९८)

यमु म्हणे काइ यमावें । दमु म्हणे कोणातें शोपावें ।
तीर्थें म्हणति काइ खावें । दोयु अपघा नाहिं ॥

संस्कृत

यमः भणति किं चंतव्यं ? दमः भणति कं नु प्रति शोष्टव्यं ?
तीर्थानि भणंति किं खादितव्यं ? दोयः औषधाय नास्ति ।

• औषधाला सुद्धा दोष नाही.

(१९९)

ऐसेनि माझेनि नामघोषें । नाहिं करित विश्वाचीं दुःखें ।
आघवें जग चि महासुखें । दुमदुभीत मरलें ॥

संस्कृत

ईदृशा मदीयेन नामघोषेण विश्वस्य तेषु दुःखेषु नहीक्रियमाणेषु
आग्रिमं जगत् चित् महासुखेन दुन्दुमायमानं भृतं ।

१ नहीक्रि = नाहीं करणें

२ दुन्दुमायते = दुन्दुमा शब्द करणें

(२००)

ते पाहाटेविण पाहाटवित । अमृतेविण जिववित ।
योगेविण दावित । कैवल्य डोलां ॥

संस्कृत

ते प्रभातेन विना प्रभापयन्तः, अमृतेन विना जीवयन्तः,
योगेन विना दृष्टिं कैवल्यं दापयन्तः (संति)

१ दा - दाने - दापय

२ भा भापय्

(२०१)

परि राया रंका पाडु धरं । नेणति सानेया थोरा कडसणी करं ।
एकरसें आनंदाचें आवारं । होंत जगा ॥

संस्कृत

परं ते राज्ञः रंकस्य (पक्ष) पातं घर्तुं सन्नस्य
स्थूरस्य कर्षणीं कर्तुं न जानंति ।
एकरसेन आनंदस्य आवारः जगते भवंति ।

१ पातः = पाडु; २ सन्न, सन्नस्य = क्षीण; ३ स्थूर आक्रमण
स्थूराभ्यां; घाजसनेय संहिता २५-२; ४ कर्षणी = करसणी = रुढसणी तुलना.
कर्म एक-पजन आहे.

(२०२)

कहिं येकाधेन वैकुंठा जावें । तेंतिहिं वैकुंठ चि केलें हे आघवें ।
ऐसें नामघोपगौरवें । धवलें विश्व ॥

संस्कृत

एक अपि एकाधेन वैकुंठाय यातव्यं; तत् एतत् तैः अग्रिमं वैकुंठं
चित् कृतं । ईदृशं विश्वं नामघोपगौरवेण धवलं ।

१ एक अपि = कहिं = कदा अपि.

(२०३)

तेजें सूर्यु तैसे उजल । परि तो अस्तवे हें कीडाल ।
चंद्र संपूर्ण एकाधी वेल । ते सदा पुरते ॥

संस्कृत

(यादृक्) सूर्यः तेजसा तादृक् ते उज्ज्वलाः;

परं सः अस्तायते इति किट्टालितः ।

चंद्रः संपूर्णः एकार्धायां वेलायां; ते सदा पूर्त्ताः ।

१ अस्तायते = अस्तवे; २ पुर १० = पूर्त्ता, निघा

(१५)

(२०४)

मेघु उदारु परि ओसरे । म्हणौनि उपमेसि नुपकरे ।
ते निःशंकपणे सपांखरे । पंचानन ॥

संस्कृत

मेघः उदारः परं अपसरते (इति) पत्वा उपमां न समुपकुंरते ।
निःशंकत्वेन ते सत्पक्षधराः पंचाननाः ।

१ सूर्य, चंद्र व मेघ हे पक्षास क्षय पावतात. सूर्य दिवशाचे जे दोन पक्ष रात्र व दिवसच, त्यापैकी एकांत क्षय पावतो. चंद्र कृष्ण पक्षांत क्षय पावतो. आणि मेघ सदा च ओसरणारा आहे. आणि त्याचे पंल इंद्र कापतो. तसा प्रकार सज्जनांचा नाही. हे सत्पक्ष धरणारे केवळ सदाशिव आहेत.

सत्पक्षधर = सप्पाखर = सपाखर.

पंचानन = शिव, सदाशिव.

(२०५)

तेयांचिये वाचेपुढां भोजे । नाम नाचे भाजे
जे जन्मशर्ती अलगिजे । एकोळ यावेया ॥

संस्कृत

यत् एकवेलं ज्ञातव्यं (इत्यर्थ) जन्मशर्तैः
अवलग्न्यते तत् मदीयं भोज्यं नाम तेषां
त्यंस्याः वाचः पुरतः नर्तते ।

१ या = वा = ज्ञा. २ भोज्यं भुंज्यास युक्त

(२०६)

पै वैकुंठीं मीं गा नसें । वेलु एकु ही भानुर्विधि हिं न दिसें ।
वर योगियांची हीं मानसें । सांझुनि जाये ॥

संस्कृत

त्वै वैकुंठे अहं अंग नास्मि, एकवेलं अपि भानुर्विधे अपि न
दृश्ये । उपरि योगिनां अपि त्वानि मानसानि स्यन्त्वा यामि ।

(२०७)

परि तेयांपासिं पांडवा । मीं हारतला गिवसावां ।

(९६)

जेय नामघोषु वरवा । करिति ते माज्ञा ॥

संस्कृत

परं, पांडव, तेषां पथे हारितः अहं गवेपितव्यः अस्मि ।
यत्र मदीयं वरीयांसं नामघोषं ते कुर्वति ।

गिवसावा = गवेपितव्यः

गिवसावां = गवेपितव्यः अस्मि; अनुनासिक उच्चम पुरुषाच्या
एक वचनाचें चिन्ह आहे.

(२०८)

कैसे माज्ञां गुर्णां भरले । देशकालातें विसरले ।
कीर्तनसुख जाले । आपणपां चि ॥

संस्कृत

कीदृशाः मदीयैः गुणैः भृताः ? देशकाले प्रति विस्मृतवन्तः ? ।
आत्मत्वे चित् कीर्तनसुखाः स्ताः ।

(२०९)

कृष्णविष्णुगोविंद । एयां नामाचे निखिल प्रबंध ।
माक्षि आत्मचर्चा विशद । उदंड गांति ॥

संस्कृत

कृष्ण-विष्णु-गोविंद एतेषां नाम्नां त्थे निखिलाः प्रबंधाः
मदीयां विशदां आत्मचर्चा उदंडं गायन्ति ।

एवंरूप प्रबंध याची चर्चा गातात.

(२१०)

हैं बहू असो इया परीं । कीर्तितमातें अवधारिं ।
एक विचरति चराचरीं । पांडुकुमरा ॥

संस्कृत

अस्तु एतत् बहु, अवधारय,
अनया परीत्या मां प्रति कीर्तयन्तः
एके चराचरे विचरन्ति पंडुकुमर । ।

परीतिः = पर्यायः

(२११)

मग आणिक ते अर्जुना । सावियां चि बहुवा जतना ।
पंचप्राणमना । पाढाड घेति ॥

संस्कृत

माङ्गु अन्यके ते अर्जुन ! समया चित् बहुना यतनेन
पंचप्राणमनोभ्यः पाठकान् गृह्णन्ति ।

१ अन्ये = अन्यके (अकच्छ)

२ समया = सवियां = सुवेर्ळा.

अव्यय.

स्वामि = Half,

सावियां = साम्येन अव्यय.

पंचप्राण व मन ह्यांच्याकरितां अर्धे अर्धे पाठकत्व (मार्गदर्शकत्व) वांटून देतात (स्वामि); पंचप्राणमन यांच्याकरितां योग्य काली मार्गदर्शक घेतात. पैकी दुसरा अर्ध सुष्टुतर दिसतो.

अर्वाचीन मराठी

मग आणिक (जे) ते अर्जुना, योग्य काली च मोठ्या यतनेन पंचप्राणमन यांच्या नियमनाकरितां शास्त्र सांगणारे पाठकत्व घेतात.

पाठकत्व म्हणजे कोणत्या हि विद्येतील, विशेषतः यज्ञविद्येतील द्विविधियेच सांगणारा मार्गदर्शक शास्त्री, पंडित.

पाठक = पाठ ३. पाठक्यं = पाठा ३ किंवा - क =
कित्येक पोढ्यांत पाठउ पाठ आहे. त्यापेक्षां अर्थात् पाठाक ३ म्हणुंदा.

(२१२)

वाहिरि यमनियमाची कांटी लाविली ।

आंतु वज्रासनाची पौलि पानासिली ।

वरि प्राणायमाची मांडिली । वांदांती यंत्रे ॥

(कद् भावरणे) काटिका = काटी, कांटी (कुंपन, इतं) इत् To ए

फटक = फड; कंटिका = कांटी.

पौलि = प्रतौली a high street enclosure.

पानासिली = प्रन्यस्ता (रचिली).

वांदांती = व्याघ्रंति, व्याघातयंति (यंत्रंनर नृप्राघिन्न) इ

संस्कृत

बहिः यमनिमयस्य स्या कटिका किंवा कंटिका लायिता ।
 अंतः वज्रासनस्य स्या प्रतोली प्रण्यस्ता ।
 उपरि प्राणायामस्य व्याघ्रंति (किंवा वांति) यंत्राणि मंडितानि ॥
 व्याघ्रंति = मारक; व वांति वहानारी.

(२१३)

तेथ उल्लाटशक्तिचेनि उजियेडें । मनपवनाचेनि सुरवाडें ।
 सतरावियेचेनि पानियेडें । बलियावीले ॥

संस्कृत

तत्र उल्लाटशक्तेः त्येन उद्यता (उद्योतेन), मनःपवनस्य त्यथा
 सुवृद्ध्या समदशायाः त्यत् पण्यपीठं बलयितं ॥

१ पण्यपीठं = पाणियड्डें = पाणियेडें (याजारपेंठ = पण्यवीधि)
 २ बलयितं = बळावलें = बलियाविलें. बळकट करणें, सुरक्षित करणें
 बलियसू नामधातु- बलीयति = बलीयणें; णिच् बलियाविणें.
 ३: दे मनपवन = मन आणि प्राण.

(२१४)

तेव्हां प्रत्याहारें ख्याति केली । विकारांचीं सपिलें बोहिळीं
 इंद्रियें वांधौनि आणिलीं । हृदया आंतु ॥

सपिलें = सपीत + ल (स्वार्थक) = सपील (ला-ली-लें)

सपीति म्हणजे सहपान, एकत्र पान करणें.

सपीत म्हणजे एकत्र पान करणारे, स्नेही, मित्र. सपिलें म्हणजे मित्राणि.

बोहिळि; बोहिली = बुन्धिताः; बुन्ध् हिंसायां (धातुरूपकोश)

संस्कृत

तदा वा प्रत्याहारेण ख्यातिः कृता-विकाराणां त्वानि
 सपीतानि बुन्धितानि ।

बध्वा इंद्रियाणि हृदयस्य अंतः आनीतानि ॥

१ विकारांचे सहयोनि इंद्रियें.

(२१५)

तवंधारणावारू दाटिले । महाभूतांचें येकिं आटिलें ।

(९९)

यग चतुरंग निवटिलें । संकल्पाचें ॥

दाटिले = दाताः

आटिलें = अटित किंवा अटितं.

अइ प्रतिपाते व अट्ट दिश्यां

परंतु अइ अट्टविणें हा धातु एणें युक्त.

संस्कृत

तावत् धारणावारवः दाताः, महाभूतान् प्रति एकैः अट्टितं
माह् संकल्पस्य त्यत् चतुरंगं निवटितं ।

नि + वट् वेष्टनं

घोटे दवट्टे, महाभूताना अट्टवलें व संकल्पाचें सैन्य वेष्टिलें.

(२१६)

तेयावरि जैत. रे. जैत । म्हणौनि ध्यानाचें. निसाण. वाजत ।

दीसे तन्मयतेचें झळकत । एकछत्र ॥

झळकत = ज्वलकायमानं (ज्वलका (स्त्री.) पासून नामधातु)

ज्वलका म्हणजे आगीचा घोंब, आगीची ज्योत.

संस्कृत

तस्य उपरि जितं रे जितं (इति) भणित्वा ध्यानस्य निःसाणः

अवाधत । तन्मयतायाः एकछत्रं ज्वलकायमानं अदृश्यत ॥

वाजत व दीसे हीं छत्र अवाधतने वाहेत.

(२१७)

पाठें समाधिश्चियेचेया अशेषा । आत्मानुभव-राज्यसुखा

पट्टाभिपेक्षु देखां । समरसें जाला ॥

संस्कृत

पृष्ठे समाधिश्चियः त्यस्मै अशेषाय आत्मनुभवरज्यसुखाय

समरसेन पट्टाभिपेक्षः स्तः, पश्यत ।

(२१८)

ऐसें हें. गहन । अर्जुना मासें भजन ।

आतां आइक सांधों आन । जें करिति येक ॥

संस्कृत

ईदृशं एतत् गहनं अर्जुन ! मदीयं भजनं
आतः आविकर्णय संख्यामः अन्यत् यत् एके कलयन्ति ।
कुर्वन्ति वा ।

कल् = कर. कलयन्ति गहनजे मनांत विचार करतात.

(२१९)

तरि दोन्हीं पालववेन्हीं । जैसा एकु तंतु अंबरीं ।
तैसा मी वांचूनि चराचरीं । जाणति नां ॥

संस्कृत

तन्नि द्वौ पल्लवौ पर्यन्तं यादृक् अंबरे एकः तंतुः
तादृक् मां वजित्वा (वर्जयित्वा, वचित्वा)
(विना) चराचरे नह (अन्यत्) जानन्ति ।

वज् न्त् गतो. किंवा वर्ज वर्जयित्वा = वांचून.

(२२०-२२१)

आदिब्रह्मा करानि । सेवटीं मशकु धरानि ।
माझि समस्त हें जाणौनि । स्वरूप माझे ॥
मग वाड धाकुटें न म्हणाति । साजीव निर्जीव नेणाति ।
देखिलिये वस्तू लुंठति । मी चि म्हणौनि ॥

संस्कृत

ब्रह्माणं आदौकृत्य, सीमन्ते मशकं धृत्वा
मध्ये समस्तं (अस्ति) इति मदीयं स्वरूपं ज्ञात्वा;
माड् वड् दह् न मनन्ति सजीवं निर्जीवं न जानन्ति
दृष्टं वस्तु प्रति लुंठन्ति मां मत्वा ।

१ वड् = वाड

दह् = दघर = धाकट

दह् म्हणजे अल्प व वड् म्हणजे मोठें, पीत. (अमर पहा)

दह् वें दुसरें रूप दन्न.

(१०१)

(२२२)

आपुल्ले उत्तमत्वं नाठवे । पुढैल योग्यायोग्य ही नेणवे ।
एकसरें व्यक्तिमात्रेचेनि नावें । नमूं चि आवडे ॥

संस्कृत

आत्मीयं उत्तमत्वं नास्त्यते, पुरःस्थं योग्यायोग्यं ई न ज्ञायते
एकावसरं व्यक्तिमात्रायाः त्येन नाम्ना नन्तुं चित् वाद्यत्यते ।

ई वैदिक मादपूरक (भा. इ. सं. मं. अहवाल १८३३ पृष्ठ १६८)

(२२३)

जैसैं ऊंचीं उदक पडिल्लें । तरि तळवडुवरि ये उगेल्लें ।
तैसैं नमिजे भूत देखिल्लें । ऐसा स्वमाओ तेयांचा ॥

संस्कृत

यादृक् उच्चैः उदकं पतितं तन्दि तलपट्टं प्रति एति उद्गतं
तादृक् दृष्टं भूतं नम्येत ईदृशः तेषां स्य स्वभावः ।

(२२४)

कां फललेया तरुची शाखा । साहाजें भूमीसि उतरली देखी ।
तैसैं जीवमात्रा अशेपा । खालतिले ॥

संस्कृत

किंवा फलितस्य तरोः शाखा सहसा भूमिं समुचृता (तीर्णा) पश्यत
तादृक् अशेषस्य जीवमात्रस्य खलस्थाः ।

१ तृ = तृत अशी निष्ठा होत असावी.

शाब् To be humble शाल्यते = खाल्यते To be humble.
बादोरकरप्रत खाल्यति = खाल्यति = खाल्यती.

(२२५)

अखंड अगर्वता होउनि असति । तेयांते विनयो हे चि संपत्ति ।
ते जयजपमंत्रें आर्पति । माझां ठांडें ॥

संस्कृत

अगर्वतया अखंडीभूत्वा ते संति;

तान्प्रति विनयः एषा चित् संपत्तिः ।

तां जयजयमंत्रेण मदीये स्थाग्नि अर्पयन्ति ।

१ अगर्वता तृतीया

२ अरंडहो = अरंडीभू हैं एक क्रियापद आहे. शहाण होऊन, श्रीमंत होऊन, तो आला, येथे शहाण होऊन इ. क्रियापद आहेत.

घरहोऊन = वरीभूय.

परी होऊन = वरीमूखा

(२२६)

नमितां मानाभिमान गलले । म्हणौनि अवचिते मीं चि जाले ।
ऐसे निरंतर मिसलले । उपासिति ॥

संस्कृत

नम्यमाने मानाभिमानौ गलितौ,

माद् अन्वक् आहोस्वित् अहं चित् स्ताः ।

ईदृशाः निरंतरं मिथिताः उपासते ।

(२२७)

अर्जुना हे गरुड भक्ति । सांघितळी तुज प्रति ।

आतां ज्ञानयज्ञे यजिति । ते भक्त आइकै ॥

संस्कृत

अर्जुन ! एषा गुर्वी भक्तिः त्वां प्रति संख्याता ।

आतः (ये) ज्ञानयज्ञेन यजन्ते तान् भक्तान् आविकर्णय ॥

(२२८)

परि भजन करिती हातवटी । वूं जाणतु आहासि किरीटी ।

जे मागां इया गोठी । केलिया आर्क्षी ॥

संस्कृत

परं भजनं कुर्वन्ती हस्तपटुतां त्वं जानन् असि किरीटिन् ।

यत् माग्रां इमाः गोष्ठयः अस्माभिः कृताः ॥

(२२९)

तव आधि जी अर्जुनु म्हणे । तें दैविकिया प्रसादाचें किं करणें ।

तर्हीं अमृताचिये आरोगणे । काइ पुरे म्हणवे ॥

संस्कृत

तावत् अर्जुनः अभणत् अस्ति ! आर्य !
 तत् दैविकस्य प्रसादस्य किल करणीयं ।
 तन्हि अमृतस्य त्यस्यै आरोगणतायै
 (किंवा आरोचनायै) किं पूर्त्तं (इति) भण्यते ? ।

१ आरोगण = अरोगणं-णा-णः तस्य भावः अरोगणता. अरोगणं म्हणजे रोगमोचक; आरोगण्यं म्हणजे रोगमोचकता; अरोगणं-णा-णः हा शब्द वेदांत फक्त येतो. तो ज्ञानेश्वराने योजिला आहे.

अर्थ—अमृतान्या रोगमोचक गुणाला पुरे म्हणून कधी म्हणवेत काय ? आरोगणा म्हणजे महणें अशा काही तरी अर्थ अलोकजील लोक करतात.

श्लोक ३८२ पाहा. आरोचना (agreeableness) गोष्टी,

आरोच = आरोग, च = ग.

(२३०)

एया बोला आंतु अनंतें । लागणेयां देखिलें तेयातें ।
 किं सुखावलेनि चित्तें । डोलतसे ॥

लागणेया = श्लाघमानं, श्लक्ष्णं.

संस्कृत

अस्य बलितस्य अंतः अनंतेन तं श्लाघमानं किंवा श्लक्ष्णं प्रति
 दृष्टं किंवा दिष्टं सुखायमानेन चित्तेन दोलायमानः अस्ति किल !

(२३१)

म्हणे भलें केलें पार्या । यन्हविं हा अनवसरु सर्वथा ।

परि बोलवीतसे आस्था । तूही आमते ॥

भलें = भद्रं (आर्द्रं=भोज्य. द्र = ह)

Monier Williams derives मह from भल Vedic Vocative meaning certainly. त्या भल अण्यथापासून मह, बह, होरे, ही अण्यथे मराठीत निघतात.

संस्कृत

भणति, भद्रं कृतं पार्य ! इतरथा अयं सर्वथा अनवसरः ।

परं तत्र आस्था, अस्मान् प्रतिबलहयन्ती अस्ति ॥

(१०४)

(२३२)

तवं अर्जुनु म्दणे हें काइ । चकोरें विण चांदणें च नाहिं ।
जग निवविजे हा तेयाचां ठांड । स्वमाओ वि कीं जी ॥

संस्कृत

तावत् अर्जुनः भणति किं इदं ? चकोरं विना चंदनं चित् नास्ति ।
जगत् निर्वाप्येत एषः स्वमावः चित् किल
तेषां त्यास्मिन् स्थाग्नि आर्य । ।

(२३३)

एरें चकोरें तियें आपुलिये चाडे । चांचू करिति चंद्राचिये कडे ।
तेवि आम्हीं विनउं तें थोडें । देओ कृपासिंधु ॥

चाडे = चत्तिः (चत्, चद् याचने)

एरें = इतराणि

संस्कृत

इतराणि चकोरकाणि त्यानि आत्मीयया
चत्त्या चंचूः चंद्रस्य त्यस्यै कट्यै कलयन्ति ।
तद्वत् वयं विनमाम तत् स्तोकटं, देवः कृपासिंधुः ।
कर = कल; एरें = These हें एक पक्ष दाखवितें.

(२३४)

जें मेघु आपुलिया प्रौढी । जगाची आर्त्ति कीं दवडी ।
वांचूनि चातकाची तान्ह केवडी । तो वर्षाओ पाहुनि ॥

दवडी = द्रापयति (द्रा), द्राययति (दु) गतौ

संस्कृत

यत् मेघाः आत्मीयया प्रौढ्या जगतः
त्यां आर्त्तिं किल द्रापयति, द्राययति (र = ड)
(वचित्वा), तं वर्षापातं प्रार्थयित्वा
चातकस्य स्या कियत्तिका तृष्णा ?

(१०५)

अर्वाचीन मराठी

तो वर्षापात प्रार्थनाच्या त्या नातकाची ती केवढी तान्ह ? मेघ आपल्या
हीनेच जगाची आर्ति दवळतो.

प्रौढि = परिपक्वता - परिपक्व होऊन.

धावूनि = शिवाय but on the other hand. ओवी ३११ पहा.

(२३५)

परि चूला हीं येकाचिये चाडे । जेवि गंगेतें चि टाकावें पडे ।

तेवि आर्च बहु कां थोडें । तन्हीं सांघावें देवा ॥

टाकावें = स्तंगितव्यं स्तंगू गतौ. चूल = चुलकः

संस्कृत

परं एकस्य त्यस्य चुलकस्य चत्यै

यद्रत् गंगां प्रति स्तंगितव्यं पद्यते ।

तद्रत् आर्त्यं बहु किंवा स्तोफटं (अस्तु)

तन्हि संख्यातव्यं देवाय ।

आर्तं (अर्द्धं दिवायां) भावः आर्त्यं—आर्तत्वं ॥

(२३६)

तेथ देवें म्हणितलें राहे । जो संतोपु आम्हा जाला आहे ।

तेयावारि स्तुति साहे । ऐसें उरलें नाहिं ॥

राहे = राख (राख मलमथें) = पुरे, बस.

संस्कृत

तत्र देवेन भणितं राख, यः संतोपः अस्मभ्यं ज्ञातः अस्ति ।

तं परि स्तुतिः सद्यते ईदृशं नहि वर्वति ॥

(२३७)

पैं परियसु तुं आहासिं निकियापरी ।

ते चिं वक्त्वा वन्हाडिक करीं ।

ऐसें पोपुनु तेयातें हरीं । आदारिलें योलो ॥

परियसु = परिश्रः (पेरुणारा).

निकिया = निक्रियस्य.

वन्हाडिक = वधित्वा (पाडयणें, पुष्ट करणें, साहाय्य.)

(१०६)

संस्कृत

त्वै, वै, परिश्रूः आभासि निष्क्रियस्य परीत्या, (तन्दि) तत्
(तस्मात्) चित् वक्तृत्वस्य वर्धितृतां कुरु ।
ईदृक् पुष्ट्वा तं प्रति हरिणा वक्तुं आदृतं । आधृतं ।

वक्तुं अध्रियत, असा प्रयोग छांदोग्य उपनिषदांत चेतो.

(२३८)

तरि ज्ञानयज्ञु तो एवरूपु । तेथ आदिसंकल्प हा यूपु ।
महाभूते तो मंडपु । भेदु तो पशु ॥

संस्कृत

तन्दि ज्ञानयज्ञः सः एवरूपः । तत्र आदिसंकल्पः एपः यूपः ।
महाभूतानि सः मंडपः । भेदः सः पशुः ।

(२३९)

मग पांचांचे जे विशेष गुण । अथवा इंद्रिये आणि प्राण ।
हे चि यज्ञोपचारभरण । अज्ञानघृत ॥

संस्कृत

माद् पंचानां त्पे ये विशेषगुणाः अथवा इंद्रियाणि अन्यद्
प्राणाः । एतत् चित् यज्ञोपचारभरणं । अज्ञानं घृतं ॥

(२४०)

तेथ मनबुद्धि एयां कुडां । आंतु ज्ञान हा अग्नि फुडा ।
साम्य ते सुहाडा । वेदी जाणै ॥

संस्कृत

तत्र मनोबुद्धी एतयोः कुट्टयोः

अंतः ज्ञानं एपः स्फुटः अग्निः ।

साम्यं सा सुधाटा वेदी, जानीहि ।

चांदोरकरप्रत कुंडा-कुंडयोः = कुंडा आंत

(२४१)

सविवेकमतिपाटव । ते चि विद्यागौरव ।

संयति चि सृक्सृव । जीउ यज्वा ॥

संस्कृत

यत्) सविवेकमतिपाटवं तत् चित् विद्यागौरवं ।

यतिः चित् सुकसुवा, जीवः यज्वा ।

सुज् = अर्धोत्त तूप ओतण्याची पळी (पळसाची व सादिराची) .

सुवा = अर्धोत्त तूप ओतण्याची दुहेरी पळी = जुद.

(२४२)

तो प्रतीतीचेनि पात्रे । विवेके महामंत्रे ।

ज्ञानाग्नि होत्रे । भेदु नाशी ॥

संस्कृत

सः प्रतीतेः त्येन पात्रेण विवेकेन महामंत्रेण

ज्ञानाग्निहोत्रेण भेदं नाशयति ।

(२४३)

तेथ अज्ञान सरौनि जाये । आणि यजिता यजन हे ठाये ।
आत्मसमरसे न्हाये । अवभृत् जेव्हां ॥

संस्कृत

तत्र अज्ञानं शीर्यात् (सर्यात्) अन्यच्च यजितृयजने एतौ
स्थामनौ किंवा एते स्थामनी शीर्यास्ताम् (सर्यास्ताम्)
यदा वा (जीवः) आत्मसमरसेन अवभृत् स्ताति ।

शीर्यात् = शृ (आशिलिट्) स्त्रिरौनि जाए.

सर्यात् = सृ - सरौनि जाए.

(२४४)

जेव्हां भूते विषय करणे । हे वेगलाले काही न म्हणे ।

आघवे एक चि ऐसे जाणे । आत्मबुद्धी ॥

संस्कृत

तदा वा भूतानि विषयाः करणानि

इति विकलं किं अपि न मनुते ।

आत्मबुद्ध्या अग्रिमं एकं चित् ईदृशं जानाति ।

विकल = वेगल.

(१०८)

(२४५)

जैसा चेइला तो अर्जुना । म्हणे स्वप्निची हे सेना ।
मी चि जाला होंतां ना । निद्रावशे ॥

संस्कृत

यादृक् (यः) चेतितः सः अर्जुन । मन्यते स्वप्नीया एषा सेना ।
अहं चित् जातः भूतः अस्मि नाम निद्रावशात् ।

(२४६)

आतां सेना ते सेना नोहे । हें मीं चि एकु आघवें ।
ऐसे एकत्वे मानवे । विश्व तेया ॥

संस्कृत

आतः (या) सेना सा सेना नोस्ति । इदं अग्रिमं अहं एकः चित् ।
ईदृशं एकत्वेन तस्मै विश्वं मान्यते ।

मानवे मानवे.

(२४७)

मग तो जीउ हे माप सरे । आब्रह्म परमात्मबोधें भरे ।
ऐसे भजति ज्ञानाध्वरें । एकत्वे एणें ॥

संस्कृत

माङ् सः जीवः इति भाषा शीर्यते,
स्त्रियते आब्रह्मपरमात्मबोधेन भ्रियते ।
ईदृक् एतेन एकत्वेन ज्ञानाध्वरेण भजन्ते ।

(२४८)

अथवा अनादि हें अनेक । जें असारिखें येकायेक ।
आणि नामरूपादिक । तें हीं विपम ॥

संस्कृत

अथवा अनादि एतत् अनेकं यत् असदृशं एकस्मात् एकं ।
अन्यच्च नामरूपादिकं तत् अपि विपमं ।

(१०९)

(२४९)

म्हणौनि विश्व भिन्न । परि न भेदे तेयाचें ज्ञान ।
जैसे अवयव तरि आनान । परि एकि चि दोहिंचे ॥

संस्कृत

माह नूनं विश्वं भिन्नं परं तस्य त्यत् ज्ञानं न भिद्यते ।
यादृक् अवयवाः तर्हि अन्येन्ये परं एकास्मिन् चित् देहेस्थाः ।

एकि दोहि = देहे.

चे = स्थाः

(२५०)

कांशाखा सानिया थोरा । परि आहाति एका चि तरुवरा ।
वहू रश्मि परि दिनकरा । एकाचे जेवि ॥

संस्कृत

किंवा सन्नाः स्थूराः शाखाः (संति), परं एकास्मिन् चित् तरुवरे
यद्वत् बहवः रश्मयः परं एकस्य दिनकरस्य त्ये ।

(२५१)

तोवि नाना विधा व्यक्ती । आनानें नावें आनानी वृत्ती ।
ऐसे जाणति भेदलां भूर्ती । अभेदा मातें ॥

संस्कृत

तद्वत् नानाविधाः व्यक्तयः अन्यानि अन्यानि
नामानि अन्यान्याः वृत्तयः ।

ईदृशं भेदितेषु भूतेषु अभेदं मां प्राति जानंति ।

(२५२)

एणें वेगलाळेपणें पांडवा । करिति ज्ञानयत्रु वरवा ।
जे न भेदति या जाणिवा । जाणति म्हणौनि ॥

संस्कृत

अनेन विकलत्वेन पांडव । वरीयांसं ज्ञानयज्ञं कुर्वते ।
यत् इमां ज्ञापनां जानंति माह् अन्वक् न भिद्यन्ते ।

(२५३)

ना तरि जेधवां जिये ठांडं । देखति जें कांहीं ।
तें मीं वांचूनि नाहीं । ऐसा चि बोधु ॥

संस्कृत

नह तन्हि यदा वा यस्मिन् स्थाने यत् किं अपि पश्यंति ।
तं मां वचित्वा नास्ति ईदृशः चित् बोधः ।

(२५४)

पाहे पां बुडडा जेरता जाये । तेउतें जल एक तेया आहे ।
मग वीरे अथवा राहे । तन्हीं जला चि माझि ॥

संस्कृत

पश्य वै बुद्बुदः यावतिथः जायते तावतिथं जलं एकं तस्मै अस्ति ।
माद् वीर्यते अथवा लयति तन्हि जलस्य चित् मध्ये ।

वि + इत् (वीरते १ वीरते २ वीरयति - वीर्यते १०)

(२५५)

कां पवने परमाणु उचलले । ते पृथ्वीचे हें नाहीं गेलें ।
आणि माघौते जन्हीं पडिले । तन्हीं पृथ्वी चि वरी ॥

संस्कृत

किंवा पवनेन परमाणवः उचालिताः । ते पृथ्वीयाः इति नहि गर्तं ।
अन्यच्च माग्रभूताः यन्हि पतिताः तन्हि पृथ्वीं चित् परि, उपरि ।

(२५६)

तैसें भले तेथ भलेतेणें भावें । भले तें हीं हो अथवा नोहावें ।
परि तें मीं चि आघवें । होउनि ठेलें ॥

भले = भल्यते (भल् परिभाषणे)

संस्कृत

तादृक् (यत्र) भल्यते तत्र, (येन) भल्यते तेन
भावेन (यत्) भल्यते तत् अपि भाव्यं

अथवा नो भाव्यं परं तत् अग्रिमं अहं चित् भूत्वा स्थितं ।

१ दोआवें + नोहावें = (हो + नो) हावें.

(१११)

(२५७)

आगा हे जेवढी माझी व्याप्ति । तेव्हाही चि तेयांची प्रतीती ।
ऐसे बहुधाकारों वर्त्तति । वह् चि होउनि ॥

संस्कृत

अंग ! इयं यावत्तिथी मदीया व्याप्तिः
तावत्तिथी चित् तेषां स्या प्रतीतिः ।
एतादृशाः बहुविधाकारैः वर्तते बहुभूय चित् ।

(२५८)

हैं भानुर्विं व आवडे तेया । सदमुख जैसे धनंजया ।
तैसे ते विश्वा येया । समोर सदा ॥

संस्कृत

यादृक् धनंजय ! इदं भानुर्विं येन वावृत्त्यते
तस्य संमुखं वर्तते ।
तादृक् ते अस्मै विश्वाय संमुखराः सदा ।

(२५९)

आगा तेयांचेया ज्ञाना । पाठिं नाहिं पै अर्जुना ।
वायु जैसा गगना । सर्वांगीं असे ॥

संस्कृत

अंग ! तेषां त्यस्मै ज्ञानाय पृष्ठं नास्ति वै अर्जुन !
यादृक् गगने वायुः सर्वांगेषु अस्ति ।

पृष्ठ = वरचा भाग, पुट आंतला, सालचा भाग.

(२६०)

तैसा मी जेतुला आववा । तें चि तूक तेयांचेया सद्भावा ।
तरि न करितां पांडवा । भजन जालें ॥

तूक = तूप [वैदिक, वस्त्राचे प्रांत भाग, सीमा]

संस्कृत

तादृक् अहं यावत्तिकः अग्रिमः
तत् चित् तूपं तेषां त्यस्मै सद्भावाय ।
तन्दि पांडव ! न क्रियमाणं भजनं जातं (भवति)

(११२)

१ हें च त्यांच्या सद्गानाची मर्यादा सीमा होते.

तू ह्य शब्द वैदिक आहे व ज्ञानेश्वरानें तो योजिला आहे.

(२६१)

यन्हवि तन्हीं सकल भीं चि आहे । तरि कोणें कें उपसिलां नोहें ।
एथ एके ज्ञाणणेनि विण किं ठायें । अप्राप्तां ॥

संस्कृत

एतन्हि तन्हि अपि सकलं अहं चित् अस्मि,
तन्हि केन नु कदा न उपासितः अस्मि ? ।

अत्र एकेन ज्ञानेन विना किल (मी ?) अप्राप्तः तिष्ठामि ।

एका ज्ञानावाचून मी अप्राप्त आहे.

ठायें = तिष्ठामि.

अप्राप्तां = अप्राप्तोहं
उपसिलां = उपासितोहं } प्रथम पुरुषामुळें आँ प्रत्यय

(२६२)

परि तें असो एणें उचितें । ज्ञानयज्ञें यजित सांते
जे उपासित मातें । ते सांधितले ॥

संस्कृत

परं तत् अस्तु, अनेन उचितेन ज्ञानयज्ञेन यजन्तः सन्तः ।
ये मां प्रति उपासीनाः ते संख्याताः ।

उपास् वर्तमानघातुषाधित उपासीन.

(२६३)

अखंडं सकल हें सकलीं मुखीं । साहाजें अर्पतसे मज एकीं ।
कीं नेणणेया साठीं मूर्खीं । न पविजे चि मातें ॥

संस्कृत

अखंडं सकलं एतत् सकलैः मुखैः सहसा

अर्प्यमाणं अस्ति मयि एकस्मिन् ।

अज्ञानस्य साहित्यां मूर्खैः मां प्रति न प्राप्यते किल ।

अज्ञाना साठीं = अज्ञानस्य साहित्यां [ओवी १४५ पहा]

(११३)

(२६४)

तो चि जाणिवेचा उदो जरि होये ।

तरि मुदलु वेदु तो मीं चि आहें ।

आणि तो विधानाते जिया विये । तो ऋतु ही मीं ॥

संस्कृत

सः चित् ज्ञापनायाः उदयः यद्भि भवति

तद्भि मुद्राभूतः वेदः सः अहं चित् अस्मि ।

अन्यच्च सः यं विधानं प्रति वेति सः ऋतुः अपि अहं ।

मुद्राभूतः = मुदलु.

(२६५)

मग तेया कर्मापासौनि वरवा । जो सांगोपांगु आघवा ।

यजु प्रकटे पांडवा । तो ही मीं गा ॥

संस्कृत

माहू तस्य कर्मणः पश्चात् यः वरीयान् सांगोपांगः अग्रिमः ।

यज्ञः प्रकटति पांडव ! सः अपि अहं अंग !

प्रकट नामधातुः प्रकटति To appear, To become manifest.
प्रकटयति To manifest, To Make appear.

(२६६)

स्वाहा मीं स्वधा । सोमादि ओपधी विविधा ।

आज्य मी समिधा । मंत्र मीं हवि ॥

संस्कृत

अहं स्वाहा, स्वधा, सोमादिविविधाः ओपधयः,

आज्यं अहं समिधः, मंत्रः अहं हविः ।

मंत्र तौल न शुन्या पोष्यात तु लिखितत.

(२६७)

होता मीं हवन कीजे । जेथ तो अग्निरूप माझे ।

आणि हुत वस्तु कां जे जे । ते ही मीं चि ॥

संस्कृत

होता अहं यत्र हवनं क्रियते सः अग्निः मदीयं रूपं ।
अन्यच्च हुतं वस्तु कं यत् यत् तत् अपि अहं चित् ।
वस्तु (संस्कृतांत नपुं.) = वस्तु (मराठींत स्त्री)

(२६८)

पैं जेयाचेनि अंगसंगें । इये प्रकृतीतव अष्टांगें ।
जन्म पाविजतसे जगें । तो पिता मीं गा ॥

संस्कृत

त्वं यस्य त्येन अंगसंगेन अस्याः प्रकृतेः तात् अष्टांगैः
जगता जन्म प्राप्यमानं अस्ति सः पिता अहं अंगं ।

तात् (पंचमीचा पूर्ववैदिक प्रत्यय फक्त अन्वयांत राहिलेला) = तव.
स्तात् = स्तव, अधस्तात्, पुरस्तात् यांताळ स च्या धर्तीवर स्तव.
मूर्तरूप तात् = तव

पूर्वी स्तु-स्तव (प्रारंभ करणें) यापासून स्तव- तव मीं व्युत्पादित असें.
परंतु तात् पासून तव व्युत्पादिणें अधिक युक्त दिसतें.

(२६९)

अर्धनारीनटेश्वरीं । जो पुरुष तो चि नारी ।
तेवि मीं चराचरीं । माता ही होयें ॥

संस्कृत

अर्धनारीनटेश्वरे यः पुरुषः सः चित् नारी ।
तद्वत् अहं चराचरे माता अपि भवामि ।

(२७०)

आणि जालें जग जेथ राहे । जेणें जीत वाढत आहे ।
तें मिं वांचूनि नोहें । आना निरुतें ॥

जीत = जीवन्तः (life, existence) ; जीवयः (life, existence)

संस्कृत

अन्यच्च, जातं जगत् यत्र लयति, येन जीवयः वर्धमानः अस्ति ।
तत् मां वचित्वा न भवति अन्यस्मै निर्गतं ।

माझ्या वाचून शक्याल होणार नाही.

(२७१)

इर्ये प्रकृतिपुरुषु दोन्हीं । उपनर्ली जेयाचां मर्नी ।
तो पितामहो त्रिभुवर्नी । विश्वाचा मीं ॥

संस्कृत

प्रकृतिपुरुषौ (इति) इमे द्वे यस्य त्वस्मिन् मनसि उत्पन्ने
सः अहं विश्वस्य त्रिभुवने पितामहः ।

(२७२)

आणि आघवेदा जाणजेयांचिया वाटा ।

जेया गावां यंति सुभटा ।

जे वेदांचा चौहटा । वेद्य म्हणिजे ॥

संस्कृत

अन्यच्च, अग्निमाणां ज्ञानानां त्याः

पथ्याः यं ग्रामं अयंति (इ गतौ) सुभट ।

यत् वेदानां त्वस्मिन् चतुष्पथे वेद्यं भण्यते ।

(२७३)

जेथ नाना मतां बुझावणी जाली ।

येकमेका शास्त्रांची अनोलखि फीटली ।

चूकलीं ज्ञाने जेथ मिलें आलीं । जें पवित्र म्हणिजे ॥

संस्कृत

यत्र नाना मतानां बोधापनी जाता,

एकैकानां शास्त्राणां स्या अनवलक्षणा स्फिटिता ।

शुल्कितानि ज्ञानानि यत्र मेलितुं आयातानि,

यत् पवित्रं भण्यते ।

बोधापन-नी (बुध् + आप् णिच्)

(२७४)

पैं ब्रह्मवीजाचा जाला अंकुरु । घोपध्वानि नादाकार ।

तेयाचे गा भवन जें ॐ कारु । तें हीं मीं चि गा ॥

(११६)

संस्कृत

त्वं ब्रह्मव्रीजस्य स्यः घोषध्वनौनादाकारः अंकुरः जातः
तस्य त्यत् अंग । यत् ॐ कारः भवनं तत् अपि अहं चित् अंग । ।

घोषध्वनीत नादाकार जो अंकुर जाला.

(२७५)

जेया ॐ काराचिये कुंसी । आखरें होंति अकारां ऐसीं ।
जियें उपजत वेदेंसीं । उठिलीं तीन्हीं ॥

संस्कृत

यस्य ॐ कारस्य त्यस्मिन् कुक्षौ अकारादृशानि अक्षराणि भवन्ति ।
यानि वेदेन समं उत्पद्यमानानि त्रीणि उत्थितानि ।

अकारांऐसीं = अकारादृशानि (भवादृशयत्)

पुरुषता = पुरुषादृशः (ओंवी २८४ पहा)

(२७६)

म्हणौनि ऋग्यजुसामु । हे तीन्हीं म्हणे मी रामु ।
एवं मीं चि कुळाक्रमु । शब्दब्रह्माचा ॥

संस्कृत

(इति) मत्वा ऋक् यजुः साम एते त्रयः अहं रामः मन्ये । ।
एवं अहं चित् शब्दब्रह्मणः स्यः कुलस्य क्रमः ।

(२७७)

हैं चराचर आधवें । जिये प्रकृती आंतु सांटवे ।
ते सिणली जेथ विसंवे । ते परम गति मीं ॥

सांटवे = सञ्चते (पद् अवयवे To be a portion of)

संस्कृत

इदं अग्रिमं चराचरं यस्याः प्रकृतेः अंतः सञ्चते ।
सा शीर्णा किंवा खिन्ना यत्र विश्रंभते सा परमा गतिः अहं ।

(२७८)

आणि जेयाचेनि प्रकृति जिये । जेणे अधिष्ठिली विश्व विये ।
जो एऊनि प्रकृति इये । गुणातें भोगी ॥

(११७)

संस्कृत

यदीयेन प्रकृतिः जीवति, येन अधिष्ठिता विश्वं वेति ।
यः अस्यां प्रकृतौ एत्य गुणान् प्रतिशुंक्ते ।

यदीयेन = ज्याच्यानें, घरचेन = घरच्यानें, परचेयाचेन = परच्याच्यानें
पुस्याचेन = पुस्याच्यानें, स्त्रीयेचेन = स्त्रीच्यानें.

(२७९)

तो विश्वश्रियेचा भर्ता । मीं चि गा पांडुसुता । ।
मीं गोसांविं समस्तां । त्रैलोक्याचा ॥

संस्कृत

सः विश्वश्रियाः स्यः भर्ता अहं चित् अंग पंडुसुत । ।
अहं समस्तस्य त्रैलोक्यस्य गोस्वामी ।

(२८०)

आकाशे सर्वत्र वसावे । वायू नांभरि उमेयां नसावे ।
पावके दाहावे । वर्षावे जले ॥

संस्कृत

आकाशेन सर्वत्र उपितव्यं, वायुना नवं परि उत्केन न अस्तव्यं ।
पावकेन दग्धव्यं, जलेन वर्षितव्यं ।

१ नांभरि = नवं परि For a short while. नवं म्हणजे नक्तेपण. क्षणभर.
२ वक्त = absent, thinking of something else निष्क्रिय. उन्मत्तस्

(२८१)

पर्वतीं वैसक न संडावी । समुद्रीं रेघ नोलंडावी । ।
पृथिव्या भूतं वाहावी । हे आज्ञा माझी ॥

संस्कृत

पर्वतैः वैशिका न स्यान्दितव्या, समुद्रैः रेखा न ओलण्डयितव्या ।
पृथिव्या भूतानि वाहयितव्यानि, एषा मदीया आज्ञा । ।

श्रीलक्ष्मी

(११८)

(२८२)

मियां वोळविला वेदु वोले । मियां चालविला सूर्यु चाले ।
मियां हालविला प्राणु हाले । जो जगा चालिता ॥

संस्कृत

मया वलिहतः वेदः वल्हति, मया चालितः सूर्यः चलति,
मया व्हालितः प्राणः वहति, यः जगतः चालयिता ।

(२८३)

मियां चि नियमिला सांता । कालु ग्रासु करितसे भूतां ।
इयें म्हणियागतें पांडुसुता । सकलें जेयार्ची ॥

संस्कृत

मया चित् नियमितः सन् कालः भूतानां ग्रासं कुर्वन् आस्ते ।
पंडुसुत । यस्य त्यानि इमानि सकलानि भणितिंगंतृणि ।

भणितिंगंतृ = म्हणियागत (म्हटल्यायरोबर जाणारी, काम करणारी, किंकर)

(२८४)

ऐसा जो समर्थु । तो मीं जगाचा नाथु ।
आणि गगन ऐसा साक्षिभूतु । तो ही मीं चि ॥

संस्कृत

ईदृशः यः समर्थः सः अहं जगतः स्यः नाथः ।
अन्यच्च गगनादृशः साक्षिभूतः सः अपि अहं चित् ।

गगनादृशः ओवी २७५ पहा.

(२८५)

इहीं नामरुपीं आघवां । जो भरला असे पांडवा ।
आणि नामरुपां हीं अ लावा । आपण चि जो ॥

संस्कृत

एभिः नामरूपैः अग्रिमः अहं यः भूतः अस्मि पांडव !
अन्यच्च नामरुपाभ्यां अवलयः

(अवलायः अवलापः) आत्मा चित् यः ।

(११२)

(ओवी १०० पहा अवलयः)

(२८६)

जैसे जलाचे कळोल । आणि कळोलीं आयि जल ।

ऐसेनि वसवीतु असे सकल । तो निवासु मीं ॥

संस्कृत

यादृक् जलस्य त्वे कळोलाः अन्यच्च कळोले जलं अस्ति ।

ईदृक् ईं यः सकलं वासयिता अस्मि सः निवासः अहं ।

ऐसें + इ ऐसेनि ओवी ४२ व ३३ पदा.

(२८७)

मीं एकु अनेकपर्णे । वेगलालेनि प्रकृतिगुणे ।

जीतु जगाचेनि प्राणे । वर्ततु असें ॥

संस्कृत

अहं एकः अनेकत्वेन विकलेन प्रकृतिगुणेन जगतः त्वेन गुणेन

जीवन् वर्तन् अस्मि ।

(२८८)

जैसा समुद्रु थिळर न म्हणतां । भले तेथ विवे सविता ।

तैसा ब्रह्मादि सर्वा हीं भूतां । सुहृदु तो मीं ॥

संस्कृत

यादृक् समुद्रः (अयं) थिळरं (इदं) (इति) अमन्यमानः भवत्ये

तत्र सविता विवति ।

तादृक् ब्रह्मादिसर्वेभ्यः अपि भूतेभ्यः सुहृद् सः अहं ।

(२८९)

मीं चि गा पांडवा । एया त्रिभुवनासि ॐ लावा ।

सृष्टिक्षयग्रमवा । मूल ते मीं ॥

संस्कृत

अहं चित् अंग पांडव ! अस्या त्रिभुवनस्य अवलयः ।

सृष्टिक्षयग्रभवस्य मूलं तत् अहं ।

(१२०)

(२९०)

बीज शाखातिं प्रसवे । भग ते खंखण वीजीं चि सामावे ।
तैसे संकल्पे होये आववे । पाठि संकर्पी मिले ॥

संस्कृत

बीजं शाखाः प्रति प्रसवाति, माङ् तत् वृक्षत्वं बीजे चित्
संमीयते (सं + मा कर्मणि To be contained)
तादृक् संकल्पेन समग्रं भवति, पृष्ठे संकल्पे मिलाति ।

(२९१)

ऐसा जगाचे बीज संकल्पु । अव्यक्तु वासनारूपु ।
तेयासि कल्पांतीं जेथ निक्षेपु । होये ते मीं ॥

संस्कृत

जगतः त्यत् बीजं संकल्पः अव्यक्तः वासनारूपः ।
तस्य कल्पान्ते यत्र ईदृशः संनिक्षेपः भवति तत् अहं ।

(२९२)

इये नामरूपे लोटती । वर्णव्यक्ती आटती ।
जातींचे भेद फीटती । जे आकाश नाहीं ॥

संस्कृत

इमे नामरूपे लोटतः वर्णव्यक्ती अट्टयेते ।
जातीनां त्ते भेदाः स्फिद्यन्ते यदा आकाशं नास्ति ।

चांदोरकरप्रत व इतर प्रती आकारः

लुट = लोटति-ते

(२९३)

ते सकलवासनासंस्कार । माघीते रचावेया आकार ।
जेथ राहूनि असाति अमर । ते निधान मीं ॥

संस्कृत

तदा सकलवासनासंस्काराः माग्रगताः आकारं रचयितव्याय
यत्र लीत्वा अमराः असंति तत् निधानं अहं ।

Note आकारः चयितव्यः इत्यस्मै
असंति = संति = अस्तौ

(२९४)

मीं सूर्याचेनि वेखें । तपें तें हें शोपे ।
पाठिं इंद्रु होउनि वर्षे । तें पुडुतीं भरे ॥

संस्कृत

अहं सूर्यस्य त्येन वेपेण तपामि तदा इदं शुष्यते ।
पृष्टे इंद्रः भूत्वा वर्षामि तदा पुरतः भ्रियते ॥

(२९५)

आगा मृत्युचां भार्गी जें जें । तें हिं पैं रूप माहें ।
आणि न मरतें तवं साहाजें । अविनाश मीं ॥

संस्कृत

श्रेण ! मृत्योः त्यस्मिन् भागे यत् यत् तत् अपि त्वै मदीयं रूपं ।
अन्यच्च, अभ्रियमाणं (यत् रूपं) तत् तावत् सहसा अविनाशः अहं ।

(२९६)

आतां बहु बोलैनि सांघावें । तें एक हेला घे पां आघवें ।
तरि संतासंत ही जाणावें । मीं चि हें गां ॥

संस्कृत

आतः बहु बलित्वा संख्यातव्यं, तत् एकया हेलया त्वै समग्रं गृहाण
तन्हि सत् असत् अपि अहं चित् इदं ज्ञातव्यं अंग । ॥

(२९७)

म्हणौनि अर्जुना मी नसें । ऐसा कोण्हीं ठाअ असे ।
परि प्राणिघांचें दैवं कसें । जें नेदखति मातें ॥

संस्कृत

माइ अन्वक्, अर्जुन अहं नास्मि ईदृशः कः नु अपि स्यामां अस्ति? ।
परं प्राणिनां त्यत् कीदृशं दैवं यत् मां प्रति न पश्यति ।

(१२२)

(२९८)

हैं आतुं बाहिरि मियां कौदलें । जग निखिल माझें चि ओतलें
किं कैसें कर्म तेयां आलें । जें मीं चि नाहिं ॥

संस्कृत

इदं अंतः बहिः मया कुंथितं, निखिलं जगत् मदीयं चित् उत
(उच् to weave)

कीदृशं किल तेषां कर्म यत् अहं चित् नास्मि (इति) ज्ञातं ।

येणें = To be known कर्मणि

ज्ञातं = आलें.

(२९९)

तरंग पाणियें विण सूकति । रश्मि वाती उणें नेदखति ।
तैसे मीं चि ते मीं न्हवति । विस्मयो देखें ॥

संस्कृत

तरंगाः पानीयेन विना शुष्यन्ते, रश्मयः वर्तिकाभिः ऊनाः न दृश्यन्ते
तादृक् मयि चित् ते अहं न संति (इति) विस्मयं पश्य ।

किरण वातीच्या अभावो जणूं काच दिवत नाहींत म्हणजे प्रकाशत नाहींत.

(३००)

परि अमृतीं कुहा पाहिजे । कां आपणेयांतें चि गिवसूं जाइजे
ऐसें आधि हें काइ कीजे । अप्राप्तां ॥

संस्कृत

परं अमृतैः कूपकः पार्थितव्यः,

किंवा आत्मानं प्रति गवेपयितुं यायते ।

एतादृक् अस्ति इदं (किं क्रियेत) अप्राप्तानां ? ।

किं क्रियेत, हें कंघराक्य.

(३०१)

ग्रासा येका अन्नासार्ठी । अंधु धांवतां पायें किरीटी ।

आडलला चिंतामणि लोटी । आंधलेपणें ॥

संस्कृत

अन्नस्य एकस्य ग्रासस्य साहित्यां किरीटिन् ।

अंधः पादयोः (पद्भ्यां) धावन्

आदलितं चिंतामणिं अंधत्वेन लोदति ।

(३०२)

तैसें ज्ञान जै सांडुनि जाए । तें ऐसी हे दशा आहे ।

म्हणौनि कीजे तें केलें नोहे । ज्ञानें विण ॥

संस्कृत

एवं यदा ज्ञानं स्यन्त्वा याति, तदा ईदृशी इयं दशा अस्ति ।
(तिति) मत्वा क्रियते तत् ज्ञानं विना कृतं न भवति ।

(३०३)

धिलेया गरुडाचे पांख आहाति । ते कोण्हा हिं उवेगा जांति ।
ते सत्कर्माचे उपखे ठांति । अज्ञानां तेवी ॥

संस्कृत

(यादृक्) अंधकस्य गरुडस्य पक्ष्मणी स्तः ।

ते किं नु हि उपयोगं यांति ? ।

तादृक् सत्कर्मणः त्पे उपक्षयाः ।

अज्ञानेभ्यः तद्वत् स्थांति ।

मराठी

जसे अंधळ्या गरुडाचे डोळ्याचे पांख असतात ।

ते कोणत्या उपयोगाला येतात ? ।

तसे सत्कर्माचे खर्च । अज्ञाना तितकेच उपयोगाला येतात ।

Note इतरांचे अर्थः—अंधळ्याला गरुडाचे पंख दिले इत्यादि

Nonsense and humbug !

(३०४)

देख पां किरीटी । आश्रमधर्माचिया राहाटी ।

विधिमागां कसवटी । जें आपण चि होंत ॥

(१२४)

संस्कृत

पश्य त्वै किरीटिन् ! आश्रमधर्मस्य त्यया लहाद्या
विधिमार्गस्य कपपट्टिका ये आत्मानः चित् भवन्तः (संति)

राहाटी ओळी १९७ पहा.

(३०५)

यजन करितां कवतिकें । तिहिं वेदांचा माथा तूके ।
क्रिया फलेंसीं उमी ठाके । पुढां जेयां ॥

संस्कृत

यजने क्रियमाणे, कौतुकेन त्रयाणां वेदानां स्यः मस्तकः तूष्यते
क्रिया फलेन समं ऊर्ध्वा स्थाति येषां पुरतः ।

तूप् सोपणें तूषति

स्थाति (वैदिक किंवा पूर्ववैदिक) ठाति, ठाके इ. इ. इ.

(३०६)

ऐसे दीक्षित जे सोमप । जे आपण चि यज्ञाचें रूप ।
तिहिं तेया पुण्याचेनि नावें पाप । जोडिलें देखें ॥

संस्कृत

एतादृशाः ये सोमपाः दीक्षिताः,
ये आत्मानः चित् यज्ञस्य त्यत रूपं ।
तैः तस्य पुण्यस्य त्येन नाम्ना पापं जुटितं, पश्य ।
जुट बंधने ।

(३०७)

जे श्रुतित्रयीतें जाणौनि । शतवेहीं यज्ञां करूनि ।
यजिलेया हीं मातें चुकडनि । स्वर्गुं वशांति ।

संस्कृत

ये श्रुतित्रयीं ज्ञात्वा, शतपर्यन्तं यज्ञान् कृत्वा,
इष्टं चित् मां प्रति शुल्कायित्वा स्वर्गं उशंति ।
यज्ञ-इष्टं; वश इच्छायां २ वरिम उशंति ।

(१२५)

(३०८)

जैसँ कल्पतरु तलवटीं । वैसोनि झोलिये पाडी गांठी ।
मग निर्दे ॐ निगे किरिटी । दैन्य करुं ॥

संस्कृत

यादृक् कल्पतरोः तलपट्टे उपविश्य झौलिकार्यै ग्रंथिं पादयति ।
माह निर्देवः निर्माति दैन्यं कर्तुं किरीटिन् ! ।

(३०९)

तैसँ शतक्रतू यजिले माते । किं इच्छिताति स्वर्गादिसुखाते ।
आतां हे पुण्य किं निरुते । पाप नोहे ॥

संस्कृत

तादृक् शतक्रतुभिः मां प्रति इष्टं, स्वर्गादिसुखं प्रति इच्छन्ति किल ।
आतः एतत् पुण्यं निर्ऋतं पापं न भवति किल ? ।

(३१०)

म्हणौनि मज वीण पाविजे स्वर्गु । तो अज्ञानाचा गा पुण्यमार्गु ।
ज्ञानिये तेयाते उपसर्गु । हाणि क्षणति ॥

संस्कृत

(इति) मत्वा मां विना स्वर्गः प्राप्येत सः

अज्ञानानां स्पः अंग पुण्यमार्गः ।

ज्ञानिनः तं प्रति उपसर्गं हानिं मन्यन्ते ।

(३११)

एन्हां तन्हीं नरकिचे दुःख । पाहूनि स्वर्गा नावं किं सुख ।
वांचूनि नित्यानंद निर्दोष । ते स्वरूप माझे ॥

संस्कृत

एतन्नि तन्नि नारकीयं दुःखं दृष्ट्वा स्वर्गस्य नाम किल सुखं ।

(एतद्द्वयं) वचित्वा, नित्यानंदं निर्दोषं तत् मदीयं रूपं ।

वांचूनि, ओवी २३४ पहा !

(१२६)

(३१२)

मज्जं येंतां पैं सुभटा । हा द्विविधु गा अन्हांटा ।
स्वर्ग नरक इया वाटा । चोरांचिया ॥

संस्कृत

मयि ईयमाने त्वै सुभट एषः द्विविधः अंग अपथाः ।
स्वर्गः नरकः इमे चोराणां त्वे पथ्ये ।

मज्ज (सप्तमी) मां प्राप्यमान् दोष्यासु. सति सप्तमी

(३१३)

स्वर्गा पुण्यात्मके येइजे । पापे चि पापात्मके नरका जाइजे ।
मग माते चि जेणे पाविजे । ते शुद्ध पुण्य ॥

संस्कृत

पुण्यात्मकेन (पथा) स्वर्गाय ईयेत, पापेन चित्
पापात्मकेन पथा नरकाय यायेत ।
माद् मां प्रति चित् येन प्राप्येत तत् शुद्धं पुण्यं ।

(३१४)

आणि मज्ज चि माझि असतां । जेणे मां दूरि होये पांडसुता ।
ते पुण्य ऐसे म्हणतां । जीभ न झडे ॥

संस्कृत

अन्यत् मम चित् मध्ये अस्यमाने (भूयमाने)

येन अहं दूरीभवामि पंडसुत ! ।

तत् पुण्यं ईदृशे मण्यमाने जिह्वा न झटति ? ।

अस् (माये) अस्यमाने (पूर्ववैदिक किंवा प्रातिक्र)

झटति (झट्ट To be confused)

(३१५)

परि हें असो आतां प्रस्तुत । आइकें यया परि ते दीक्षित ।
यजूनि माते याचित । स्वर्गभोग ॥

संस्कृत

परं इदं अस्तु आतः प्रस्तुतं आविकर्णय यया परीत्या
ते दीक्षिताः मां प्रति इष्टा स्वर्गभोगं याञ्जन्ते ॥

(३१६)

मग भी न पविजे ऐसें । जें पापरूप पुण्य असे ।
तेणें लाधलेनि सौरसें । स्वर्गा येती ॥

संस्कृत

माद् (येन) अहं न प्राप्येय ईदृशं यत् पापरूपं पुण्यं अस्ति ।
तेन लब्धेन स्वारस्येन स्वर्गं यंति ।

स्वरस = One's wish स्वेच्छा.

(३१७)

जेथ अमरत्व हें चि सीहांसन । ऐरावता सारिखें वाहान ।
राजधानीभवन । अमरावती ॥

संस्कृत

यत्र अमरत्वं इति चित् सिंहासनं, ऐरावतस्य सदृशं वाहनं ।
राजधानीभवनं अमरावती. ।

(३१८)

जेथ महासिद्धिचीं भांडारें । अमृतार्चीं कोठारें ।
जिये गावीं क्षीरारें । कामधेनुचीं ॥

(मराठी नष्ट.) क्षीरारें = क्षीरवाराः किंवा क्षीरवाराः [पु. संस्कृत]

क्षीरिन् = दुग्ध्याचें जनावर; वार = कळप.

संस्कृत

यत्र महासिद्धेः त्यानि भांडागाराणि,

अमृतस्य त्यानि कोष्ठागाराणि,

यस्मिन् ग्रामे कामधेनूनां क्षीरवाराणि (क्षीरवाराः)

(३१९)

जेथ उल्लिगे देवां पाइकां । सैध चिंतामणिवेया भूमिका ।
वितोद्वनवाटिका । सुरतखंचिया ॥

(१२९)

(३२२)

पैं बृहस्पति मुख्य आपण । स्वस्तिश्रियेचे ब्राह्मण ।
भाटियेचे सुरगण । विकर जेथे ॥

भाटिये = भाटे: (भाटि: = भाडें)

विकर = विकर्मिका: (सदरफट्टर काम करणारे)

विकर्मस्य doing Various business.

संस्कृत

तै यत्र बृहस्पतिमुख्याः आत्मानः स्वस्तिश्रियः त्से ब्राह्मणाः ।
सुरगणाः भाटेः त्से विकर्मिकाः ।

(३२३)

लोकपाल रागेचे । राउत जिये पदिचे ।

उच्चैश्रवा खांचे । मागिलीकडे ॥

राग = रक्षा (Watch, Guard); रागेचे = रक्षीयाः

पांचे = सचते (सच् to serve, to attend on)

संस्कृत

यस्मिन् पदे त्से लोकपालाः रक्षीयाः राजपुत्राः

उच्चैःश्रवाः माग्रीयायां कट्यां सचते ।

ज्या पदों (स्थानों) चे लोकपाल (हे) रक्षवालीचे राजत आदेंत.

(भाणि) जेथें उच्चैश्रवा मागल्या राजपुत्र घजतो (attends).

(३२४)

हैं बहु असो जे ऐसे । भोग ब्रह्मसुखा सरिसे ।

ते भोगीत जवं असे । पुण्यलेशु ॥

संस्कृत

एतत् बहु अस्तु; ये ईदृशाः ब्रह्मसुखस्य सदृशाः भोगाः

तान् भुञ्जन्तः (संति) यावत् पुण्यलेशः अस्ति ।

(३२५)

मग तेया पुण्याची पाहूती सरें ।

सर्वें चि इंद्रपणाची ऊठि उतरें ।

आणि येणें लागति माघारें । मर्त्य लोका ॥

(१२८)

उलिंग - उलिंग = अवलिगाः, अवलिगाः

लिंग् - लिंग् चिकटणं. अवलिग - ओलिंग - उलिंग.

उलिंग म्हणजे सेवा.

सैघ - सैघ = शीघ्र (पुष्कळ)

संस्कृत

यत्र देवानां पादातिकानां अवलिगाः,

चिंतामणीनां त्याः शीघ्राः भूमिकाः

सुरतरूपां विनोदवनवाटिकाः ।

जेथे देवपाइकांची सेवा आहे, चिंतामणीच्या भूमिका पुष्कळ आहेत.

(३२०)

गंधर्व-गान-गाणी । जेथ रंभे ऐसिया नाचणी ।

उर्वशी मुख्य विलासिनी । आंतौरिया ॥

संस्कृत

यत्र गंधर्वाः गानगानिनः, रंभादृशाः नर्तन्यः

ऊर्वशीमुख्याः विलासिन्यः अंतःपुरिकाः ।

गानगानिनः = गाणे गाणारे.

नर्तनः - नाचणारा. नर्तनी - नाचणारी.

अंतःपुरिका - अंतःपुरांतोळ खी. अंतौरिया.

(३२१)

मदनु ओलगे सेजारें । जेथ चंद्रु सिंपे सावरें ।

पवना ऐसे म्हणियारे । धावणे जेथ ॥

ओलगे = अवलगतिः

सिंपे = सिन्वति (सिन्व् सेचने);

सावरें = शंवरं, संवरं (जळनामानि निघंटु)

धावणे = धाविनः (पळणारे जासूद)

संस्कृत

मदनः शय्यागृहं अवलगति, यत्र चंद्रः शंवरं सिन्वति,

पवनादृशाः भणितिकृतः धाविनः यत्र ॥

मदनाने तप्त शाळेत्यांच्या अंगावर चंद्र शीतल तुषार टाकतो, अशा अर्थे.

(१२९)

(३२२)

पुं बृहस्पति मुख्य आपण । स्वस्तिश्रियेचे ब्राह्मण ।
भाटियेचे सुरगण । विकर जेथे ॥

भाटिये = भाटे: (भाटि: = भाटं)

विकर = विकर्मिका: (सदरफदर काम करणारे)

विकर्मस्य doing Various business.

संस्कृत

तुं यत्र बृहस्पतिमुख्याः आत्मानः स्वस्तिश्रियः ते ब्राह्मणाः ।
सुरगणाः भाटेः ते विकर्मिकाः ।

(३२३)

लोकपाल रागेचे । राउत जिये पदिचे ।

उचैश्रवा खांचे । मागिलीकडे ॥

राग = रक्षा (Watch, Guard); रागेचे = रक्षीयाः

पांचे = सचते (सच् to serve, to attend on)

संस्कृत

यस्मिन् पदे ते लोकपालाः रक्षीयाः राजपुत्राः

उचैःश्रवाः माग्रीयायां कट्यां सचते ।

ज्या पदो (स्थानो) चे लोकपाल (हे) रक्षवालीचे राऊत आदित.

(क्षाणि) जेथे उचैश्रवा मागल्या बाजूव सगतो (attends).

(३२४)

हें बहु असो जे ऐसे । भोग ब्रह्मसुखा सरिसे ।

ते भोगीत जव असो । पुण्यलेशु ॥

संस्कृत

एतत् बहु अस्तु; ये ईदृशाः ब्रह्मसुखस्य सदृशाः भोगाः

तान् भुञ्जन्तः (संति) यावत् पुण्यलेशः अस्ति ।

(३२५)

भग तेया पुण्याची पाहूती सरें ।

सर्वे चि इंद्रपणाची ऊठि उतरे ।

आणि येथी लागति माघारें । मर्त्य लोका ॥

संस्कृत

माङ् तेषां पुण्यस्य स्या प्रभूतिः (पुंजी) शीर्यते ।

समं च इंद्रत्वस्य स्या उत्थितिः उत्तरति ।

अन्यत् (ते) माग्रगाः मर्त्यलोकं यंतुं लाखंति (श्लाघंते)

प्रभूति—

पाहृति = पुंजी = पाउटी;

ऊठी = उत्थिति;

मागं = माग्ने—माघारे

(३२६)

जैसा भाडिचा कवडा वेचे । मग दार ही चेंपूं नैये तेयाचें ।

ऐसें लाजिरवाणे दीक्षिताचें । काइ सांघों ॥

वेचे = विच्यते (To be deprived)

भाडिचा = भाटीयः ; भाट-भाटि म्हणजे भाडें.

भाटिन् म्हणजे भाड्यावर उपजीविका करणारा; घाणें=पण्यं (a trade)

संस्कृत

यादृक् भाटीयः कपर्दकः विच्यते, माङ् तस्य तत् द्वारं अपि
चापयितुं न शायते ।

इदं दीक्षितस्य लज्जिरं पण्यं, किं संख्यानि ।

टीका

१ किं संख्यानि हें बसभावय.

जसे भाड्यावर उपजीविका करणाऱ्याला यावयाचा पैसा संपला म्हणजे त्याच्या दाराला हि हात लावण्याची सोय नसते, तसें दीक्षिताचा धंदा वाढे. त्या जवळील पुण्य संपले म्हणजे स्वर्गातील जे भाड्यावर उपजीविका करणारे इंद्रादि भाहेत, त्यांच्या दाराला हि दीक्षिताला हात लावतां येत नाहीं.

(३२७)

एवं तिथेया माते चूकले । जिहिं पुण्ये स्वर्ग कामिले ।

तेयां अमरण तें वाञ्छे जालें । आतां मृत्युलोक ॥

एवंतिथेया = एवंस्थिताय.

तिथेया = तीर्थकाय [तीर्थक holy]

संस्कृत

एवं तीर्थकं मां प्रति (ये) शुद्धिकताः, यैः पुण्येन स्वर्गाः कामिताः ।

तेषां अमरत्वं तत् व्ययं जातं, अथो मृत्युलोकः ।

(३२३)

(३२८)

आगा स्वप्नीं निधान फावे । परि ते चेइलेयां राहांत पावें ।
तैसें स्वर्गसुख जाणारवें । वेदज्ञाचें ॥

फावे = स्फाव्यते (स्फाय् वृद्धौ) कर्मणि, मराठी अकर्मक.

राहांत = रन्धिः (नाश) रांध = राहांत

संस्कृत

अंग स्वप्ने निधानं स्फाव्यते, परं तत् चेतिते रन्धि प्राप्नोति ।

तादृक् वेदज्ञस्य त्यत् स्वर्गसुखं ज्ञातव्यं ।

(३२९)

अर्जुना वेदु जन्हीं जाला । तन्हीं मीं नेणतां वायां गेला ।

कणु सांडौनि उपणिला । कोंडा जैसा ॥

उपणिला = उत्पणितः (विक्राययास काठिल्ला. पण् to barter, to sell)

संस्कृत

अर्जुन । वेदः यन्धि जातः, तन्धि मयि अज्ञाते व्ययं गतः ।

कणान् स्यंत्वा कूटिः उत्पणिता यादृक् ।

कण सोदून कोंडा जसा विक्राययास काढासा तसे.

(३३०)

म्हणौनि मज एकें विण । हें त्रयीधर्म अकारण ।

मातें जाणौनि काहीं चि नेण । तूं सुखिया होसी ॥

त्रयीधर्म = ऋक्, यजुः व साम यांनीं सांगितट्टेला धर्म.

अर्धन, हवन व मान ह्या तीन प्रकारचा धर्म.

संस्कृत

(इति) मत्वा, मया एकेन विना एते त्रयीधर्माः अकारणाः ।

मां प्रति ज्ञात्वा किमपि चित् न जानीहि, त्वं मुञ्च्यी भवसि ।

हें वर धनुनासिक वैकल्पिक, पुद्गल.

(३३१)

पैं सर्वभारविंसि अहितें । जे ७ पळे माझिये चिन्हें ।

जैसा गर्भगोळु उद्यमातें । शोभा हीं नेणे ॥

(१३२)

उखिते = वशितेन;

ओपले = अर्पितवन्तः

संस्कृत

त्वै सर्वमावैः समं वशितेन मत्स्थेन चित्तेन (आत्मानं) ये अर्पितवन्तः
यादृक् गर्भगोलकः कं नु अपि उद्योगं प्रति जानाति ।

सर्वमावां सद्वशीकृतमाद्या ठाई अघणःया चित्ताघह ज्यानीं आपणांस अर्पिले.

(३३२)

तैसें मीं वांचूनि कांहीं । आणिक गोमटे चि नाही ।

मज चि नावें पाई । जीणें ठेविले ॥

गोमटे = गोमत् (भाववाचक) गोमर्थ्यं; गोमत् म्हणजे (वैदिक
फाली) श्रीमंत, अतएव उत्तम श्रेष्ठ.

संस्कृत

तादृक् मां वचित्वां किं अपि अन्यत् गोमत् चित् नास्ति ।
मम चित् नास्ति, पश्य, किंवा त्वै, जीवनं स्थापितं ।

(३३३)

ऐसे अनन्यगतिके चित्ते । चिंतीत साते माते ।

जे उपासीति तेयाते । मीं चि सेवि ॥

संस्कृत

इदृक्, अनन्यगतिकेन चित्तेन मां प्रति चिन्तयन्तः सन्तः
ये उपासते तान् प्रति अहं चित् सेवे (आत्मनेपद)

(३३४)

ते एकवट्टानि जिये क्षणी । अनुसरले गा माझिया वाहाणी ।
तेव्हां चि तेयां चितवणी । फीटली आपुली ॥

वाहाणी = (चन्दि, सप्तमी) वन्है; चन्दि म्हणजे वाहन.

एकवट्टानि = एकवतित्वा (एकवत् पासून नामधातु)

संस्कृत

ते एकवर्तित्वा यस्मिन् क्षणे मम चन्दि अंग अनुसृताः
तदा चित् तेषां आत्मीया चित्तापना स्फिटिता ।

(१३३)

(३३५)

मग तिहिं जें जें करावें । तें मज चि पडिलें आघवें ।
जैसें अजातपक्षाचेनि जीवें । पक्षिणी जिये ॥

संस्कृत

माह् तैः यत् यत् कर्तव्यं तत् मयि चित् पद्यते अग्रिमं ।
यादृक् अजातपक्षस्य त्येन जीवेन पक्षिणी जीवति ।

(३३६)

कां आपुली तान्हभूक नेणे । तेयां नीकें तें तीयेसी चि करणें ।
तैसें अनुसरले मज प्राणें । तेयांचें मीं काइसेनि न लजें ॥

संस्कृत

किंवा आत्मीये तृष्णयुभुक्षे न जानाति,
तेभ्यः लीकं तत् तस्यै चित् संकरणीयं,
तादृक् प्राणेन मां अनुसृताः तदीयेन किदृशेन अहं न लजामि ।

लीकं = हिताचें, खरें भोंवी ९६ पदा.

(३३७)

तेयां माझेया सायुज्याची चाड । तरि तें चि पुरविं कोड ।
कां सेवा म्हणति आड । प्रेम सुएं ॥

आड = अंतः

संस्कृत

तेभ्यः मदीयस्य सायुज्यस्य स्या चत्तिः,
तन्दि तत् चित् कौतुकं पूरयामि ।
किंवा (यन्दि) सेवां मन्यन्ते (तन्दि) अंतः प्रेम सुनोमि ।

चत्तिः चत् याच्यायां = चाड.

(३३८)

ऐसा मनीं धरिति जो भाओ । तो पुढपुढां लागें तेयां दे ॐ
आणि दिधलेयाचा निर्वाहो । तो ही मीं चि करीं ॥

(१३४)

संस्कृत

ईदृशः यं भावं मनसि धारयन्ति सः पुरः पुरतः तेभ्यः दातुं लग्यते ।
अन्यत् दत्तस्य निर्वाहं तं अपि अहं चित् करोमि ।

टीका करा तो देखो लगे तेया. देवावा लगे असे हवें.

(३३९)

हा योगक्षेम आघवा । तेयांचा मज चि गा पांडवा ।
जेयांचेयां सर्वभावां आश्रयो मीं ॥

संस्कृत

एषः योगक्षेमः अग्रिमः तेषां स्यः मम (वर्तते) चित् अंग पांडव !
येषां तेभ्यः सर्वभावेभ्यः आश्रयः अहं ।

(३४०)

आतां आणीक संप्रदायें । परि मातें नेणती समवाए ।
जे अग्रये इंद्राय अर्यमणे सोमाय । म्हणौनि भजति ॥

संस्कृत

आतः अन्यकेन संप्रदायेन, परं मां प्रति न जानन्ति समवायेन,
ये अग्रये, इंद्राय, अर्यमणे, सोमाय भणित्वा भजन्ते ।

येथें ज्ञानेश्वरानें अग्रये इ. इ. चार शब्दांची संस्कृत रूपें योजिलीं आहेत.
अग्रये इत्यादि शब्द म्हणून उच्चारून.

(३४१)

हें हिं किर मातें चि होये । कां जें हें आघवें मीं चि आहे ।
परि जे भजती उजिरी नोहे । विखम पडे ॥

संस्कृत

तत् अपि किल मां प्रति भवति, किंच एतत् अग्रिमं अहं चित् अस्मि
परं सा भक्तिः ऋजुतरा न भवति, विपमा पद्यसे ।

किंच = कांज = कांजें

(३४२)

पाहे पां शाखापल्लव वृक्षाचे । हे न्हवति येका चि धीजाचे ।
परि पाणी घेणें गुलांचें । तें गुलीं चि घापे ॥

संस्कृत

पश्य त्वै शाखापल्लवाः वृक्षस्य त्वे एते

एकस्य चित् वीजस्य न भवन्ति किं ? ।

परं मूलानां त्वत् पानीयग्रहणं तत् मूलैः चित् ग्राह्यते ।

गृह्यते = घेपे, प्राग्यते = घापे

घेपे (खाया कर्मणि); घापे (शिच् कर्मणि)

(३४३)

कां दाही इंद्रिये आयि । इये जन्हीं एकी चि देहिचिं होंति ।

आणि इहीं सेवले बिखय जांति । एका चि ठाया ॥

संस्कृत

किंवा दश अपि इंद्रियाणि असन्ति

एतानि यच्चि एकस्य चित् देहस्थानि भवंति ।

अन्यत् एभिः सेविता विषयाः एकस्मिन् चित् स्थाने यांति ।

(३४४)

तन्हीं कखनि रसोये वरवी । कार्नि केवि भरावी ।

फुले आयुनु बांधावी । डोलां केवि ॥

संस्कृत

तच्चि वरीयसीं रससूदनां कृत्वा कर्णे कद्वत् भर्तव्या ? ।

फुल्लानि आनीय दृष्यां कद्वत् बद्धव्यानि ?

(३४५)

तेथ रसु तो मुखे चि सेवावा । परिमलु तो घ्राणे चि घेयावा ।

तैसा मीं तो यजावां । मीं चि म्हणौनि ॥

संस्कृत

तत्र रसः तावत् मुखेन चित् सेवितव्यः,

परिमलः तावत् घ्राणेन चित् गृहीतव्यः

तादृक् अहं तावत् यष्टव्यः अहं चित् मत्वा

घेपे वई हा शब्द मत्वा चै कर्म समजावयाचा आहे.

(१३६)

(३४६)

थेर मातें नेणौनि भजन । तें वायां चि गा आनीआन ।
म्हणौनि कर्माचे ढोले ज्ञान । तें निर्दोष होआर्ये ॥

संस्कृत

मां प्रति अज्ञात्वा (यत्) इतरत् भजनं
तत् व्ययं चित् अंग । अन्यस्मिन् अन्यत् ।
(इति) मत्वा, कर्मणः स्या दृष्टिः
ज्ञानं तत् निर्दोषं भाव्यं ।

(३४७)

एच्हविं पाहे पां पांडुसुता । एयां यज्ञोपचारां समस्तां ।
मीं वांचूनि भोक्ता । कवणु आहे ॥

संस्कृत

इतरथा, पश्य त्वै पांडुसुत ! एयां समस्तानां यज्ञोपचाराणां
मीं वंचित्वा, वचित्वा, वर्जयित्वा, भोक्ता कः अन्यः अस्ति ?

कः अन्यः = कवणु; कः तु = कोणु, कवणु

(३४८)

मी सकल यज्ञाची आदि । आणि यजना या मीं चि अवधि ।
किं मातें चुकौनि दुर्बुद्धी । देवां भजले ॥

संस्कृत

अहं सकलयज्ञस्य स्यः आदिः,
अन्यत् अस्मै यजनाय अहं चित् अवधिः
मां प्रति शुलिकत्वा दुर्बुद्धयः देवान् भक्तवन्तः ।

आदिः [पुं.] = आदि [मराठी छी]

(३४९)

गंगेचें उदक गंगे जैसें । अर्पिजे देवपितरीदेशें ।
माझें मज देति तैसें । परी आनानी भार्वा ॥

(१३७)

संस्कृत

गंगायाः त्यत् उदकं गंगायां यादृक् देवपितृदेशेन अप्यते ।
तादृक् मदीयं मह्यं ददति, परं अन्यान्यैः भावैः ।

अन्य + अन्य = अन्यान्य, अन्योन शब्दाहून निराळा.
अन्यान्य म्हणजे निराळ्या; अन्योन्य म्हणजे परस्पर.

(३५०)

म्हणौनि ते पार्था । माते न पवती चि सर्वथा ।
मग मनीं जे वाहिली आस्था । तेथ आले ॥

संस्कृत

इति मत्वा, पार्थ । मां प्रति ते न सर्वथा प्राप्नुवन्ति चित् ।
माद् मनसि या आस्था ऊढा तत्र आयाताः ।

(३५१)

मने वाचा करणीं । जेयांचीं भजने देवांचिया वाहाणी ।
ते शरीर जांत क्षणीं । देव चि जाले ॥

संस्कृत

मनसा वाचा करणैः येषां त्यानि भजनानि देवानां त्यस्यां
वाहनायां । ते शरीरयात्क्षणे देवाः चित् जाताः ।

शरीरयात्क्षणे = शरीरस्य यातः क्षणे = शरीराच्या जाण्याच्या काळीं
हा मराठीत समास आहे. यात going नाम
मी जातां = मयि याति; मी-जात-क्षणीं = मत्-यात्-क्षणे = मम
यानस्य क्षणे.

(३५२)

अथवा पितरांचीं हान व्रते । वाहांति जेयांचीं चित्तें ।
जीवित सरतां तेयांचें । पितृत्व चि वरि ॥

संस्कृत

अथवा पितृणां त्यानि हंत व्रतानि येषां त्यानि चित्तानि वहन्ति ।
जीविते शीर्यमाणे तान् प्रति पितृत्वं चित् वरीवर्ति ।

(१३८)

(३५३)

कां क्षुद्र देवतादि भूतै । तियै चि जेयांचीं परमदेवतै ।
जिहिं अभिचारुकिं तेयांतै । उपासिल्लें ॥

संस्कृत

किंवा क्षुद्रदेवतादिभूतानि त्यानि चित्ते येषां त्यानि परमदैवतानि ।
यैः अभिचारकैः तान् प्रति उपासितं ।

अभिचारक म्हणजे मानिक.

(३५४)

तेया देहाची जवनीक फीटली । आणि भूतत्वाची प्राप्ति जाली ।
एवं संकल्पवशें फललीं । कर्म तेया ॥

संस्कृत

तस्य देहस्य स्या जवनिका स्फिटिता,

अन्यत् भूतत्वस्य स्या प्राप्तिः जाता ।

एवं संकल्पवशेन तेषां किंवा तेभ्यः कर्माणि फलन्ति ।

(३५५ ते ३६०)

मग मीं चि डोलां देखिलां । जिहिं कार्नि मीं चि आइकिळां ।
मनीं मीं भाविलां । वानिलां वाचा ॥

सर्वांगें सर्वें ठाईं । नमस्कारिलां मीं चि जिहीं ।

दानपुण्यादि जें कार्हीं । ते माझिया मोहरा ॥

जिहिं मातें अध्ययन केलें । जे आंतु वाहिरि मियां जि धाले ।

जेयांतें जीवित जोडलें । मज चि लागि ॥

जे अहंकार वाहांत आंगीं । आहिं हरिचे हें भूपावेया लागि ।

जे लोभिण्ये एक चि जर्गीं । माझेनि लोभें ॥

जे माझेनि कामें सकाम । जे माझेनि प्रेमें सप्रेम ।

जे माझिये भूली सभ्रम । नेणति लोकु ॥

जेयांचीं मातें चि जाणति शास्त्रें । मीं जोडें जेयाचेनि मंत्रें ।

ऐसेनि चेष्टामात्रें । भजळे मज ॥

(१३९)

संस्कृत

माङ् अहं चित् दृष्ट्या दृष्टः, यैः कर्णाभ्यां अहं चित् आविकर्णितः,
मनासि अहं भाषितः, वाचया वनितः ।
सर्वांगैः सर्वेषु अपि स्थानेषु यैः अहं चित् नमस्कृतः,
दानपुण्यादियत्किञ्चित् तत् मदिये मुखाग्रे ।

ओशी ३९६ पहा.

यैः मां प्रति अध्ययनं कृतं, ये अंतः बहिः मया भ्राताः

(धै= To be pleased)

यान् प्रति जीवितं जुटितं मम चित् लागैः (संबधैः)

ये अंगे अहंकारं वहन्ति वयं हरीयाः इतिभूपयितव्यस्य लागे,

ये मत्स्थेन लोभेन जगति एके चित् (एके एव) लोभिनः । एवञ्च.

ये मत्स्थेन कामेन सकामाः, ये मत्स्थेन प्रेम्णाः सप्रेमाः,

ये मदियेन भौच्या सभ्रमाः लोकं न जानन्ति ।

(भुर वैदिक भ्रमण करणं, वेदावर्णं, नाम भौरिः)

यदीयानि शास्त्राणि मां चित् प्रतिजानन्ति, यदियैः मन्त्रैः अहं जुट्ये ।

ईदृशेन चेष्टामात्रेण मां भक्तवन्तः ।

(३६१)

ते मरणा ऐलीकडे । मज मीलीनि गेले फुडे ।

मग मरणीं आनीकडे । जांतील केवि ॥

संस्कृत

ते मरणस्य आरात् कटेः मां मिलित्वा स्फुटं गताः

माङ् मरणे अन्यस्यां कट्यां कद्रत् यास्यन्ति ? ।

(३६२ ते ३६५)

म्हणौनि मद्याजी जाले । ते सायुड्या माझेया आले ।

जिहीं उपचारमिसें दीधले । आपणपें मज ॥

पैं अर्जुना माझां ठाईं । आपणपेंनि विण सौग्सु नाहीं ।

मी उपचारीं कव्हणी हीं । ना कलें गा ॥

एथ जाणीव करी तें चि नेणे । आधिलेपण मिरवी त चि उणें ।
 आम्ही जालों ऐसें म्हणे । तें कहीं चि नोहे ॥
 अथवा यज्ञदानादि किरीटी । कां तपें हान जें हुटहुटी ।
 तें तृणा एका सार्गें । न सरे एथ ॥

संस्कृत

(इति) मत्वा ये मद्याजिनः भूताः ते मदीयं सायुज्यं आयाताः
 यैः उपचारमिषेण मह्यं आत्मपदं दत्तं ।
 त्वै अर्जुन ! मदीये स्थाग्नि आत्मपदेन विना स्वारस्यं नास्ति ।
 अहं कैः अपि उपचारैः नह....आकल्ये अंग ।
 अत्र यत् ज्ञानित्वं करोति तत् चित् अज्ञानं, यत् अर्थितत्वं मिहिरयति
 तत् चित् ऋणं ऊनं । वयं स्ताः, ईदृशं मन्यते तत् क्व अपि न भवति ।
 अथवा किरीटिन् । यज्ञदानादि किंवा तपांसि हन्त यत् हुताहुत्या
 (कृतं) तत् अत्र एकस्य तृणस्य साहित्यां न स्मर्यते ।

१ हुटाहुटी = हुताहुतिः (हुत आहित आहुति ज्यांत, ज्याणें ह० ह०)
 आहुतीनीं हवन करून जें यज्ञ, दान व तप केलें तें येथें म्हणजे माझ्याप्रवळ
 एका तृणाच्या करितां हि स्मरलें जात नाहीं.

(३६६)

पाहे पां जाणिवेचेनि वलें । कोण्हीं वेदापासूनि असे आगलें ।
 किं शेपाहनि तोंडागलें । घोलिकें आथि ॥

संस्कृत

पश्य त्वै ज्ञानमत्वस्य त्येन वलेन किं अपि वेदस्य पश्चात्
 अग्रतरं (आगलें) अस्ति ?
 किंवा शेपात् तुंडिलतरं बल्हकं अस्ति ? ।

तुंडिल = तोंडाळ = तुंडाग्रतरं = तोंडागलें.

(३६७)

तो ही आंधुरणा खाली दडे । येरु नेति म्हणौनि वाहुडे ।
 एथ सनकादिक वेडे । पिसे जाले ॥

(१४१)

संस्कृत

सः अपि आस्तरणस्य खे दीर्यते, इतरः नेति भणित्वा माहुडति ।

अत्र सनकादिकाः एडाः पिशाचाः जाताः ।

हुड् To be submerged, To sink बुडी मारणं
दडणें, भयानें लपणें - दृ कर्मणि दीय् To fear

(३६८)

करितां तापसांसि कडसर्णी । कवणु जवला ठेविजैल शूलपाणी ।
तो ही अभिमानु सांडूनि पायेवणी । माथां वाहे ॥

संस्कृत

तापसानां संकर्मण्यां कृतायां, कःनु शूलपाणेः यामल्ये स्थाप्येत ? ।

सः अपि अभिमानं स्यंत्वा पादपानीयं मस्तके वहति ।

माहें पादोदक.

(३६९)

नां तरि आथिलेपणें सरिसी । कोणहीं आहे लक्ष्मियां ऐसी ।
श्रिये सारिखिया दासी । घरीं जियेतें ॥

संस्कृत

नह तन्दि अर्थितत्वेन सदृशा लक्ष्मीदृशा का नु अपि अस्ति ? ।

श्रियाः सदृक्षाः दास्यः यां प्रति गृहे (संति)

(३७०)

तिया खेलतां करिति घरकुर्की । तेया नावें अमरपुरें जरि ठेविलीं ।
तरि नव्हों नैयंति वाउर्की । इंद्र तियांचें ॥

संस्कृत

खेलतखेलता त्याः गृहकुळानि कुर्वति, तेभ्यः अमरपुराणि इति
नामानि यन्दि स्थापितानि ।

तन्दि इंद्राः तासां त्यानि पुत्तलकानि न भयितुं न शक्नुवंति ।

१ खेलतां णमुल्

२ इंद्र त्यांच्या बाहुल्या न होग्यालाहि समर्थ नाहीत.

(१४२)

देवकुलं, राजकुलं तस्यै गृहकुलं; मूळ देवकुटं = Temple
कुटं-टी (house) = कुटं = कुलं.

(३७१)

जे नावडौनि जेव्हां मोडिति । तेव्हां महेंद्राचे ही रंक होंति ।
तियां झाडा एउतें जेयां पाहांति । ते कल्पवृक्ष ॥

संस्कृत

यान् अवावृत्त्वा यदा वा ताः मोडंति

तदा वा महेन्द्राणां त्ये अपि रंकाः भवंति ।

त्याः यान् झटीन् एतावत्तिकं स्पृहयंति ते कल्पवृक्षाः भवंति ।
(पुं) झटिः = झाड (नपुं.)

(३७२)

ऐसीं जियेचिया जवलिका । सदर्थें घरिचेयां पाइकां ।

ते लक्ष्मी मुख्य नायका । नमने चि एथ ॥

संस्कृत

यदीयानां यवनिकानां एतदृशा सदर्थता, गृह्यानां पदातीनां (च),
सा मुख्यनायिका लक्ष्मी अत्र न मन्यते चित् ।

-यवनिका (a female slave attendant)

सदर्थता (सन् चासौ अर्थः च सदर्थः तस्य भावः सदर्थता) = सामर्थ्यवत्ता.

(३७३)

मग सर्वस्वें करी सेवा । मानु सांडूनि पांडवा ।

ते पाये धुआवेयाचेया दैवां । पात्र जाली ॥

संस्कृत

माह् मानं स्यंत्वा, पांडव सर्वस्वेन सेवां करोति ।

सा प्रादौ धावितव्यौ (इति) त्यस्य दैवस्य पात्रं जाता । स्ता ।

(३७४)

म्हणौनि थोरपण पन्हां सांडिजे । एथ वित्पत्ति अवधी चि विसरिजे
जें जगा धाकुटेयां होइजे । तें ज्वलीक माझी ॥

(१४३)

संस्कृत

त्वा, स्थूरत्वं पर्यास्यंघेत, अत्र व्युत्पत्तिः अग्निमा चित् विस्त्रियेत
दि जगति दभ्रकेन भाव्येत, तदा मदीया यमलता भवति ॥

(३७५)

अगा सहस्रकराचिये दीठी । पुढां चंद्रु ही लोपे करीटी ।
तेथ खद्योतु का हुटहुटी । आपुलेनि तेजे ॥

संस्कृत

अंग । अथवा अका । सहस्रकरस्य त्यस्या दृष्ट्याः पुरस्
चंद्र आपि लुप्यते किरीटिन् । लुप्यति वा ।
तत्र खद्योतः किं आत्मीयेन तेजसा हूढहूढति । जोहूढ्यते ।

१ लुपु ४ परस्मै To be overshadowed

लुपु ६ = लुप्यति कर्मणि लुप्यते

२ हूढ् गतौ प्राप्त द्विक्ष घातु हूढहूढ-चळवळ किंवा वळवळ करणे.

(३७६)

तैसें लक्ष्मीयेचें थोरपण सरे । जेथ शंभूचें हीं तप नुपकरे ।
तेथ येर प्राकृत हेंदारें । जाअँ काई लाहे ॥

संस्कृत

हेंदारें = हिंडीरः a man, a male. सैरावैरा चालणारा शचाळ मनुष्य.

तादृक् लक्ष्म्याः त्यत् स्थूरत्वं यत्र शीर्यते,

शंभोः अपि त्यत् तपः न उपकुरुते ।

तत्र इतरत् प्राकृतं हिंडीरकं यातुं श्लाघते किं ? ।

(३७७)

एया लागि शरीर-सांडोवा कीजे । सकळ गुणांचे लोण उतरिजे ।
संपत्तिमदु सांडिजे । कुरौंडी करुनि ॥

संस्कृत

एतस्य लागे, शरीरस्यंदनं क्रियेत, सकलगुणानां लवनं उत्तरेत्,
संपत्तिमदं स्यन्दयेत् क्रौर्यवृत्तिं कृत्वा ।

स्यन्दनं = सांडणं, सांडोवा; लघनं = कांपणं; फरौंडी = कूरुति,
येथे ओवाळण्याचा कांहीएक संबंध नाही.

(३७८ व ३७९)

मग निःसीमु भाउ उल्लासं । मज अर्पावियाचें
फल एक आवडे तैसें । भले तेयाचें ॥
मग भक्तु माझेयाकडे अलुमालु दाखवी ।
आणि मीं दोन्हीं हात उडवीं ।
मग देडुं न संदिता सेवीं । आदरेंसीं ॥

संस्कृत

माङ् निःसीमः भावः उल्लासति,
मह्यं अर्पितव्यं (इति) त्वस्य मिपेण
वावृत्त्यते तादृशं भवत्यते तस्य त्यत् एकं फलं
माङ् भक्तः मदीयायां कव्यां अलं अलं दर्शयति
अन्यत् अहं द्वौ अपि हस्तौ उपपादयामि
माङ् दण्डं न स्यंत्वा आदरेण सह (तत्) सेवे
दण्ड = दंड दंड, Stem

(३८०)

पैं गा भक्तीचोनि नावें । फूल मज एक देयावें ।
ते लेखें तरि मियां तुरुंवावें । परि मुखीं चि घालीं ॥

संस्कृत

त्वै अंग ! भक्त्याः त्वेन नाम्ना फुल्लं एकं मह्यं दातव्यं
तत् (यत्किं) लिक्ष्यं तत्किं मया तृम्पितव्यं,
परं मुखे चित् ग्राहयामि ।

लिक्ष्मं = लिखें, लेखें = सूक्ष्म, भाति लहान.

किंवा लेशेन तत्किं = लेशानें तरी, थोडें तरी,

(३८१)

हें असो काइसीं फुलें । पानचि एक आवडतें जालें ।
तें साजुक ही न्हये सूकलें । भले तैसें ॥

(१४५)

संस्कृत

अस्तु एतत्, कीदृशानि फुल्लानि, पर्णं चित् एकं वाटतत् स्तं ।
तत् सद्यस्कं अपि नाभवत्, भल्यते तादृक् शुष्कं ।

न्हवे अनयतन भूते लड्

(३८२)

परि सर्व भावें भरलें देखें । आणि भूकैला ऐसा अमृतें तोखे ।
तें पत्र चि परि तेणें सुखें । आरोग्युं लागें ॥

संस्कृत

आरोचनं = भारोगणं To be agreeable रुचूं लागतें.

आरोचते = भारोगते.

च = ग.

परं सर्वभावेन भृतं पश्यामि, अन्यत् बुभुक्षितादृशः अमृतेन तुष्यामि
तत् पत्रं चित् परं तेन सुखेन आरोचयितुं श्लाघे अहं ।

लागे अमृतें तर पत्र कर्ता झालें अमृतें पण लागें आहे तेव्हां कर्ता अहं
प्रथमपुष्पी आहे. तें पत्र च पण मी आवडवून घेऊं लागतो, गोड कडन घेतो.

That leaf I begin to like.

ओवी २२९ पहा.

(३८३)

अथवा ऐसें हीं एक घडे । जें पाला ही परि न जोडे ।
तरि उदकाचें सांकडें । नव्हैल कीं ॥

संस्कृत

अथवा ईदृशं अपि एकं घटते यत् पल्लवः अपि परं न जुष्यते ।
तन्नि उदकस्य त्यत् संकटं न भविष्यति किल ।

(३८४)

तें भले तेथ निमोलें । न जोडितां असे जोडलें ।

तें चि सर्वस्व करुनि अर्पिलें । जेणें मज ॥

(१४६)

संस्कृत

तत् भ्रूयते तत्र निर्मूल्यं अजुटं जुटितं अस्ति ।
तत् चित् सर्वस्वं कलयित्वा येन मह्यं अर्पितं ।

अजुटं (णमुल्)

(३८५)

तेणै वैकुंठापासौनि विशालं । मज लागि केलीं राडलं ।
कौस्तुभाहनि निर्मलं । लेगीं दीधलीं ॥

संस्कृत

तेन वैकुंठस्य पश्चात् विशाल (तराणि) मम लागे राजकुलानि
कृतानि । कौस्तुभस्य पश्चात् निर्मलतराणि रत्नानि दत्तानि ।

राजकुट्ट = राजकुल (राजगृह) = राडल.

(३८६)

दूधार्चीं सेजारें । क्षीराब्धी ऐसीं मनोहरें ।
मज लागि अपारें । सजिलीं तेणें ॥

सेजारें = सज्जगृहाणे (सर्तौ प्रकारें सजविछेलीं घरें)

संस्कृत

क्षीराब्धीदृशानि मनोहराणि दुग्धस्य त्पानि सज्जगृहाणि
अपाराणि मम लागे तेन सृष्टाणि (सजितानि)

(३८७)

कर्पूरु चंदनु अगरु । ऐसेया सुगंधांचा मनोहरु ।
मज हातीं लाविला दिनकरु । दीपमाले ॥

संस्कृत

कर्पूरः चंदनं अगरुः एतादृशानां सुगंधानां स्यः मनोहरः
दिनकरः दीपमालायां (स्व) हस्तेन मह्यं (ममकृते) लापितः तेन ।

मज करितां सुगंधी सुर्युचीं मालेवर मजकरितां लाविला.

(१४७)

(३८८)

गरुडा सारिणीं वाहनं । सुरतरुचीं उद्यानं ।
कामधेनूचीं गोधनं । अर्पिणीं तेषां ॥

संस्कृत

गरुडस्य सदृशानि वाहनानि, सुरतरुणां त्यानि उद्यानानि,
कामधेनूनां त्यानि गोधनानि तेन अर्पितानि ।

(३८९)

मज्ज अमृताहृनि सुरसे । घोनीं चोगरिणीं बहुवसे ।
ऐसा भक्ताचेनि उदकलेशे । परितोषे गा ॥
घोनीं = भोजनानि. बहुवसे = पव्हीयंसि.

संस्कृत

माद् अमृतस्य पश्चात् सुरसतराणि
वव्हीयंसि भोजनानि उद्दीर्णानि ।
ईदृक् भक्तस्य त्येन उदकलेशेन परितुष्यामि अंग ! ।

(३९०)

हे सांघावे काड् किरीटी । तुम्हीं देखिले आपुलिया दीडी ।
मी सुदामेयांचिया सोडीं गांठी । पव्हीयेयां लागि ॥

संस्कृत

किरीटिन् किं इदं संख्यातव्यं, युष्मामिः आत्मीयया दृष्ट्या दृष्टं ।
यत् पृथुकानां लागे सुदाम्नः त्याः ग्रंथीः श्वण्ठिताः ।

(३९१)

पें गा भक्ति एकि मीं जाणें । तेथ सांनें योर न म्हणें ।
आम्हीं भावांचे पाहुणे । भळेतेयां ॥

संस्कृत

तवै अंग । एकां भक्तिं अहं जाने, तत्र सन्नं स्थूरं न मन्ये ।
वयं भावानां प्राप्नुषिंकाः भल्यन्ते तेषां ।

(१४८)

(३९२)

पुर पत्र पुष्प फल । तें भजावेया मीस केवल ।
आमचा लागु निखल । भक्तितत्त्व ॥

संस्कृत

इतरत् पत्रं पुष्पं फलं चत् भक्तव्यस्य मितं केवलं
अस्मदीयः लाकः निष्कलं भक्तितत्त्वं ।

लक - लाकयति To taste — लाकः गोडी

(३९३ ते ३९६)

म्हणौनि अर्जुना अवधारीं । तूं बुद्धि एकि सोपारी ।
तरि साहाजें आपुलां मंदिरीं । अवसरोचित ॥
जे जे काहीं व्यापार करिसी । कां भोग हान जे भोगिसी ।
अथवा यज्ञीं यजिसी । नाना विधीं ॥
ना तरि पात्रविशेषें दानें । कां सेवकांसि जीवणें ।
तपादि साधणें । व्रतें करिसी ॥
तें क्रियाजात आघवें । जें जैसें निष्कल स्वभावें ।
तें भावना करुनि करावें । माझेया मोहरा ॥

संस्कृत

(इति) मत्वा अर्जुन ! अवधारय त्वं
एकया स्वल्पतरस्या बुद्ध्या ।
तच्छि सहसा आत्मीये मंदिरे
अवसरोचितान् यान् यान् कान् अपि
व्यापारान् करोपि, किंवा भोगान् हंत भुनक्ति,
अथवा यज्ञैः नानाविधैः यजसि,
नह तच्छि पात्रविशेषाणि दानानि किंवा सेवकेभ्यः संजीवनं,
तपआदिसाधनानि व्रतानि करोपि,
तत् अग्रिमं क्रियाजातं यत् यादृक् स्वभावेन निष्पत्स्यते
तत् भावनां मदीये मुख्याग्रे कृत्वा कर्तव्यं ॥

मोहरें = मुषामं.

(१५९)

(३९७)

परि सर्वथा आपुलां जिर्वी । फेलेयाची से काहीं नुरावी ।
ऐसी धूनि कर्म देयावी । माहां हातीं ॥

से = स्मृतिः

संस्कृत

परं सर्वथा आत्मीये जीविते कृतस्य स्या
स्मृतिः का अपि न वर्वतव्या ।
ईदृक् धृत्वा कर्माणि मदीये हस्ते दातव्यानि ।

(३९८)

मग अमिहुंठीं चीजे यातलीं । तिये अंकुरदशे जेवि मूकलीं ।
तेवि न फलती चि मज अर्पिलीं । शुभाशुभे ॥

मूकलीं = मुञ्चिनामि. मुञ्च कवचने to cheat.

संस्कृत

माद् अमिहुंडे पीजानि ग्राहितानि,
त्यानि अकुंरदशायां यद्वत् मुञ्चितानि ।
तद्वत् मलं अर्पितानि शृभाशुभानि न फलंति चित् ॥

(३९९)

आगा कर्मिं जें उरावें । तें तिहीं सुखदुःखीं फलावें ।
आणि तेयातें भोगावेया यावें । देहा एका ॥

संस्कृत

अंग । कर्मभिःयादि वर्वतव्यं तदा तैः सुखदुःखेषु फलितव्यं ।
अन्यत् तान् प्रति भोक्तव्याय एकस्मिन् देहे आयातव्यं ।

(४००)

तें उगणिलें मज कर्म । तेव्हां चि पूसलें जन्म ।
जन्मासवें श्रम । वरिचिल ही गेले ॥

उगणिलें = उद्गणितं not to ascribe

अवगोर्णे = उगणिलें, उगणिलें.

पूसलें = परिपत. पृष् हिंसायां पर्यति.

संस्कृत

तत् कर्म मयि उद्गीर्णे (यदा भवति) तदा वाव चित् जन्मपरितं ।
जन्मना समं उपरित्याः श्रमाः अपि गताः ।

अघस्त्य, उपरित्य.

(४०१)

म्हणौनि अर्जुना एया परीं । पाहिचा वेलु नव्हैळ भारी ।
हे संन्यासयुक्ति सोपारी । दीधली तुज ॥

पाहिचा, पाहेचा = प्राह्णियः early morning.

संस्कृत

(इति) मत्वा, अर्जुन, एतया परीत्या प्राह्णियः प्रवेला न भविष्यति ।
इयं स्वल्पतरा संन्यासयुक्तिः तुभ्यं दत्ता ।

(४०२)

एया देहाचिये बांधवडी न पडिजे । सुखदुःखाचां सागरीं न बुडिजे ।
सुखें सुखरूपां घडिजे । माझेया चि आंगा ॥

संस्कृत

अस्य देहस्य त्यस्मिन् बांधपात्ते न पतेत् ।
सुखदुःखस्य त्यस्मिन् सागरे न बुडेत ६ ।
मदीये अंगे सुखेन सुखरूपवत् घटेत् ।

(४०३)

तो मीं पूससी कैसा । तरि जो सर्वभूर्ती कां सरिसा ।
जेय आप परु पेसा । विभागु नाहीं ॥

संस्कृत

सः अहं पृच्छसि कीदृशः ? तन्निह यः सर्वभूतेषु कं सदृशः
यत्र आत्मा किंवा आप्तः परः ईदृशः विभागः नास्ति ।

(४०४)

जें एया मातें जाणौनि । अहंकाराचा कुरुठा मोडूनि ।
जीवें कर्म करूनि । भजत मातें ॥

कुरुठा = कुरोधस्. रोधस् म्हणजे बांध embankment किंवा
कुरोधः रोधः म्हणजे बांध, वेढा, अडचण.

संस्कृत

ये इमं मां प्रति - ज्ञाय, अहंकारस्य त्वं कुरोधं मोदित्वा
(यावत्) जीवं कर्माणि कृत्वा मां प्रति भजन्ते ।

— जीवं (णमुल्) = जीवं.

(४०५)

ते वर्चत ही असति देहीं । परि देहीं ना ते माझां ठाईं ।
आणि मीं तेयांचां हृदयीं । समग्रु असें ॥

संस्कृत

ते वर्चन्तः अपि असन्ति देहे, परं देहे नह, ते मदीये स्थास्मि ।
अन्यत् अहं तेषां त्यस्मिन् हृदये समग्रः अस्मि ।

(४०६ व ४०७)

सविस्तर वटत्व जैसें । बीज कणिके माझि असे ।
आणि बीजकणु वसे । वटीं जेवि ॥
तेवि आम्हा तेयां परस्परें । बाहीरि नावांची चि अंतरें ।
वांचूनि आंतुवटे वस्तुविचारें । मीं ते चि ते ॥

संस्कृत

यादृक् सविस्तरं वटत्वं बीजकणिकायाः मध्ये अस्ति
अन्यत् बीजकणः यद्वत् वटे वसति ।

(१५२)

तद्वत् अस्माकं तेषां परस्परं अतराणि
बहिः नामस्थानि, नामवस्त्यानि ।

वचित्वा; अंतवत्तिना वस्तुविचारेण अहं ते चित् ते ।

वचित्वा = शिवाय, उभयान्वयी.

(४०८)

आतां जाइयांचें जैसें लेणें । आंगावरि आहाच वाणें ।
तैसें देहधारणें । उदास तेयांचें ॥

आहाचवाणें = आघात्यवर्ण, आभासवर्ण.

संस्कृत

आतःयादृक् जातीनां त्यत् रत्नं अंगं प्रति आघात्यवर्णं
तादृक् देहधारणं तेषां त्यत् उदासं ।

आघात्यवर्णं = मारण्याला योग्य अशा मनुष्याच्या अंगावरील जाईच्या
बळकारासारखें.

(४०९)

परिमलु निघालेयां पवनापाठीं । मागांअस फूल देठीं ।
तैसें आयुष्याचिये मुठीं । केवल देह ॥

संस्कृत

पवनस्य पृष्ठे परिमले निर्गते, माग्रे फुल्लं, दण्डे अनुपितं
तादृक् आयुषः त्यस्यां मुष्ठ्यां केवलः देहः

अनुपितं (अन् यस्) = निर्जन, वस्ति नसलेलें.

(४१०)

एरु अवष्टंभु जो आघवा । तो आरूढौनि मद्भावा ।
मज चि आंस्तु पांडवा । पैठा जाला ॥

संस्कृत

इतरः यः अग्रिमः अवष्टंभः तं सद्भावं आरोप्य ।
मम चित् अंतः पांडव ! प्रविष्टः स्तः ।

(१५३)

(४११)

ऐसेनि भजतेनि प्रेमभावे । जेया शरीर ही पाठिं न पवे ।
तेणें भलेतिये होआवें । जातिचेयां ॥

संस्कृत

ईदृशेन भजता प्रेमभावेन येभ्यः शरीरं अपि पृष्ठे न प्राप्यते
तेन भलयते तस्याः जात्याः त्येन भवितव्यं ।
जातीयेन = जातीचेयां (जातिचा या शब्दाची तृतीया)

(४१२)

आणि आचरण पातां सुभटा । तो दुष्कृतांचा चि कीरु सेलवांटा ।
परि जीवित वेचिलें चौहटां । मक्तीचां किं ॥

संस्कृत

अन्यत् आचरणे दृश्यमाने सुभट ! ।

सः किल दुष्कृतानां स्यः शैलवंटः ।

परं जीवितं वेचितं भक्त्याः त्यस्मिन् चतुष्पथे ।

शिल् वड्डे to glean नाम शिल्. विशेषण शैल किंवा शिल्.

शेलवांटा म्हणजे शेलवा वांटा.

विच् पृथग्भावे, विनकि. पिच् वेचयति म्हणजे खर्च करितो, पृथक् करोति.

(४१३।४१४)

आगा अंतिचीया मती । साचपण पुढिली गती ।

म्हणौनि जीवित जेणें भक्ती । दीन्हलें शेपीं ॥

तो आदीं जन्ही अनाचारी । तन्हीं सर्वोत्तमू चि अवधारीं ।

जैसा बुडाला महापुरीं । नमरतु निगाला ॥

संस्कृत

अका । अंतेस्यया गत्या पुरस्त्यायै गत्यै सत्यापनं (भवति)

मत्वा, येन भक्त्यै जीवितं शेषे दत्तं ।

सः आदौ यद्दि अनाचारी तद्दि सर्वोत्तमः (इति) अवधारय

यादृक् महासागरे बुद्धितः अग्रियन् निर्गतः ।

(४१५ ते ४२२)

तेयांचें जीवित ऐली थडिये आलें ।

म्हणौनि बुडालेंपण वायां जेवि गेलें ।

तेवि नुरे चि पाप केलें । सेवटिचिये भक्ती ॥

एया लागि दुष्कृती जन्हीं जाला । तन्हीं अनुतापतीर्थीं न्हाला ।

न्हाउनिया मज आंतु आला । सर्वभाचें ॥

तरि आतां पवित्र तेयाचें कुल । अभिजात्य तें चि निर्मळ ।

जन्मलेयाचें फल । तेयाचेया चि जालें ।

तो चि सकल पढिनला । तपें तो चि तपिनला ।

अष्टांगु अभ्यासिला । योगु तेणें ॥

हें बहुत असो पार्था । तो उतरला कर्म सर्वथा ।

जेयाची अखंड आस्था । मज चि लागि ॥

अवघेया चि मनोबुद्धिचिया राहाटी । भरौनि एकनिष्ठतेची पेटी ।

मज माझि किरीटी । निक्षेपिली जेणें ॥

तो आतां अवसरें मजसारिखा होईल ।

ऐस हान भाऊ तूज जाईल ।

हां गा अमृतांतु राहिल । मरण केवि ॥

पैं धर्यु जो वेलु नुदैजे । तेया वेला चि नावं रात्रि किं म्हणिजे ।

तेवि माझेये भक्तीविण कीजे । तें महापाप न्दवे ॥

संस्कृत

तेषां त्यत् जीवितं आरायां तट्यां आगतं

माद् अन्वक् यद्वत् बुलितत्वं व्ययं गतं

तद्वत् चित् कृतं पापं न वरीवर्त्ति सीमन्त्या भक्त्या ।

एतस्य लागे यन्हि दुष्कृती जातः तन्हि अनुतापतीर्थे स्नातः

स्नात्वा मम अंतः आयातः सर्वभावेन

तन्हि अथ तदीयं कुलं पवित्रं, तत् चित् आभिजात्यं निर्मलं

जन्मितस्य त्यत् फलं तदीयस्य चित् जातं ।

सः चित् सकलं पठितवान्, तपांसि सः चित् तप्तः
अष्टांगः योगः तेन अभ्यसितः ।

इदं प्रभूतं अस्तु पार्थ ! सः सर्वथा सर्वाणि कर्माणि उत्तीर्णः
यदीया अलंढा आस्था मम लागे ।

(उक्तु असे महाप्राप्तित रूप होत असे)

अग्निमायोः मनोबुध्योः लहाद्यां एकानिष्टायाः त्यां पेटिकां भृत्वा
मम मध्ये किरीटिन् तेन निक्षिप्ता ।

आतः अवसरेण सः मम सदृशः

भविष्यति ईदृशः हंतः भावः तव यास्यति

अंग अमृतान्तः मरणं कद्रत् लास्यति ?

त्वं सूर्यः यां वेलां न उदेप्यति तस्याः

वेलायाः चित् नाम रात्रिः किल भण्यते

तद्रत् मदीयया भक्त्या विना यत् क्रियेत

तत् महापापं न भवति (किं) ? ।

(४२३ ते ४२६)

म्हणौनि तेयाचेया चित्ता । माझी जवलीक जाली पांडुमुता ।

तेव्हां चि तो तत्वता । माझे रूप ॥

जैसा दीपे दीपु लाविजे । तेध चि आदिलु कोणु हें नेणजे ।

तैसा सर्वस्वें मज भजे । तो गीं चि होजनि ठाके ॥

मग माझी नित्य शांति । तेया ते दशा ते चि कांति ।

किंबहुना माझे जीति । माझेनि जीवें ॥

एथ पार्था पुढुतीं पुढुतीं । तें चि तें सांघो केती ।

तन्हीं मियां चाड तरि मक्ती । नविसंभिजे ॥

संस्कृत

मत्त्वा, तदीयस्य चित्तस्य मदीया समलता स्ता पंडुसुत ।

तदा वा चित् सः तत्वतः मदीयं रूपं ।

यादृक् दीपेन दीपः लाप्यते तत्र आदिमः कः नु इति न ज्ञायते ।

तद्वत् सर्वस्वेन मां भजति सः अहं चित् भूत्वा स्थाति ।
माद् मदीया नित्यशांतिः तस्मै
सा दशा सा चित् कांतिः (इच्छा)

किं बहुना ? मदीयेन जीवेन मदीयाः जीवन्ति ।

अत्र पार्थ ! पुरतः पुरतः तत् चित् तत् कियत् संख्यानि ?
तन्हि मया चत्तिः (स्यात्) तन्हि भक्तेः न विश्राम्पेत् ।

विभ्रम् to cease विश्रंभपासून विसंभणे क्रियापद निघण्टे तें निराळें.

(४२७)

आगा कुलाचेया चोखटपणा न लगा । आभिजात्ये ज्ञाने श्लाघा ।
व्युत्पत्तीचा ही वाडगा । सोसु कां वाहा ॥

संस्कृत

अका कुलस्य त्यस्य चोक्षत्वस्य न श्लाघध्वं
आभिजात्यानि श्लाघा सनुत् (वर्तते)

व्युत्पत्तेः त्यं अपि व्याघातकं सूत्साहं किं बहत् ।

१ पचत नाही, तर कां खा, तूं जात नाहीस, तर मीं कां जा ? तुम्ही स्वल्प
बधा, आम्ही मात्र काम करू. जमत नाही, तर त्यांनीं कां रहा.

या स्थलीं लोट् चे मणटीत धर्षं पुरुषी, वचनीं व लिगीं एक च रूप होते.

२ कुलाच्या चोखटपणाचें काय लागतां ?

३ उंच कुळें दूर च वर्णा; सनुतर दूरच.

४ उःसाह कां वाळगा, कां वाहा.

(४२८)

कां रूपे वयसा माजा । आथिलेपणे काहा गाजा ।
एकु भा३ नाहिं माझा । तरि पाळाल तें ॥

संस्कृत

रूपेण वयसा किं माद्यत , अर्थितत्वेन कस्मै गर्जत ।

मत्स्थः एकः भावः नास्ति, तन्हि पललं तत् पाललं तत् ।

पललं = mud, mire. पाललं = miry, muddy

(१५७)

(४२९)

कर्णे विण सोपटें । कणिसें लागलीं आधि एक दाटें
काइ कराल गोमटें । वोस नगर ॥

एकदाटें = एकदाट्येन; सोपटें = सूत्पलानि (अपल = घातून मांस
गेलें आहे तें emaciated), सूत्पलानि (वटलेदी Torn up) स्वल्प + ट =
हळकीं, शूर्पित = सुषानें हटसलेले, शूर्पट = सुपासारणें केडीचें पान वगैरे.

संस्कृत

कर्णैः-विना सूत्पलानि कणिशानि लगांति (आभासंति)
एकदाट्येन किं करिष्यथ ? गोमत् अपोपितं नगरं ।

(४३०)

नां तरि सरोवर आटलें । रानीं दुःखिया दुःखियें भेटलें ।
कां वांझां फुलीं फूललें । झाड जैसें ॥

संस्कृत

नह तन्हि सरोवरं आटितं, अरण्ये दुःखी दुःखिनं अभ्यतितं ।
किंवा वंध्यैः फुल्लैः फुल्लितं झाटं यादृक् ॥

फुल्ल = फुल्ल; झाटि (खी) = झाटें असें नपुं. ह्य असावें.

(४३१ ते ४३३)

तैसें सकळ तें विभव । अथवा कुळज्ञानगौरव ।
जैसें शरीर आंहे सावयव । परि सीस चि नाहिं ॥
तैसें माझेया भक्तीविण । जळो तें जियालेपण ।
आगा पृथ्वीवरि पाखाण । नसति काइ ॥
पैं हींवरांची दाट साउळी । सजनीं जैसी वालिली ।
तैसें पुण्यें हावळनि गेलीं । अभक्तांतें ॥

संस्कृत

तादृक् सकळं तत् वैभवं, अथवा कुळज्ञानगौरवं,
यादृक् शरीरं सावयवं अस्ति परं शीर्षं चित् नास्ति ।
तादृक् मदीयया भक्त्याविना तत् जीवितत्वं ज्वलतु
आका । पृथ्वीं प्रति पापाणाः न संति किं ? ।

त्वं हिमारातेः स्या दृढा छाया सज्जनैः यादृक् वारिता ।
तादृक् पुण्यानि अभक्तान् प्रति दवयित्वा गतानि ।

१ दवय To place at a distance.

दीर्घ व दूर यादृक् तर-तम-भात्री दवीयस् व दविष्ट शब्द येतात. ह्य दवीयस व दविष्ट शब्दांत मूळ दर शब्द आहे. तो मराठी ठाव (वा-वी-वे) वा शब्दाचा मूळ आहे, यांत संस्य नाही. शिष्ट संस्कृतांत दर शब्द भारता व पाणिनी-काली द्वि नग्नता; परंतु पूर्ववैदिक व प्रांतिक भाषांत हा शब्द राहिला होता, हें मराठी तो राहिला ठाव (वा-वी-वे) आहे यानुसृत स्पष्ट होतें.

२ दृढ = दाट. ३ वारिता = वालिजी. ४ हिमारातिः = ह्रद्वे चिवा चित्रहाचें शाब्द.

(४३४)

नींबु नींबोलीं मोढीं आला । तरि काउळेयांसि सुकालु जाला ।
तैसा भक्तिहीनु वाढिनला । दोषां चि लागि ॥

संस्कृत

निंबः निंबफलैः मुटित्वा आयातः,
तन्निह काकेभ्यः सुकालः संजातः ।
तादृक् भक्तिहीनः वर्धितः दोषानां चित् लागे ।

(४३५)

कां खंडरसीं खापरीं वाढिलें । वाढुनि राति चौहटां सांढिलें ।
तेथ सुणेयांचां ऐसें जालें । जेया परीं ॥

खंडीरसीं = खंडरससूदनं = खंडरसडहें = रसूहें = रसीं (नपुं., प. व.) खंड गुळाची काकवी, तिनें युक्त अन्न.

संस्कृत

किंवा खंडरससूदनं खर्परे उपपादितं,
उपपाद्य रात्रौ चतुष्पथे स्यन्दितं
तत्र यथा परीत्या शुनकीयवत् अंजसा जातं ।

तेथें फुड्याच्या संवंधाप्रमाणें सत्वर [अंजसा] जातें.

(१५९)

(४३६)

तैसे भक्तिहीनाचें जाणें । कां संपत्ति ही न सुकृत जाणणें ।
ते संसारदुःखासि अवंतणें । अंगरिलें गा ॥

संस्कृत

तादृक् भक्तिहीनस्य त्यत् जीवनं संपत्तौ
किल अपि सुकृतं न जानाति ।

तत् संसारदुःखाय समामंत्रणं उद्गीर्णं अंग ।

अंगरिलें = उद्गीर्णं = धोलकें.

(४३७)

म्हणौनि कुल उत्तम नोहावें । जाती अंत्यां हीं होआवें ।
वरि देहाचेनि नावें । पशु ही लाभो ॥

संस्कृत

मत्वा, उत्तमं कुलं न भाव्यं, जात्या अंतवत् अपि भाव्यं,
उपरि देहस्य त्पेन नाम्ना, पशुदेहः अपि लभ्यताम् ।

पश्य त्वै श्वापदेन हस्तितरकं धृतं,
तेन तथा काकुळत्या मां प्रति स्मृतं ॥

१ हस्तितरकं = हातिरुं, गुतरकं = गोरुं; २ काकुळति = काकुळति, काकु
म्हणजे दुःख आणि रुति म्हणजे शब्द.

त्यदीयं पशुत्वं व्याहृतं जातं किल मां प्रति प्राप्तं ।

तेयाचें = तदीयं; तियाचें = त्पेन, त्प चा अवभ्रंस ति.

(४३८ ते ४४४)

पाहें पां सावजें हातिरुं धरिलें । तेणें तिया काकुळती मातें स्मरिलें ।
किं तियाचें पशुत्व वावो जालें । पातळें मातें ॥

आगा नावं घेतां ओखटी । जे आचविया अग्रमावां सेवटीं ।

तिये पापयोनीं हीं किरीटी । जन्मले जे ॥

ते पापयोनि मूढ । मूर्ख जैसे दगड ।

परि माझां टांई दड । सर्वभावें ॥

जेयांचिये वाचे मज्ञे आलाप । दीठि भोगी माझे चि रूप ।
 जेयांचे मनसंकल्प । माझे चि वाहे ॥
 माझेया कीर्तीविण । जेयांचे रीते नाहीं श्रवण ।
 जेयांचें सर्वांगा भूपण । माझी सेवा ॥
 जेयांचें ज्ञान विषो नेणे । जाणिवा मज चि एकातें जाणे ।
 जेयांसि ऐसें लाभें तरि जीणें । यन्द्दविं मरण ॥
 ऐसां आघवां चि परीं पांडवा । जिहिं आपुळेयां सर्वभावां ।
 जियावेयां लागि ओळावा । मीं चि केला ॥

ओळखी = उशती (वाचा = वाईट, बौगळ भाषा) वैदिक प्रयोग. हसन्ती
 (त्रासदायक), रु चा उ होणें नाही. तेव्हा मूळ धातु ऋश् असा असावा. पूर्ववैदिक
 व प्रांतिक ऋ चा उ होतो.

संस्कृत

आका ! नामग्राहं ऋपन्ती किंवा उशती,
 या अग्निमाणां अधमानां सीमन्ते ।
 तस्यां पापयोन्यां अपि किरीटिन् ये जन्मिताः ।
 ते पापयोनयः मूढाः मूर्खाः यादृशाः द्यपदः !
 परं मदीये स्थानि दृढाः सर्वभावेन ।
 यदीयायां वाचि मदीयाः आलापाः,
 दृष्टिः मदीयं चित् रूपं भुनक्ति,
 यदीयं मनः मदीयान् संकल्पान् वहति ।
 मदीयया कीर्त्या विना यदीयाः श्रवणाः रिक्ताः नहि* ।
 येषां सर्वाङ्गाणां भूपणं मदीया सेवा
 यदीयं ज्ञानं विषयं न जानाति,
 +ज्ञानिमा मां चित् एकं प्रति जानाति ।
 येभ्यः ईदृशं संलभ्यते तर्हि जीवनीयं, एतर्हि मरणीयं ।

* नाही हे यें अर्थ अर्थ आहे. अन्यथा नाहीत असें ह्म अर्थें.

+ ज्ञानि + मन् = बुद्धिमत्, वत् विशेषणाभासून हे नाम होतें.

(१६१)

ईदृक् यैः आत्म्यायैः सर्वभावैः आग्रिमामिः परीतिभिः चित् पांडव ।
जीवितव्यस्य लागे अहं चित् अवलापः (अवलायः) कृतः ।

(४४५)

ते पापयोनी हीं होंतु कां । ते श्रुताधीत न्दवतु कां ।
परि मासिं तूंकित्तां तूंका । तूटि नाहिं ॥

संस्कृत

ते पापयोनयः अपि संतु किल, ते श्रुताधीताः न संतु किल
परं मत्संतोषं तोषाय नृदिः नास्ति ।

तुकं = तुप् शीणते; पण मला संश्लेषवित्तां तथा तोषांत तूट नाहीं. देखें
तोळ्याचा कांही एक संबंध नाही.

(४४६)

पाहे पां भाक्तिचेनि आधिलेपणें । दैत्यें देवां आणिलें उणें ।
माझे नृसिंहत्व लेणें । जेयाचिये महिमे ॥

संस्कृत

पश्य त्वै भक्त्याः त्येन अर्थितत्वेन दैत्येन देवेभ्यः ऊनं आनीतं
यदीयात् महिम्नः मदीयं नृसिंहत्वलयनं ॥

लेणें (घेणें) = लयनं

(४४७)

तो ग्रन्हादु गा मजसार्ठी । घेतां बौहें सदा किरीटी ।
कां जे मियां देयावें तें गोठी । तेयाचिया जोडे ॥

संस्कृत

तस्मिन् ग्रन्हादे अंग किरीटिन् मम साहित्यां सदा भूतं गृण्हति
यत् मया दातव्यं सा गोष्टिः तदीयेभ्यः जुष्यते किल ॥

टीका

सा ग्रन्हादाने माझ्यासार्ठी पदा भूत घेतलें अवतां मी जी -देई ती गोष्ट
त्याच्या आसऱांना जुष्टी (प्राप्त झाली).

(१६२)

(४४८)

येऽर्हन्ति दैत्यकुल साचोकारे । परि इन्द्रु ही सरि न लाहे उपरे ।
म्हणौनि भक्ति गा एथ सरे । जाति अप्रमाण ॥

संस्कृत

एतन्धि, दैत्यकुलं सत्यंकारेण, परं इंद्रः अपि उपरि सादृश्य
(सदृशतां) न अलभत ।

मत्वा अत्र भक्तिः अंग । स्मर्यते, जातिः अप्रमाणा ।

रुदृशता = धरिणा = हरि - री

(४४९)

राजाज्ञेर्चां अक्षरे आधि । तथे चर्मा एका जेया पडति ।
तेया चर्मासाठी जोडति । सकला ही वस्तू ॥

संस्कृत

राजाज्ञायाः त्यानि अक्षराणि आभासंते, तानि एकस्मिन्
यस्मिन् चामीकरे पद्यन्ते ।

तस्य चामीकरस्य साहित्यां सर्वाः अपि वस्तवः ।

१ चर्म = चामीकर (सोने)

चामीकरकृतस्वरौ द्वौ आकारौ, तत्र भवं चामीकर व कृतस्वर ह्या दोन खाणी.
चामीकर या शब्दाचा अपभ्रंश चर्म असा ज्ञानेश्वरकालीं होत होता. चाम-
प्यर्शी म्हणजे कातज्याशीं येथे कांहींएक संयंत्र नाही. हिंदू लोकांत हिंदू राजाच्या
राजवर्तीत कातज्याचीं नाणी पाडण्याची पद्धत असणेच संभवनीय नाही. तेव्हां
चर्म हा शब्द चामीकर या शब्दाचा अपभ्रंश आहे. कार्तस्वर म्हणजे रपें.

२ वस्तु (नपुं.) = वस्तू (मराठी = ची)

(४५० ते ४५६)

वांचूनि सोनें रूपें प्रमाण नोहे । एथ राजाज्ञा समर्थ आहे ।
तें चर्म चि एक जें लाहे । तेणें वीकेति आघर्षी ॥
तैसें उत्तमत्व तें तरे । तें चि सर्वज्ञता सरे ।
जें मनोबुद्धि भरे । माझेनि प्रेम ॥

म्हणौनि कुलें जाती वर्ण । हें आघवें चि गा अकारण ।
 एथ अर्जुना माझेपण । सार्थक एक ॥
 तें चि भलेतेणें भावें । मना गज आंतु एणें होआवें ।
 आलें तरि आघवें । मागीळ तें वाओ ॥
 तैसें तवें चि वाहला वोहल । जवें न पवति गंगाजल ।
 मग होउनि ठाकति केवल । गंगारूप ॥
 कां खैरचंदन काष्टें । हे विवंचना तवें चि घटे ।
 जवें नेघपति एकावटें । अग्नि माझि ॥
 तैसें क्षत्री वैश्य स्त्रिया । कां शूद्र अंत्यादि इया ।
 जाती तवें चि वेगलालिया । जवें न भजति ॥

संस्कृत

(तत्) वचित्वा, सुवर्णं, रौप्यं प्रमाणं न भवति,
 अथ राजाज्ञा समर्था अस्ति ।

तत् चामीकरं चित् एकं यत् लभ्यते तेन अग्निमाणि विक्रीयन्ते ।
 तादृक् उत्तमत्वं तदा तीर्यते, तदा चित् सर्वज्ञता स्मर्यते ।
 यदि मनः बुद्धिः मदीय प्रेम्णा भ्रियते ।

मत्वा, कुलानि जातयः वर्णाः, इदं अग्रिमं चित् अकारणं ।
 अत्र अर्जुन ! मदीयत्वं एकं सार्थकं ।

तत् चित् भल्पते तेन भावेन मनसे मम अंतः आयानं भाव्यं ।
 आयातं तन्दि माग्रीयं अग्रिमं तत् व्ययं (गतं) ।

तादृक् तावत् चित् वाहिन्यः ओघाः, यावत् गंगाजलं न प्राप्यन्ते ।
 माद् केवलाः गंगारूपाः भूत्वा स्थांति ।

किंवा खदिरचंदनकाष्ठानि इति विवंचना तावत् चित् घटते ।
 यावत् एकपदं अग्नेः मध्ये न ग्रहाप्यन्ते ।

तादृक् क्षत्रियाः वैश्याः स्त्रियः किंवा शूद्राः अंत्यादयः इमाः ।
 जातयः तावत् चित् विकलाः यावत् न भजन्ते मां मति ।

(१६४)

(४५७)

मग जाती व्यक्ती पडे विंदुलें । जेव्हां भाव होंति मज मीनले ।
जैसे लवणकण घातलें । सागरावरि ॥

संस्कृत

माङ् जातेः व्यक्तेः वैदुल्यं पद्यते, यदा वाव भावाः मथि मीनाः
यादृक् लवणकणाः घातिताः सागरं उपरि ।

१ विंदु a detached partical. विंदुलः तस्य भावः वैदुल्यं detach-
ment वेगलेपना. वैदुल्यं = विंदुलें. विद् अययवे to split, to detach.

२ मि to disapear प्रक्षेपणे. जेव्हां जाति व व्यक्ति यांना शून्यत्व घेतें.

(४५८)

तवं चि नदानदीर्घीं नावें । तवं चि पूर्वपश्चिमें तेयां घावे ।
जवं नैयंति आघवे । समुद्रापासि ॥

संस्कृत

तावत् चित् नदानां नदीनां त्यानि नामानि
तावत् चित् पूर्वपश्चिमस्यां तेषां घावाः
यावत् अग्रिमाः समुद्रस्य पश्चे न यंति ।

(४५९)

हें चि कव्हणें येकें मितें । चिच माझां ठांडं प्रवेशे ।
एतुलें हो मग आपसैं । मी होणें असैं ॥

संस्कृत

इति चित् केन नु एकेन मिपेण चिचं मदीये स्थाग्नि प्राविशति ।
एतावत्तिकं भवतु, माङ् अल्पायासेन अहंभवनं (मद्भवः) अस्ति ।

(४६० ते ४६५)

आगा वर फोडावेया चि लागि ।
लोह मीलो कां परिसाचां आंगीं ।
कां जें मिलैल इये प्रसंगीं । सोनें होईल ॥

पाहे पां वालभाचेनि व्याजें । तियां वज्रांगनाचिं नीजें ।
 मज मीनलेयां काइ माझें । स्वरूप न होंती चि ॥
 ना तरि भियाचेनि मीसें । मातें न पविजे चि काइ कसें ।
 किं अखंडें वैरावेशें । चैद्यादिकिं ॥
 आगा सोइरेपणें चि पांडवा । माझें सायुज्य एयां यादवां ।
 पै ममत्वे वसुदेवा- । दिकां सकलां ॥
 नारदा ध्रुवा अक्रूरा । शुका हान सनत्कुमारा ।
 एयां मक्ती मी धनुर्द्धरा । प्राप्यु जैसा ॥
 तैसा चि गोपीसीं सकामें । तैसा कंसा भयसंभ्रमें ।
 एरां घातकें मनोधर्में । शिशुपालां ॥

संस्कृत

आका ! स्फोटितव्यस्य लागे लोहं
 स्पर्शस्य किल त्वास्मिन् अंगे परिमिळतु ।
 यत् किल अस्मिन् प्रसंगे मिलिष्यति तत् स्वर्णं भविष्यति ।
 पश्य त्वै वाल्मभस्य त्येन व्याजेन तासां वज्रांगनानां त्येषु निजेषु
 मधि मीनेषु सत्सु, मदीयं स्वरूपं नो भवंति चित् ?
 नह तर्हि भियः त्येन मिषेण, किं कंसेन मां प्रति किं न
 चित् प्राप्यते ?
 किंवा अखंडेन वैरावेशेन चैद्यादिकैः (मां प्रति न प्राप्यते किं) ?
 आका ! सोदरत्वेन चित् पांडव । मदीयं सायुज्यं एभ्यः यादवेभ्यः ।
 त्वै (किंतु) वसुदेवादिभ्यः सकलेभ्यः ममत्वे (सायुज्यं)
 यादृक् नारदस्य, ध्रुवस्य, अक्रूरस्य, शुकस्य हंत सनत्कुमारस्य,
 एतेषां धनुर्धर । अहं भक्त्या प्राणः ।
 तादृक् चित् गोपीभ्यः साकाम्येन, तस्मै कंसाय भयसंभ्रमेण,
 इतरैभ्यः शिशुपालेभ्यः घातकेन मनोधर्मेण ।
 शिशुपालां (वादितरदर्शक, अनेकतरदर्शक)

(१६६)

(४६६)

आगा मी एकु लाणिचें खागें । मज एउ०ये भळेतेंणें मागें ।
भक्ती कां विषयवैरागें । अथवा वैरें ॥

संस्कृत

अंग ! अहं एकः कानेः त्यत् खागं,
भल्यते तेन मार्गेण मायि यंतुं ईयते ।
भक्त्या विषयवैराग्येन अथवा वैरेण ।

१ लाणिचें व खागें या दोन शब्दांची द्युत्पत्ति.

२ वैराग्येन. वैराग्य व वैराग्य अशी दोन्ही रूपें संस्कृतांत आहेत.

३ कानेः (का to take) प्राप्ती, लयनी (ली) = कानी (राहाण्याचें)
लाणीयं;

४ खगसंबंधी = खागें; खागें म्हणजे घरटें. मी एक राहाण्याचें घरटें आहें;
मजकडे घाटेक त्या मार्गांनें येतां येतें.

(४६७)

म्हणौनी पाहूं । प्रवेशावेया माक्षां ठाडूं
उपायांची नाहिं । केणिं एथें ॥

संस्कृत

मत्वा, त्वै, मदीये स्थाग्नि प्रविष्टुं
उपायानां सा क्रेणिः नास्ति अत्र ।

क्रेणी (स्त्री संस्कृत) = क्रेणी

क्रेणी buying, purchase.

(४६८।४६९)

आणि भलतीये जाति जन्मावें । मग भजि जो अथवा विरोधावें ।
परि भक्तां कां वैरियां हो आवें । माझेयां चि ॥
आगा कव्हणें येकें घालें । माझेपण जरि जालें ।
तरि मी होणें आलें । हाता निरुतें ॥

(१६७)

संस्कृत

अन्यत् भक्ष्यते तस्यां जात्यां जन्मितव्यं,
माद् भज्यताम् अथवा विरोद्धव्यं ।

परं भक्तैः किंवा वैरिभिः मदीयैः चित् भवितव्यं ।

अका ! केन तु एकेन बाहुलकेन मदीयत्वं यन्दि जातं,
तर्हि मद्भवनं हस्ते आयातं निवृत्तं ॥

१ बाहुलकं म्हणजे प्रकार, भेद.

बाहुलकं = बाउल्लं = बोलें.

(४७०)

एया लागि पापयोनी अर्जुना । कां वैश्य शूद्र अंगना ।
येणें मातें भजतां सदना । माझेयां येति ॥

संस्कृत

एतस्य लागे पापयोनिः अर्जुन ! किंवा वैश्यः शूद्रः अंगना (भवतु)
अस्मिन् मां प्रति भजति, (ते) मदीयं सदनं आर्यति (आ+इ)

(४७१)

मग वर्णां माक्षि छत्रचामर । स्वर्गु जेयाचें अप्रहार ।
मंत्रविद्येसि माखेर । ब्राह्मण जे ॥

संस्कृत

माद् ये ब्राह्मणाः वर्णानां मध्ये

छत्रचामराणि यदीयः स्वर्गः अप्रहारः ।

मंत्रविद्यायै (ये) मात्गृहं संसंति (सं+अस्) ॥

अप्रहारः (संस्कृत पुं.) = हानशरी मारुंतीत नपुं.

(४७२ ते ४७४)

जे पृथ्वीतलिचे देव । जे तपावतार सावयव ।
सकल तीर्थासि दैवं । उदैलें जे ॥

जेथ अखंड वसिजे यागीं । वेदांची जे वज्रांगी ।
जेयांचिये दीठिचां उत्सर्गीं । मंगल वाढे ॥
जेयांचिये आस्थेचेनि बोलें । सत्कर्म पाहालिं गेलें ।
संकल्पें सत्य जियाळें । जेयांचेनि ॥

संस्कृत

ये पृथ्वीतलीयाः देवाः, ये सावयवाः तपोजवताराः ।
सकलतर्थेभ्यः दैवं समुदिताः ये ।
यत्र यागैः अखंडं उष्यते, ये वेदानां स्या वज्रांगिका ।
यदीयानां दृष्टीनां त्वेषु उत्संगेषु मंगलं वर्धते ।
यदीयायाः आस्थायाः त्वेन बाहुल्येन सत्कर्म प्रन्हादे गतं
यदीयेन संकल्पेन सत्यं जीवितं ।

१ बोलें = बाहुल्येन, पाहालिं = प्रन्हादे (आनंद, सुख)

(४७५ ते ४७६)

जेयांचेनि गा बोलें । आगिसि आयुष्य जालें ।
म्हणौनि समुद्रें पाणी आपुलें । दीधळें प्रीती ॥
मियां लक्ष्मी हीं केळी परीति । फेडूनि कौस्तुभ घेतला हार्ती ।
मग बोडवली वक्षस्थलाची वाखती । चरणरजा जेयाचेया ॥

संस्कृत

यदीयेन अंग ! बलहेन अग्न्यै आयुः समायातं ।
मत्वा, समुद्रेण प्रीत्या आत्मीयं पानीयं दत्तं ।
मया लक्ष्मीः अपि परस्त्या कृता ।
स्फाटित्वा कौस्तुभः हस्ते गृहीतः ।

माद् यदीयेभ्यः चरणरजोभ्यः वक्षस्थलस्य वाक्कास्थि उपवाहिता ।

१ परस्त्या, पाभूता = परीति; वाखती = वाक्कास्थि, पृक् = Bosom,
Kidney; पृक् छाती. पृक्कास्थि किंवा वाक्कास्थि म्हणजे छातीचें दाड.

(१६९)

(४७७)

आञ्जं पादलांची मुद्रा । मी उरीं वाहें जे सुभद्रा ।
आपुलेया दैवं समुद्रा । जतने लागि ॥

संस्कृत

अद्यापि पादतलांना त्यां मुद्रां अहं उरसि वहामि यत् (यस्मात्)
सुभद्र । आत्मीयस्य दैवसमुद्रस्य यतनायाः लागे ।

१ जे = यत् (कारण की) अध्यय

२ दैवसमुद्र = दैवाचा समुद्र मर्यादा उल्लंघून जाऊं नये म्हणून ही पादतलाची
मुद्रा धारण केली आहे.

(४७८)

जेयांचा कोपु सुभटा । कालागिरुद्राचा वसैठा ।
जेयांचां प्रसादीं फूकटा । जोडति सिद्धी ॥

संस्कृत

यदीयः कोपः सुभट । कालागिरुद्राणां स्यः वसतिष्ठः किंवा स्यः
यदीये प्रसादे सिद्धयः जुटति फूत्कृतेन

१ फूकटा = फूत्कृतेन. फूत् असा तोंडानें वारा सोडला असतां, म्हणजे
विनखचीं.

(४७९ ते ४८१)

ऐसे पुण्यपुंज ब्राह्मण । आणि माझां ठाईं अतिनिपण्ण ।

आतां मातें पावति कवण । समर्थणें ॥

पाहे पां चंदनाचेनि अंगानीलें । सीतलें निघ होते जे जवळे ।

तिहिं निजीवीं हीं देवांचि निडलें । बैसणीं केलीं ॥

मग तो चंदनु तेथ न पवे । एसें मनीं चि कैसेनि घरावें ।

अथवा पातला हें समर्थावें । तेव्हां काइ साच ॥

संस्कृत

ईदृशाः पुण्यपुंजाः ब्राह्मणाः अन्यत् मदीये स्यान्नि निपण्णाः
अथ मां प्रति प्राप्नुवन्ति (इति) किं नु समर्थनीयं । १

पश्य त्वै चंदनस्य त्येन अंगानिलेन यामलाः निवा ये स्पृष्टाः भूताः ।
 तैः निर्जीवैः अपि देवानां त्यानि निटलानि उपवेशनानि कृतानि ।
 माह सः चंदनः तत्र न प्राप्नोति, ईदृशं
 मनसि चित् कीदृक् धर्तव्यं ? ।
 अथवा प्राप्तः इति समर्थितव्यं, तदा ते किं सत्यं ? ।

१ कैषे = कैसे + इ = कैसेनि = कीदृक् अव्यय.

(४८२।४८७)

तेथ निववीळ ऐसिया आशा । हरे चंद्रमा आधा ऐसा ।
 वाहजत असे शिरसा । निरंतर ॥
 तेथ निवविता आणि समला । परिमले चंद्राहूनि आगला ।
 तो चंदनु काइ स्वलीला । सर्वांगि न बैसे ॥
 कां रथ्योदके जिये जिये कासे ।
 लागलेयां समुद्रु जालीं अनायासें ।
 तिये गंगेसि काहीं अनारिसें । गत्यंतर असे ॥
 म्हणौनि राजर्षी हान ब्राह्मण । जेयां गती मती मीं चि शरण ।
 तेयां त्रिशुद्धी मीं चि निर्वाण । स्थिति ही मीं ॥
 एया लागि शतजर्जरे नावे । रिगौनि निश्चंता होआवें ।
 कैसेनि उघडलेयां असावें । शस्त्रवर्षि ॥
 आगा वरि पडतां पापाण । न सुवावें वरि ओडण ।
 रोगिं दाटिळा आणि उदासपण । उपधेसीं ॥

संस्कृत

तत्र निर्वापयिष्यति ईदृश्या आशया हरेण चंद्रमाः अर्धादृशाः
 वाह्यमानः अस्ति शिरसा निरंतरं ।
 तत्र निर्वापयिता अन्यच्च सकलः, परिमलेन चंद्रात् अग्रतरः
 सः चंदनः स्वलीलया सर्वांगेषु किं न उपविशति ? ।
 किंवा रथ्योदकानि यदीयायां कक्षयायां

लमानि समुद्रः अनायासेन भवन्ति ।

तस्यै गंगायै किं अन्यादृशं गत्यन्तरं अस्ति ? ।

मत्वा राजर्षयः हंत ब्राह्मणाः (संतु)

येभ्यः अहं चित् गतिः मातिः शरणं

तेभ्यः विशुद्ध्या अहं चित् निर्वाणं, स्थितिः अपि अहं ।

एतस्य लागे क्षतजर्जरायां नावि रिंगित्वा

निश्चितेन कीदृक् भवितव्यं ?

शस्त्रवर्षे उद्धाटितेन कीदृक् अस्तव्यं ? ।

अका ! उपरिपतति पापाणे कद्वत् न सोतव्यं अवकर्षणं

रोगैः दंहितः, अन्यत् च औषधैः समं उदासत्वं ।

१ घोटव्यं = सुवाचैः; अङ्कुरणं (धोढण) = अवकर्षणं. ४ पासूर्न मराठीत
 व. ३ द्द - दंढ to fix

(४८८।४८९)

जेथ चहूंकडे जलतसे वणवा । तेथौनि कैसोनि न निगिजे पांडवा ।

तेवि लोका एउनि एया सोपद्रवा । केवि न भजिजे मातें ॥

आगा मातें न भजावेया लागि । कवण वळ पां आपुलें आंगिं ।

काह घरि किं भोगिं । निश्रंत केलें ॥

संस्कृत

वणवा = वनवह्निः

यत्र चतुर्षु कटिषु ज्वलन् अस्ति वनवह्निः

तत्रतात् कीदृक् न निर्मातव्यं पांडव !

तद्वत् अस्मिन् सोपद्रवे लोके एत्य मां प्रति कद्वत् न भज्यते ।

अका ! मां प्रति भक्तव्यस्य लागे किं नु घलं त्वै आत्मीये अंगे ?

किं गृहे किंवा भोगे नैश्चित्यं कृतं ? ।

घरीं किंवा घरीरीं तुम्हीं निश्चितता काय केली ?

(४९०।४९१)

ना तरि विद्या किं वयसा । एया प्राणिपांसि ह्य ऐसा ।

मज न भजतां भवसा । सुखाचा जाला ॥ ४०० ॥

तरि भोग्यजात जितुलें । तें एका चि देहाचेया नीकें कागलें ।
आणि एथ देह तवं असे पाडिलें । काळाचां तोंडीं ॥

संस्कृत

भर्वसा = पर्यवसाय = endeavour

भर्वसा = पर्यवसाय = consolation

भ्रंशः = भंसा fall, distinction

नह तर्हि विद्यया किंवा वयसा एतेभ्यः प्राणिभ्यः एषः ईदृशः
मयि अभज्यमाने, पर्यवसायः सुरस्य सः संजातः ?
तर्हि भोग्यजातं यावत्तिकं तत् एकस्य देहस्य त्यस्मै लीकं श्लाघितम्
अन्यत् अत्र देहकं तावत् कालस्य त्यस्मिन् तुडे पतितं अस्ति ।

१ तिष्ठ = नीक, संपत्ति, नाणें देहाच्या नाण्याला संलग्न आहे.

(४९२)

बापा दुःखाचें केणें सुटलें । जेथ मरणाचें भरें लोटलें ।
तिये मृत्युलोकिचिये असे घडकें । हाटवेले एणें ॥

संस्कृत

व्यात्मन् ! दुःखस्य त्यत् क्रयणं सुटितं,
यत्र मरणस्य त्यत् भरकं लोटितं,
तस्यां मृत्युलोकीयायां हाटवेलायां आयानं घटितं अस्ति ।

१ भरः = भास, ओलें, गडडी. २००० पल = २० तुळा = १ भर,
भर = फरा. भरः म्हणजे एक माप आहे.

२ हाटवेला = बाजाराची वेळ.

(४९३ ते ४९६)

आतां सुखेंसि जीविता । कैसी ग्राहकें कीजैल पांडुसुता ।
काइ राखोंडिया फूंकितां । दीपु लागे ॥
आगा विषाचे कांदे वाट्टनि । गोरसु घेईजे पीळनि ।
तेयां नावं अमृत ठेडनि । जैसे अपरां होणें ॥
कां सीस खांडूनि आपुलें । पायाचां खतीं बांधलें ।
तैसे मृत्युलोकिचें भलें । आहे आघवें ॥

मृणौनि मृत्युलोकिं सुखाची काहाणी ।

आइकैजैल कवणाचां भवणीं ।

कैची सुखनिद्रा आंथुरणीं । इंगलांचां ॥

संस्कृत

अथ सुखेन (समं) जीवितस्य ग्राहकता कीदृक् करिष्यते पंडुसुत ।

रक्षापिंडाषु फूत्कृतासु किं दीपः लग्यते ? ।

अक्ता । विपस्य तान् कंदान् वंदित्वा,

वंटयित्वा, पीडयित्वा गोरसः गृह्येतः,

तस्य नाम अमृतं स्थापयित्वा यादृक् अमरवत् भवनीयं ।

किंवा आत्मीयं शीर्षं खंडित्वा पादीये क्षते वद्धं,

तादृक् मृत्युलोकीयं अग्रिमं भद्रं अस्ति ।

मत्वा मृत्युलोके सुखस्य त्या कथानिका कस्यनु त्यस्मिन्,

श्रवणे आविकर्णयिष्यते ।

काचित् अंगाराणां आस्तरणे सुखनिद्रा (स्यात्) ? ।

अंगार = इंगळ (निखारा)

(४९७)

जिये लोकिंचा चंद्रु क्षयरोगी । जेथ उदो होये अस्तवावेया चि लागे

दुःख लेजनि सुखाची आंगी । सकलित जगातें ॥

संस्कृत

यस्मिन् लोके स्यः चंद्रः क्षयरोगी,

यत्र उदयः अस्तायितव्यस्य लागे,

दुःखं सुखस्य त्यां अंगिकां क्वायित्वा जगत् प्रति छलति ।

अंगिका = आंगी (आंगडें)

(४९८)

जेथ मंगळाचां अंकुरीं । सवें चि अमंगलांची आहे पोहोरी ।

मृत्यु उदयाचां परिवरीं । गर्भ गिवसी ॥

(१७४)

संस्कृत

पोहरी = अपोहारिः (पाण्याची तूट. हारिः (ह) = तूट)
यत्र अमंगलानां त्येषु अंकुरेषु समं चित्
अमंगलानां स्या अपोहारिः अस्ति ।
मृत्युः उदयस्य त्यस्यां परिवृत्तौ गर्भं गवेपयति !
अमंगलरूप पाण्याची तूट पडते.

(४९९)

जीतें नाहिं तेयाचें चिंतवी । तवं तें चि नेईजे गंधर्वी ।
गेलेयाची कव्हणी गावी । शुद्धि न लभे ॥

संस्कृत

यत् जीवत् (अपि) नास्ति तस्य त्यत् चिंतापयति,
तावत् तत् चित् गंधर्वैः नीयते ।
गतस्य स्या शुद्धिः कस्मिन् नु ग्रामे न लभ्यते ।
ज्याला जीव आला न आला, तें चिंता करावयाच लावतें तोंच गंधर्व त्याला
घेऊन जातात.

(५००)

आगा गिवसितां आषवां वाटीं । परत्तलें पाउलचि नाहीं किरीटी ।
सैष निमालेयांचिया गोठी । तियें पुराणें जेथिचीं ॥

संस्कृत

अका ! गवेष्यमाणेषु अग्रिमेषु वाटेषु प्रतिगतं
पादतलं चित् नास्ति किरीटिन् !
निर्वाणानां त्याः शीघ्रगोष्ठयः (येषु)
तानि पुराणानि यत्रीयानि ।

१ शीघ्र = सैष; २ निर्वाण = निमाल (ष = म; ण = छ)

(५०१)

जेथिचिये अनित्यतेची थोरी । करितेया व्रक्षेयाचें आयुष्यवेर्हीं ।
कैसें होणें नाहिं अवधारीं । निपटूनियां ॥

संस्कृत

यत्रीयायाः अनित्यतायाः त्पां स्वरतां कलयतः

ब्रह्मणः त्वास्मिन् आयुःपर्यते

कीदृक् (अपि) निपाद्य भवनीयं नास्ति, अवधारय-

जेवीक अनित्यतेच्या गोष्टीचें सर्किलन करणान्या ब्रह्मणाच्या जन्मभर कसें (हि आकळत) निपटून दोंगें नाहीं, घ्यानात धर.

(५०२)

ऐसी लोकिची इये नांदणुक । तेथ जन्मले आहाति जे लोक ।

तेयांचिये निश्चंतैयेचे कै कवतिक । दीसतसे ॥

संस्कृत

ईदृशा अस्मिन् लोके स्या नंदनिका, तत्र ये लोकाः जन्मन्तः संति ।

तदीयायाः निश्चिततायाः क कौतुकं दृश्यमानं अस्ति ? ।

(५०३)

पैं दृष्टादृष्टिचिये जोडी । भांडवळा न सुटे कवढो ।

जेथ सर्वसैं हाणि, तेथ कोडी । वेचितील ॥

संस्कृत

त्वे दृष्टादृष्टस्य त्यस्यै जुष्ट्यै (जुड्+ति)

भांडमूल्यात् कपर्दिका न सुट्यते ।

यत्र सर्वस्वेन हानिः तत्र कोटिं वेक्ष्यति ।

१ जोडी = जुड् + ति = जुष्टिः ; भांडमूल्य = भांडउल = भांडवळ.

(५०४)

जो बहू इयें विषयविलासीं गुंपे । तो उणे उवाई पाडिलां सांपें ।

जो अभिलाषाभारें दडपे । तेयातें सज्ञानु म्हणाति ॥

संस्कृत

यः अस्मिन् विषयविलासे बहु गुंपय ते सः,

मन्ये, उपाये पतितः सांपतं ।

(१७६)

यः अभिलापस्य भारेण दृष्यति (६ गण) तं प्रति
ज्ञानिनं मन्यन्ते ।

जो विषयांत गुपला तो उपायचिंतनांत पडला म्हणतात.

एष 'To be mad = दरपू = दृष्य.

(५०५)

जेयाचें आयुष्य धाकुटें होए । बल प्रज्ञा जिरौनि जाए ।
तेयाचे नमस्करिजति पाए । वढील म्हणौनि ॥

संस्कृत

यस्य आयुः दभ्रं भवति, बलं, प्रज्ञा, जरीत्वा यांति,
तदीयौ पादौ, वृद्धौ मत्वा, नमास्त्रेयते ।

ज्याचें आयुष्य थोडें राहिलें, बल, प्रज्ञा जीर्ण झालीं, त्याला वृद्ध म्हणून
मान देतात. जृ = जरीत्वा, जरित्वा, जारयित्वा.

(५०६)

ज्वं ज्वं श्वान बलिया वाढे । त्वं त्वं भोजे नाचति कोडें ।
आयुष्य निमालें आंतुळीकडे । ते ग्लानि नाहिं ॥

संस्कृत

यावत् यावत् श्वा बलियान् वर्द्धते तावत् तावत् भोज्याः
कौस्तुकेन नर्तति ।

आयुः अंतर्कक्ष्यां निर्वाणं, सा ग्लानिः नास्ति ।

(१) श्वा म्हणजे तिरस्कारार्थी मनुष्याला लावला आहे.

(२) भोज्य, ज्यांना जेवावयाला मिळतें ते लोक. येथें तिरस्कारार्थें जो जो
कुत्रा वाटतो, तो तो त्याच्या अप्रावर पोषणारे लोक त्याचें कौस्तुक करून नाचतात.
पण आयुष्य कमी होत आहे, याची संत नाही !

(५०७)

जन्मलेया दिहें दिवसें । हों लागे काळाचेया ऐसें ।
किं वाढतीं करिती उल्हासें । उमिती शुद्धिया ॥

(१७७)

संस्कृत

जन्मि तेन दिवा दिवसेन कालस्य त्यत् त्यस्य एतादृशं भवितुं लग्यते
उलहासेन वृद्धिदिनं कुर्वन्ति उलहासेन घृष्टिध्वजान् उद्धृति ।

१ वर्धापनं, वृद्धिदिनं = घाटदिवसः

२ घृष्टि = धराह. घृष्टिध्वज म्हणजे धराहाचे छांछन ज्या ध्वजावर
आहे तो. तदनंतर घृष्टिध्वज बहल नुसता घृष्टि शब्द ध्वजार्थां छायूं लागले.

घृष्टिः = गुडी. गुडीपाड्या म्हणजे ती प्रतिपदा ज्या प्रतिपदेस
धराहध्वज उभारतात.

(५०८)

अगा मूर हा योलु न सांहांति । आणि मेळेयां तरि रढति ।
परि असते जांत न गणति । गैसासै पैं ॥

संस्कृत

अगा ! अत्र एनं बलं न सहन्ते, अन्यत् मृते तच्छि रढति,
परं सत् जीवितं न गणयन्ति गर्ह्यैर्घ्ययिपात्वेन त्वै ॥

१ गैसासै = + गर्हा ईर्ष्ययिपा (ईर्ष्य-सम्प्रक्रिया) तस्याः भावः
निघ ईर्ष्यैव्या भाशेने

(५०९)

दर्दुर सापे गीलजतु उभा । तो मासिया वेंटाली जीभा ।
तैसे प्राणिये कवणा लोभा । वाढविति तृष्णा ॥

संस्कृत

दर्दुरः ऊर्ध्वः सर्पेण गिल्यमानः

सः जिह्वया मक्षिकां विट्वालयति

तादृक् प्राणिनः कस्मै नु लोभाय तृष्णां वर्धयन्ति ।

दुळ १ वैलुव्ये

(५१०)

आहा करा ॐ खटे । हें मृत्युलोकिकें उपराटें ।

एथ अर्जुना जन्हें अवचटें । जन्मलासि ॥

संस्कृत

अहह ! कष्टं ! इदं मृत्युलोकीयं उत्स्फारयत् उद्यतं
अत्र अर्जुन ! यच्छि अवचाटुत्वेन जन्मितोऽसि ।

१ उत्स्फारयत् = उष्फराट = उपराट (रा-टी-टें)

सुस्फारयत् = सुफराटें

२ उद्यतं अर्जुन ४३९ पहा.

(५११)

तन्है झडझडौनि वहिला निग । इये भक्तीचिये वाटे ळाग ।
जीया पावसी अव्यंग । निजधाम माझे ॥

संस्कृत

मत्वा, झटझटित्वा प्रथमः निर्गाहि, अस्याः भक्त्याः पथ्यायां लग,
यया मदीयं निजधाम अव्यंगं प्राप्स्यसि ॥

(५१२ ते ५१५)

तूं मन हें मीं चि करीं । माझां भजनीं प्रेम धरीं ।

सर्वत्र नमस्करिं । मज एकातें ॥

माझेनि अनुसंधानें देख । संकल्प जाल्लें अशेख ।

मद्याजी म्हणिपे चोख । तें यया नावं ॥

ऐसा मियां आथिला होंसी । तेथ माझिया चि स्वरूपा येसी ।

हें अंतस्करणिचें तुसीं । बोलिजत असे ॥

आगा आघवेया चोरिया आपुलें । जें सर्वस्व आम्हि असे ठेविलें ।

तें पावौनि सुख सांचलें । होउनि ठांसी ॥

संस्कृत

त्वं इदं मनः अहं (मयि ?) चित् कुरु, मदीये भजने प्रेम धर ।

सर्वत्र नमस्कुरु मां एकं प्रति ।

मदीयेन अनुसंधानेन, पदय, अशेषाः संकल्पाः ज्वालनीयाः ।

मद्याजी भण्यते चोक्षं तत् अस्य नाम ।

ईदृशः मया अर्थितः भवसि, तत्र मदीयाय चित् स्वरूपाय आयासि ।
इदं अंतःकरणीयं तुभ्यं बल्यमानं अस्ति ।

अका ! अग्रिमया चतुरतया यत् आत्मीयं सर्वस्वं स्थेयितं अस्ति ।
तत् प्राण्य संचितं सुखं भूत्वा स्थासि ।

१ स्थेय = ठेव (पासून क्रियापद स्थेयामि)

(५१६।५१७)

ऐसेनि सावलेनि परब्रह्मं । तेणं भक्तकामकल्पद्रुमं ।

बोलिलें आत्मारामें । संजयो म्हणे ॥

अहो आइकत असा अवधारा । तवं एया बोला निवातु म्हांतारा ।

जैसी म्हैसी जुठी कां पुरा । तैसा उगळा चि असे ॥

संस्कृत

एतादृशेन इयामलेन परब्रह्मणा तेन भक्तकामकल्पद्रुमेण ।

आत्मारामेण बलिहृतं, संजयः भणति ।

अहो ! अवधारेण आविकर्णयन्तः स्त (लोट्)

तावत् महत्तरः अस्मिन् ब्रह्मे निर्वातः (सन्)

यादृक् महिषी पूरे न उचिष्ठति किल

तादृक् उत्कलः किंवा उत्कः चित् आसीत् ॥

असे = आसीत् (लट् असू) ; उत्क = Sad, Silent = उत्कल

(५१८)

तेथें संजयें माथा तूकिला । आहा अमृताचा पाउसु बरिपला ।

हा एथ चि असतू गेळा । सेजेया गावां ॥

संस्कृत

तत्र संजयेन मस्तकः तुक्तः, अहह अमृतस्य स्यः प्रावृश् वृष्टः,

एषः अत्र चित् सन् सीमीयं ग्रामं गतः ।

तूकिला = तुक्तं (तुज् to wave to and fro—M. Williams)

सेजेया = सीमीयं

(१८०)

(५१९)

तन्है दातारु हा आमचा । म्हणौनि ऐसैं बोलतां मेलैल वाचा ।
काइ जालें एयाचा । भोगू चि ऐसा ॥

संस्कृत

तन्हि अपि अयं अस्मदीयः दाता, (इति) मत्वा ईदृशे
बल्लमाने वाचा मलिनयिष्यते ।
किं अपि जनिष्यत् (तन्हि) एतदीयः भोगः चित् एतादृशः ।
जालें = भविष्यकृदन्त

(५२० ते ५२४)

परि बापु भाग्य माझें । जें वृत्त सांघावेयाचेनि व्याजें ।
कैसा राखिला मुनिराजें । व्यासदेवें ॥
एतुलें हें वाढें सायासैं । जवं बोलतसे दडें मानसैं ।
तवं न घरे चि आपुलेया ऐसैं । सात्त्विकिं केलें ॥
चित्त वावठेळें आठौ घेंत । वाचा पांगुलैली जेथिची तेथ ।
आपादकंचुकित । रोमांचीं जालें ॥
अधोन्मीलित ढोले । बरिपताति आनंदजळें ।
आंतुला सुखोर्माचेनि घलें । वाहिरि कापे ॥
पैं आघवां चि रोममूर्ली । आलां स्वेदकर्णां निर्मर्लीं ।
लेइला मोतियांची फडियाली । आवडे तैसा ॥

संस्कृत

परं ह्युत्तमन् ! मदीयं भाग्यं यत् वृत्तसंख्यातव्यस्य त्येन व्याजेन
मुनिराजेन व्यासदेवेन कीदृशः रक्षितः ।
एतावत्तिकं इदं वडूं सायासं यावत् दडमानसेन बल्लहन् आसीत् ।
तावत् आत्मानं न ध्रियते ईदृशं सात्त्विकैः (भावैः) कृतं ।
आस्तवं गृहत् चित्तं (व्ययितं) व्ययं स्थितं,
यत्रस्था तत्र वाचा पंगूयिता ।

रोमाचैः आपादकंचुकितं स्तं (भूतं कर्मणि)
 अर्धोन्मीलिताः दृष्टयः आनंदजलानि वर्षत्यः संति ।
 अंतरीयायाः सुखोर्म्याः त्येन वलेन वहिः कंपते ।
 त्वै अग्रिमेषु चित् रोममूलेषु निर्मलैः स्वेदकणैः अलितवान्
 बावृत्यते ईदृशः मौक्तिकानां त्यया कटकवल्पा लापितवान् ॥

अल् भूपणे = अलितः भाला

आंघा आंघांतीं आला = आघ्रः आघ्रकलैः अलितः (अलंकृतः
 पर्याप्तः)

तल्ले भरुन आल्ले = तद्भागः मृश्या अलितः (पर्याप्तः)

(५२५)

ऐसा महासुखाचेनि अतिरसें । जेथ आटणी होईल जीवदशे ।
 तेथ निरोविलें व्यासें । तें नेंदी चि हों ।

संस्कृत

एतादृक्, महासुखस्य त्येन अतिरसेन यत्र जीवदशायै अट्टनी
 भविष्यति, तत्र (यत्) व्यासेन निरूपितं (निर्वाहितं) तत्
 भवितुं न अनुजानीते ।

आटणी = अट्टनी (अट्ट = dry)

(५२६)

जाणि कृष्णार्जुनांचें बोलणें । घोकरि आलें श्रवणें ।
 किं देहस्मृतिचा तेणें । वापसा केला ॥

संस्कृत

अन्यत् कृष्णार्जुनयोः त्यत् बलहनं श्रवणे घुकरं आघातं ।
 तेन किल देहस्मृतेः स्यः वप्साः कृतः ।

घुकरं = (णमुल्) = घोकरि, घु (एक नाद); वप्सस् (वैदिक)
 = घां पेरण्याकरितां तयार केलेली जागा. वप्सस् या शब्दाचा अर्थ वेदांत
 (ऋक् १-१८१-८) आकार, शरीर भसा सायणादि भाष्यकार करतात.

त्या नादानें देहस्मृतीला आकार आला. स्मृतीचा लोप झाला होता.
 तो तिला र्या घो घो नादानें आकार आला.

(३८२)

(५२७)

तेव्हां नेत्रिचें जळ विसर्जी । मग सर्वांगिचा स्वेदु परिमार्जी ।
तेवि च म्हणे अवधारा हो जी । धृतराष्ट्रातें ॥

संस्कृत

तदा वाव नेत्रयोः जलं व्यसर्जयत्,
माह सर्वांगस्य त्वं स्वेदं पर्यमार्जयत् ।
तद्वत् चित् अभणत् धृतराष्ट्रं प्रति,
भोः आर्य ! अवधारयत ।

(५२८)

आतां कृष्णवाक्यबीजा निवाडु ।
आणि संजयो सात्विकाचा विवडु ।
म्हणौनि सवयां चि होइल सुरवाडु । प्रमेयपिकाचा ॥

संस्कृत

अथ कृष्णः वाक्यबीजस्य स्यः निर्वादकः
अन्यत् संजयः सात्विकस्य स्यः विवर्तकः
माह अन्वक् समया चित् प्रमेयपक्तेः सुवृद्धिः भविष्यति ।

१ निर्वादक = निवाड (निवडणारा); २ विवर्तकः = विवड
(पिकाचा पालट करणारा) ३ पक्तिः = पीक (पकं) ४ सुवृद्धिः = सुरवाड.

(५२९)

अहो ! अळुमालु अवधान देआवें । इतुलेनि आनंदरासिवरि वैसावें ।
घापु श्रवणेंद्रियांचेनि दैवें । घातली माल ॥

संस्कृत

अहो ! आलं आलं अवधानं दाताव्यं,
इयत्तिकेन आनंदराशिं उपरि उग्रवेष्टव्यं ।
दुःखम् ! श्रवणेंद्रियस्य त्येन दैवेन माला ग्राहिता ।

आलं = पयांसं (अळू पयांसं)

(१८३)

(५३०)

म्हणौनि विभूतिचा ठाओ । अर्जुना दावीक सिद्धांचा राओ ।
तो आइका म्हणे ज्ञानदेव । निवृत्तिचा ॥

संस्कृत

माह् अन्वक् विभूतीनां त्यं स्थामानं सिद्धानां स्यः
राजा अर्जुनाय दर्शयिष्यति
तं आविकर्णयत, (इति) निवृत्तीयः ज्ञानदेवः भणति ।

— इति संपूर्णमभवत् —

